

Висвітлено актуальні проблеми міжнародних відносин, питання сучасної системи міжнародного права, особливості розвитку світового господарства та міжнародних економічних відносин.

Для викладачів, наукових співробітників, аспірантів і студентів.

Освещены актуальные проблемы международных отношений, вопросы современной системы международного права, особенности развития мирового хозяйства и международных экономических отношений.

Для преподавателей, научных сотрудников, аспирантов и студентов.

The modern problems of international relations, international law, world economy and international economic relations are highlighted in following issue.

For professors, scientists, PhD students and students.

ВІДПОВІДАЛЬНИЙ РЕДАКТОР	Л.В. Губерський, д-р філос. наук, проф., акад. НАН України
РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ	О.М. Бірюков, д-р юрид. наук, доц.; В.А. Вергун, д-р екон. наук, проф.; В.В. Дайнеко, канд. філол. наук, проф.; А.С. Довгерт, д-р юрид. наук, проф., чл.-кор. АПРН України; В.І. Кисіль, д-р юрид. наук, проф.; В.В. Копійка, д-р політ. наук, проф.; О.А. Коппель, д-р іст. наук, проф.; В.П. Крижанівський, д-р іст. наук, проф.; В.Ю. Крушинський, д-р політ. наук, проф.; Є.А. Макаренко, д-р політ. наук, проф.; В.А. Манжол, д-р іст. наук, проф.; В.М. Матвієнко, д-р іст. наук, проф.; В.І. Муравйов, д-р юрид. наук, проф.; Ю.М. Пахомов, д-р екон. наук, проф., акад. НАН України; Г.М. Перепелиця, д-р політ. наук, проф.; С.І. Пирожков, д-р екон. наук, проф., акад. НАН України; І.І. Пузанов, д-р екон. наук, проф.; М.М. Рижков, д-р політ. наук, проф.; О.І. Рогач, д-р екон. наук, проф.; Ю.С. Скороход, д-р політ. наук, проф.; А.С. Філіпенко, д-р екон. наук, проф.; С.Я. Фурса, д-р юрид. наук, проф.; С.А. Циганов, д-р екон. наук, проф.; Ю.С. Шемшученко, д-р юрид. наук, проф., акад. НАН України; М.С. Дорошко, д-р іст. наук, проф. (заст. відп. ред.).
Адреса редколегії	04119, Київ-119, вул. Мельникова, 36/1, Інститут міжнародних відносин; ☎ (38044) 481 44 14
Затверджено	Вченою радою Інституту міжнародних відносин 29.06.13 (протокол № 11)
Атестовано	Вищою атестаційною комісією України. Постанова Президії ВАК України № 1-05/8 від 22.12.10
Зареєстровано	Міністерством інформації України. Свідоцтво про державну реєстрацію КІ № 251 від 31.10.97
Засновник та видавець	Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Видавничо-поліграфічний центр "Київський університет". Свідоцтво внесено до Державного реєстру ДК № 1103 від 31.10.02
Адреса видавця	01601, Київ-601, 6-р Т.Шевченка, 14, кімн. 43; ☎ (38044) 239 31 72, 239 32 22; факс 239 31 28

ЗМІСТ

АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ МІЖНАРОДНИХ ВІДНОСИН

Копійка В., Хилько О. Процес європейської інтеграції України як індикатор спроможності трансформаційної сили Європейського Союзу	5
Дорошко М. Утвердження міжнародної правосуб'єктності УСРР у 1919-1922 рр.	9
Матвієнко В. Територіальне оформлення УСРР в складі СРСР у міжвоєнний період	12
Мінгазутдінов І. Сепаратизм Південного Тіролю у контексті міжетнічних проблем в Європі	16
Головченко В. Вихід Західноукраїнської Народної Республіки на міжнародну арену: здобутки й прорахунки	20
Дорошко М., Черкас Б. Конфліктогенність у міждержавних відносинах Судану і Південного Судану	25
Сербіна Н. Динаміка розвитку цивілізацій в умовах глобалізації	29

ОСОБЛИВОСТІ РОЗВИТКУ СВІТОВОГО ГОСПОДАРСТВА

Рогач О. Пошук шляхів реформування світової фінансової архітектури	33
Мазуренко В. Особливості інформаційної взаємодії між країнами в умовах формування економіки знань	38
Резнікова Н., Відякіна М. Економічні бульбашки як сутнісна ознака нестабільності світового господарства	43
Стаканов Р. Інвестиційна роль грошових переказів в країнах, що розвиваються: теорія і практика	47
Хмара М. Кластерний підхід у стратегії інноваційного розвитку зарубіжних країн	51
Корнєєва Ю. Вплив гнучкого валютного режиму на ефективність монетарного трансмісійного механізму у Польщі в умовах кризи	54

СУЧАСНА СИСТЕМА МІЖНАРОДНОГО ПРАВА

Бірюков О. Банкрутство фізичних осіб: розробка міжнародних стандартів	60
Забара І. Становлення і розвиток міжнародно-правового регулювання обміну інформацією	62
Медведєва М. Особливості створення та застосування міжнародно-правових звичаєвих та договірних норм у галузі охорони навколишнього середовища	66
Ржевська В. Міжнародно-правовий аспект союзів у сфері безпеки у народів Стародавнього Сходу	69

СОДЕРЖАНИЕ

АКТУАЛЬНЫЕ ПРОБЛЕМЫ МЕЖДУНАРОДНЫХ ОТНОШЕНИЙ

Копейка В., Хилько Е. Процесс европейской интеграции Украины как индикатор способности трансформационной силы Европейского Союза	5
Дорошко Н. Утверждение международной правосубъектности УССР в 1919-1922 гг.	9
Матвиенко В. Территориальное оформление УССР в составе СССР в межвоенный период	12
Мингазутдинов И. Сепаратизм Южного Тироля в контексте межэтнических проблем в Европе	16
Головченко В. Выход Западно-Украинской Народной Республики на международную арену: достижения и просчеты	20
Дорошко Н., Черкас Б. Конфликтогенности в межгосударственных отношениях Судана и Южного Судана	25
Сербина Н. Динамика развития цивилизаций в условиях глобализации	29

ОСОБЕННОСТИ РАЗВИТИЯ МИРОВОГО ХОЗЯЙСТВА

Рогач А. Поиск путей реформирования мировой финансовой архитектуры	33
Мазуренко В. Особенности информационного взаимодействия между странами в условиях формирования экономики знаний	38
Резникова Н., Видякина М. Экономические пузыри как сущностный признак нестабильности мирового хозяйства	43
Стаканов Р. Инвестиционная роль денежных переводов в развивающихся странах: теория и практика	47
Хмара М. Кластерный подход в стратегии инновационного развития зарубежных стран	51
Корнеева Ю. Влияние гибкого валютного режима на эффективность монетарного трансмиссионного механизма в Польше в условиях кризиса	54

СОВРЕМЕННАЯ СИСТЕМА МЕЖДУНАРОДНОГО ПРАВА

Бирюков А. Банкротство физических лиц: разработка международных стандартов	60
Забара И. Становление и развитие международно-правового регулирования обмена информацией	62
Медведева М. Особенности создания и применения международно-правовых обычных и договорных норм в области охраны окружающей среды	66
Ржевская В. Международно-правовой аспект союзов в сфере безопасности у народов Древнего Востока	69

CONTENTS

ACTUAL PROBLEMS OF INTERNATIONAL RELATIONS

Kopiyka V., Khylyk O. The process of European integration of Ukraine as an indicator of the European Union transformation power capacity	5
Doroshko M. Ukrainian SSR in 1919-1922 as a subject of international law	9
Matvienko V. Territorial measuring of the Ukrainian SSR within the USSR in the interwar period	12
Mingazutdinov I. The Southern Tyrol Separatism in Italy	16
Holovchenko V. Emergence of The West Ukrainian People's Republic on the international arena: achievements and failures	20
Doroshko M., Cherkas B. Conflict potential in the relations between Sudan and South Sudan	25
Serbina N. Dynamics of civilization's development in the scope globalization	29

FEATURES OF THE WORLD ECONOMY

Rogach A. Searching for ways to reform the global financial architecture	33
Mazurenko V. The features of information interaction among countries in the context of formation of knowledge economy	38
Reznikova N., Vidyakina M. Economic bubbles as the essential feature of a volatile world economy	43
Stakanov R. Investment role of remittances in developing countries: Theory and Practice	47
Khmara M. Cluster approach of strategy innovation development for foreign countries	51
Korneeva Y. Impact of the flexible exchange rate regime on the effectiveness of the monetary transmission mechanism in Poland during the crisis	54

MODERN SYSTEM OF INTERNATIONAL LAW

Biryukov A. Natural persons' bankruptcy : development of international standards	60
Zabara I. Formation and development of international legal regulation of information exchange	62
Medvedieva M. The peculiarities of the making and implementation of international environmental customary and treaty rules	66
Rzhevskaya V. International legal aspect of the security unions made in the Ancient East	69

АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ МІЖНАРОДНИХ ВІДНОСИН

УДК 327 (477)

В. Копійка, д-р політ. наук, проф.
КНУ імені Тараса Шевченка, Київ,
О. Хилько, канд. політ. наук, наук. співроб.
КНУ імені Тараса Шевченка, Київ

ПРОЦЕС ЄВРОПЕЙСЬКОЇ ІНТЕГРАЦІЇ УКРАЇНИ ЯК ІНДИКАТОР СПРОМОЖНОСТІ ТРАНСФОРМАЦІЙНОЇ СИЛИ ЄВРОПЕЙСЬКОГО СОЮЗУ

Стаття розкриває сутність та деякі загальні особливості застосування трансформаційної сили Європейського Союзу на просторі східного сусідства та аналізує особливості цього процесу в Україні. Ставиться питання про ефективність трансформаційних механізмів по відношенню до України, зокрема, через розгляд процесів розвитку Східного партнерства та підписання Угоди про асоціацію.

Ключові слова: Європейський Союз, Україна, трансформаційна сила, європеїзація, європейська інтеграція.

Актуальність. Виведення процесу європейської інтеграції України на новий, якісно відмінний, рівень з огляду на перспективу підписання (або не підписання) Угоди про асоціацію та поглиблену і всеохоплюючу зону вільної торгівлі (ПВЗВТ) між Україною і ЄС ставить на порядок денний не лише успіх транзитивного процесу в Україні, але й спроможності трансформаційної сили Європейського Союзу (ЄС), зокрема, щодо країн-партнерів в зоні східного сусідства.

Проблематика впливу трансформаційної сили інтеграційного проекту Європейського Союзу на країн-кандидатів та на країн-сусідів була винесена на науковий та експертний рівні після перших хвиль розширення ЄС за рахунок країн Центрально-Східної Європи (ЦСЄ) – 2004 і 2007 років. В центрі наукових дискусій був вплив трансформаційної сили ЄС та європеїзації на країн-кандидатів, давались оцінки їх ефективності та аналізувались наслідки.

Наразі зусилля ЄС останніх років по трансформації Західних Балкан та зони східного сусідства актуалізують і диктують потребу по-новому поглянути на дієвість та проблемні сторони політики ЄС щодо простору Східної Європи та України, зокрема. Цілком справедливо постають питання доцільності перегляду ряду інструментів європеїзації та їх релевантності щодо реалій тієї чи іншої країни, на яку спрямовані ці впливи.

Концептуально-теоретичне підґрунтя

Системні дослідження трансформаційної сили ЄС в Європі здійснюють Г.Габбе [1; 2], Т.Бьорзель [3; 4], Дж.Гленн [5], Ф.Шиммельфенніг [6; 7] та інші. Такі дослідження не мають ґрунтовної наукової бази в Україні. Єдиним комплексним дослідженням стала робота І.Солоненко [8], написана в 2010 р. в Німеччині. Дана стаття покликана розпочати дискусію щодо особливостей трансформаційної сили ЄС та сили "європеїзації" по відношенню до України та країн східного сусідства і запросити до неї інших учасників.

Під трансформаційною силою ми будемо розуміти ряд інструментів нормативного, технічного та матеріального характеру, що пропонуються партнерам по взаємодії, з метою досягнення бажаних перетворень (у випадку Євросоюзу – запровадження партнерами європейських стандартів і норм в різних соціальних сферах). При оцінці ефективності трансформаційної сили використовується оцінка відповіді на запропоновані інструменти, їх запровадження, кумулятивний ефект.

В європейській науковій літературі часто поряд із терміном "трансформаційна сила" використовується і концепт "європеїзація". Видається оригінальним та таким, що реалістично відбиває сутність поняття, роз'яснення, надане Т.Бьорзель. Вона розуміє під європеїзацією формування такої структури політичних можливос-

тей, яка пропонує суб'єктам додаткові ресурси для здійснення свого впливу, в той же час, суворо обмежуючи здатність інших переслідувати власні цілі [4, 5]. Єврокомісія в 2003 р. під європеїзацією мала на увазі інструмент ЄС для формування "кільця друзів", які поділяють спільні із країнами-членами ЄС норми та принципи гарного врядування та відповідно адаптують національні інститути та політики.

Розкриємо існуючі підходи до дослідження європеїзації та трансформаційної сили ЄС, що надасть можливість зрозуміти сутність і мету цих процесів. Так, раціоналістський та конструктивістський підходи до дослідження європеїзації виходять з того, що невідповідність чи неспівпадіння між європейською та національною політиками, інститутами та політичними процесами є необхідною передумовою для внутрішніх змін, які й відбуваються внаслідок адаптаційного тиску, викликаного такою невідповідністю чи неспівпадінням. Такий підхід є справедливим, в першу чергу, по відношенню до процесів, що відбувались в старих країнах-членах ЄС.

Інший підхід, що сповідує прибічники соціологічного інституціоналізму, пропагує ідею про мотивацію змін спільним усвідомленням суб'єктами того, що є належним та соціально прийнятним. Таке колективне розуміння впливає на спосіб визначення суб'єктами своїх цілей. Суб'єкти прагнуть відповідати соціальним очікуванням. В цьому сенсі європеїзація розуміється як поява нових правил, норм, практик та структур, які держави-члени мають інкорпорувати до національного законодавства і практики [4, 7]. Впровадженню цих норм сприяє орієнтована на консенсус культура та кооперативна культура прийняття рішень.

Варто відзначити, що останній підхід ефективно спрацював в країнах ЦСЄ, у яких була висока внутрішня мотивація щодо європейської інтеграції не як стратегічного зовнішньополітичного вибору, а як повернення до цивілізаційної та історичної належності. Цінності і стандарти ЄС були визнані ними апріорі такими, що мають бути адаптовані всередині країни. Наразі можна і зараз спостерігати, як працює політика обумовленості в нових країнах-членах. Так, наприклад, Болгарії і Румунії досі обіцяють поширити на них правила дії Шенгенського простору за умови виконання ними ряду умов, серед яких боротьба з корупцією та належний прикордонний контроль.

В Україні ж ситуація дещо інша. Тут ні адаптаційний тиск, ні мотивація внутрішніх змін через колективне усвідомлення ключовими акторами потреб не може мати місця апріорі. Така ситуація зумовлена складністю і неоднозначністю історико-культурного розвитку країни та її геополітичним положенням. Протягом більш ніж двадцяти років незалежності не було вироблено не лише чіткої зовнішньополітичної концепції, але й не відбулось усві-

домлення національних цінностей та національних інтересів, на базі яких може розбудовуватись власна або спільна з кимсь ідентичність і спільне майбутнє.

Така ситуація ускладнює зовнішньополітичну мотивацію України і, відповідно, вироблення прийнятних та ефективних механізмів для зовнішніх акторів, на поглиблення співробітництва та пошук більш тісних форм взаємодії з якими орієнтується Україна.

Трансформаційні інструменти в зовнішній політиці ЄС

Після першої хвилі розширення за рахунок країн ЦСЄ Європейський Союз наблизив свої кордони до пострадянського простору або нових незалежних держав (ННД), які, як вважається, "застрягли в перехідному (транзитивному) стані", а головною перешкодою їх модернізації є слабка спроможність держави і проблеми демократії [3, 395]. А відтак, транснаціональні загрози, здатні долати кордони, похідні з території цих країн, стали розглядатись в якості одних із найбільш актуальних для Союзу. Така ситуація диктувала необхідність поширення існуючих інструментів та, згодом, вироблення нових, по відношенню до зони нового сусідства.

З країнами пострадянського простору, в тому числі з Україною, ЄС обрав стратегію "довгострокового зближення" що базується на розширенні і поглибленні співробітництва через запровадження в національне законодавство *acquis communautaire*. Інструментальними засобами для досягнення зближення виступили угоди про партнерство і співробітництво, Європейська політика сусідства (ЄПС), програма Східне партнерство (СхП), угоди про асоціацію.

В якості головного механізму поширення трансформаційної сили ЄС обрав принцип умовленості (*conditionality*), який є центральним принципом Європейської політики сусідства на східному напрямку. Як відомо, згідно принципу умовленості, країна, що досягла більших успіхів / результатів у реформуванні різних сфер суспільного життя згідно європейських стандартів, може розраховувати на більшу фінансову і технічну допомогу з боку ЄС. Оновлений варіант ЄПС, зафіксований в Комунікації "Нова відповідь сусідству, що змінюється", оприлюдненій 25 травня 2011 року, містить принцип "more for more" – "кожному по досягненнях", тобто ЄС пропонує більше фінансової та політичної допомоги тим країнам, що активніше впроваджуватимуть внутрішні реформи і демонструватимуть більший рух до демократії; кожен партнер має право обирати зміст і стратегічний напрям і кінцевий результат розвитку своїх відносин із ЄС. Ще в 1998р. Єврокомісія рекомендувала проводити переговори про вступ до ЄС на базі диференційованого підходу, беручи до уваги прогрес, здійснений кожним кандидатом.

На думку деяких дослідників, саме завдяки принципу умовленості Європейському Союзу вдалося відібрати найбільш гідних членів. Проте механізм умовленості спрацьовує у разі, якщо привілеї, отримані від Євросоюзу, переважають внутрішні адаптаційні витрати. Не можна не погодитись з І.Солоненко [8, 7], яка пише, що стимул членства, який мали держави ЦСЄ, був достатньо вагомим для країн-кандидатів, щоб понести суттєві витрати, пов'язані з реформами. Деякі дослідники [9] закидають Євросоюзу нерозбірливість і непослідовність у впровадженні ним самим розроблених принципів – "кожному по досягненнях".

Наразі ключова дискусія в політичному та науковому середовищі ЄС (щодо розвитку політики сусідства на східному напрямку) полягає в тому, чи має ЄС пропонувати більше стимулів / заохочень (*incentives*) країнам-партнерам в зоні сусідства. Прихильники інтенсифікації

заохочень як центрального механізму трансформаційної політики ЄС [2] вважають, що без надсилання потужніших стимулів сусіднім державам політика ЄС не буде мати ефекту. ЄС же наразі не пропонує Україні, яка підпадає під значний тиск Росії, настільки вагомих заохочень, які могли б переважити тиск її східного сусіда. Політики та дослідники закликають надавати допомогу Україні з тим, щоби унеможливити Європейській Союз від проблем нелегальної міграції, торгівлі та організованої злочинності.

В якості стимулів та заохочень щодо східних сусідів Євросоюз використовує: угоди про асоціацію та зону вільної торгівлі (які, за словами Ш.Фюле, відіграють роль "game changer"), візову лібералізацію, фінансування окремих сфер соціально-економічного розвитку; нарощування спроможності влади (*capacity-building*). Проте, найпотужнішим стимулом, що мали в свій час країни Центрально-Східної Європи, був статус країни-кандидата на членство і вони знали, що виконання ряду вимог і впровадження стандартів ЄС в національне законодавство матиме наслідком членство в ЄС, що було документально закріплено. Нинішні країни-сусіди володіють лише статусом сусіда-партнера, що в найближчому майбутньому отримає максимум статус асоційованого члена без членства. Це істотно девальвує рівень відносин і перспективу їх поглиблення.

ЄПС містить ряд критеріїв для встановлення "привілейованого сусідства", серед яких: верховенство закону, добре врядування (*good governance*), повага до прав людини та прав меншин, дотримання принципів ринкової економіки та сталого розвитку, боротьба з тероризмом, нерозповсюдження зброї масового знищення. Парадоксально, але список вимог для отримання статусу "привілейованого сусіда" є набагато довшим та змістовнішим, ніж перелік визнаних свого часу головними умовами вступу до ЄС копенгагенських критеріїв членства.

Вільнюський самміт, запланований на листопад 2013 року, має підвести ЄС до перегляду існуючих інструментів поглиблення відносин з партнерами та вироблення нових – у випадку визнання існуючих неефективними. Успішна політика ЄС на сході, важливою складовою якої є Україна, означатиме для організації доведення іншим учасникам політичного діалогу успішності і привабливості фундаментальних ідей, на яких заснований Євросоюз, і високого магнетизму його інтеграційного поля.

Трансформаційна сила ЄС в Україні

Перший двосторонній документ, підписаний між Україною та ЄС, – Угода про партнерство і співробітництво – не містив ніяких адаптаційних механізмів, вимог чи заохочень. Документ відбивав ключові напрями співпраці, не рефлектуючи зовнішньополітичні наміри поглиблення інституційного співробітництва.

Після появи Європейської політики сусідства та декларування наміру України щодо зближення з ЄС вперше принцип умовленості з'явився в Плані дій Україна-ЄС в лютому 2005 році. Зокрема, пропонувалось збільшення фінансової підтримки та розглядалась можливість укладання в майбутньому нової посиленої угоди [10]. За умови виконання ряду вимог, серед яких було проведено вільних парламентських виборів 2006 р. з 2007 р. розпочалися переговори про можливе створення зони вільної торгівлі, що кілька років і виступала в якості стимулу та заохочення.

З появою посади Комісара з питань розширення та політики сусідства ЄС ключові меседжі щодо політики умов для України передавались саме ним. Найяскравішими прикладами виступили "списки Фюле" – 2010 р. [11; 12] і 2013 р., які ніколи не публікувались офіційно, проте ставали публічними завдяки представникам громадянського суспільства, зокрема, ЗМІ. Останні реко-

ментації ЄС до України були чітко виписані у Висновках засідання Ради міністрів закордонних справ ЄС про перспективи відносин з Україною [13] (грудень 2012), документі "Впровадження Європейської політики сусідства в Україні. Досягнення 2012 року й рекомендації подальших дій" (Додатку до Спільного послання Європейському Парламенту, Європейській Раді, Європейському комітету з економічно-соціальних питань і Комітету регіонів "Європейська політика сусідства: у напрямку до сильнішого партнерства" (травень 2013), Меморандумі Єврокомісії (20.03.2013), складеному на базі 19 пунктів Комісара Ш.Фюле (індикатори готовності України до підписання Угоди) та неодноразово озвучені європейськими високопосадовцями. Серед них:

- відповідність парламентських виборів 2012 р. міжнародним стандартам, усунення порушень, що слідували за виборами; запровадження надійної виборчої системи, заснованої на Виборчому кодексі;
- поступ України в розв'язанні питань вибіркового правосуддя та здійснення подальших кроків для реформування судової системи;
- прозоре здійснення конституційної реформи, подальший прогрес в Плані дій з візової лібералізації;
- реформування сфери управління державними фінансами, запровадження макроекономічних рамок, що здатні вести до відновлення підтримки з боку МВФ, звертаючи увагу на питання фінансової стабільності в енергетичному секторі.

Угода про асоціацію та ПВЗВТ як центральні елементи трансформаційної сили ЄС в Україні

Парафування Угоди про асоціацію (30 березня 2012 року в Брюсселі) та Угоди про поглиблену і всеохоплюючу зону вільної торгівлі (ПВЗВТ) між Україною і ЄС (19 липня 2012 року), що стало підсумком п'ятирічних переговорів, – центральні події двосторонніх відносин і головний стимул та заохочення відповідно до принципу обумовленості ЄС.

На даному етапі саме питання підписання чи не підписання Угоди про асоціацію на Вільнюському самміті та за яких умов є предметом обумовленості та заохочень для України. Перспектива підписання Угоди використовується в якості важелю впливу на українську владу, головною вимогою до якої є реформування політико-правової системи з акцентом на уникнення вибіркового судочинства і вирішення справ політв'язнів. Частина політиків в Європі пропонують Угоду підписати, але не ратифікувати, доки в Україні не будуть вжиті заходи щодо покращення політичної ситуації в країні. Друга частина закликає не підписувати документ до адекватного реагування української влади на заклики ЄС [14].

Підписання Угоди розглядається в рамках програми Східне партнерство, яка сама по собі є прикладом застосування трансформаційної сили ЄС. Безперечно, сутність та цілі програми є дискусійними – починаючи від сприяння поглибленню відносин партнерів з ЄС аж до членства – до розуміння його як альтернативного членства механізму. Проте, спостерігаючи за еволюцією програми можна простежити елементи обумовленості.

Єврокомісія опублікувала в травні 2012 року детальний план "Східне партнерство": Дорожня карта до осені 2013 року" [15], покликаний активізувати демократичні процеси та соціально-економічні реформи у державах-сусідах, зокрема в Україні – складова частина оновленої політики ЄС у регіоні Східного партнерства, націлена на збільшення підтримки (на основі принципу "більше за більше") у проведених інституційних та секторальних реформ, в першу чергу, у сфері демократизації, у країнах-учасниках Східного партнерства з ме-

тою пришвидшення їх політичної асоціації та економічної інтеграції з ЄС. Бюджет програми – 130 млн. євро, що виділятиметься з Європейського інструменту сусідства і партнерства. Для розвитку програми було обрано такі країни, як Вірменія, Грузія та Молдова. Рекордсменом в питанні отримання зовнішнього фінансування виступила Молдова, яка отримала в 2012 році від ЄС 122 млн. євро (починала з 25 млн. у 2006 році). Молдова також лідирує в Індексі європейської інтеграції, який укладають експерти неурядових організацій країн Східного партнерства.

Так, якщо в перші роки функціонування програми Україна вважалась її лідером, то за останній рік покращення показників у наближенні до стандартів ЄС продемонстрували Молдова, Грузія і Вірменія, що відбив закладений Європейською політикою сусідства принцип обумовлення фінансового заохочення учасників її програм лідерськими позиціями у впровадженні реформ.

Важливим аспектом Вільнюського самміту стане оцінка дієвості та ефективності не просто всієї Європейської політики сусідства та її східного треку, але й головного механізму поглиблення відносин ЄС зі своїми партнерами – принципу обумовленості та його оновленої версії – принципу "more for more". Висновки самміту стануть індикатором спроможності програми "Східне партнерство" до змін, реформ та зближення ЄС із сусідами.

Безперечно, досі розглядається як імовірний сценарій не підписання Угоди з Україною на самміті у Вільнюсі. Така альтернатива матиме однозначно негативні наслідки для України, проте мститиме руйнівний потенціал і для Європейського Союзу. А тому ЄС має бути готовим до "плану В" – на випадок, якщо угода не буде підписана, – план, що, зокрема, надасть нової динаміки СхП. Більш того, цей "план В" має передбачати системне реформування ЄПС, а не лише програми СхП. Та й, узагалі, диктуватиме потребу в перегляді впливу трансформаційної сили ЄС на країн-сусідів. Деякі експерти вже зараз говорять про можливу кризу політики сусідства і необхідність перегляду системи відносин зі Східною Європою [16]. Це може бути співробітництво за моделлю секторальної співпраці, проте фундаментом такої кооперації навряд чи стануть спільні цінності, які є основою відносин ЄС із сусідами, партнерами тощо.

Відтак, Європейський Союз має знайти відповідь: що таке Східне партнерство для Союзу? Це спосіб організації простору Східної Європи? Інструмент, що має переконати членів Союзу у відсутності наміру ЄС до подальшого розширення? Чи альтернатива членству, що пропонується сусідам, – як тим, що прагнуть членства, так і тим, що його не шукають?

Хотілося би, щоби ця відповідь базувалась на усвідомленні, що сусіди ЄС – не просто східна і південна периферія ЄС, а його нерозкритий потенціал, ресурс посилення власних інтеграційних характеристик. І Вільнюський самміт – ключовий на цьому етапі крок, який потрібно зробити в тому числі і заради подальшого прогресу в розвитку європейського інтеграційного проекту.

Варто відзначити, що лише підписання і імплементація Угоди в повному обсязі може стати для України дієвим інструментом для внутрішніх перетворень, зокрема і важливим стимулом для активізації діяльності громадянського суспільства.

Не підписання Угоди не лише поставить на порядок денний питання про ефективність трансформаційної сили ЄС, але й підштовхне Україну до пошуку форм участі в альтернативних інтеграційних проектах. Підписання ж Угоди стане для України вагомим важелем впливу і фактором зміцнення власних статусних характеристик в політичному діалозі з іншими партнерами.

Угода про лібералізацію візового режиму з Україною

Одним з головних заохочень Євросоюзу для України та одним з ключових досягнень двосторонніх відносин останнього періоду стало підписання у Брюсселі 23 липня 2012 року Договору про внесення змін та доповнень до Угоди між Україною та ЄС про спрощення оформлення віз, згідно з яким Європейський Союз підтверджував намір встановити з Україною безвізовий режим, що фіксувалось і у Висновках Ради ЄС від 10 грудня (за умови "впровадження добре керованої і безпечної мобільності, умов якого викладені в Плані дій щодо лібералізації візового режиму").

Зі свого боку, Україна продовжує виконання ряду вимог в рамках Плану дій щодо лібералізації. Так, було ухвалено Закон "Про Єдиний державний демографічний реєстр" (листопад 2012 року), згідно з яким передбачається введення в дію в Україні документів для виїзду за кордон з електронним носієм біометричної інформації; навесні 2012 року було прийнято закон про боротьбу з дискримінацією за расовими, національними чи статевими ознаками. За оцінкою Представника України при ЄС К.Єлісеєва [17], 2012 рік був плідним у виконанні умов першої фази виконання Плану дій щодо лібералізації, на першу половину 2013 року планувалось подання фінальної доповіді щодо прогресу у виконанні Плану дій, після чого ЄС проведе оцінку документу і буде прийняте рішення про перехід до завершальної, імплементаційної фази.

Проте, згідно із Індексом візової лібералізації Східного партнерства [18], запровадженням Коаліцією за Європейський континент, нерозділений візовими бар'єрами "Visa-Free Europe", Україна в питаннях ухвалення відповідного законодавства посідає друге місце після Молдови, за показниками імплементації поступається Грузії та Вірменії.

Підписання Договору про внесення доповнень до Угоди про спрощення візового режиму стало, мабуть, єдиним реальним здобутком в Плані першочергових заходів щодо інтеграції України до Європейського Союзу на 2012 рік [19], затвердженого Кабміном 5 квітня 2012 року. Незважаючи на поставлене завдання до липня завершити п'ятирічні переговори про укладання Угоди про Спільний авіаційний простір, переговори не були завершені через неузгодженість технічних питань невідповідності систем сертифікації літаків в ЄС і Україні. Відтерміновано ряд траншей в рамках секторальної бюджетної підтримки ЄС.

Трансформаційна сила ЄС у трикутнику ЄС–Україна–Росія

З огляду на складність геополітичного вибору України та неоднозначність її зовнішньополітичної концепції, збереження напруженості в трикутнику ЄС–Україна–Росія, особливо важливо наголосити, що у випадку, якщо Євросоюз має на меті поширення власних цінностей, впливу на зону сусідства та забезпечення безпеки на зовнішніх кордонах з партнерами, його аргументи чи критерії обумовленості мають бути дуже вагомими, такими, що переважатимуть тиск Росії.

Між Росією та ЄС оформився простір "спільного сусідства", тобто сфери спільних стратегічних інтересів, в якому перебувають Україна, Білорусь і Молдова, – держави, що не є учасниками жодного інтеграційного

об'єднання. Для України це може означати, з одного боку, відігривання ролі об'єкта конкуренції вказаних суб'єктів; з іншого боку, можливість використати дане положення з метою досягнення власних прагматичних цілей. Не варто забувати, що Україна не лише формує або не формує безпечне середовище навколо східних кордонів ЄС, але й є важливим індикатором стану конкурентних відносин ЄС і Росії.

Незважаючи на приєднання України до зони вільної торгівлі з СНД 31 липня 2012 року та підписання Меморандуму про поглиблення взаємодії між Євразійською економічною комісією та Україною (травень 2013), участь в пострадянських інтеграційних проектах не позиціонується українською владою як альтернативна європейській інтеграції. Навпаки, підкреслюється відсутність взаємовиключеності двох процесів.

Варто відзначити, що в умовах затяжної фінансово-економічної кризи, а надто, кризи євросони, в Україні завжди будуть противники поглиблення європейської інтеграції, яка дає довгострокові позитивні вигоди, але може вимагати тимчасових короткострокових компромісів, на які не всі готові йти. В той же час, цей сегмент політичному та українському бізнесу виступатиме апологетами східного варіанту інтеграції, що може надати короткострокові рецепти вирішення конкретних економічних проблем.

Безперечно, найбільш виграшною для України та двох інших сторін було би створення і взаємовигідне використання тристоронніх проектів. Проте, переговори щодо створення трьохстороннього консорціуму для модернізації газотранспортної системи України, свідчать про відсутність зацікавленості всіх сторін в такому форматі співробітництва. В цьому контексті варто відзначити, що підписання Угоди про асоціацію з ЄС стане для України вагомим важелем впливу і фактором зміцнення власних статусних характеристик в політичному діалозі з Росією.

В сенсі європеїзації варто розглянути особливості цього процесу по відношенню до Росії, де він також має місце, проте дещо в інших формах, ніж в країнах ЦСЄ чи в Україні. Безперечно, ця тема є предметом окремого дослідження. Проте, варто відзначити, що паралельність цього процесу і його поглиблення як в Україні, так і в Росії, сприятиме послабленню напруженості в трикутнику ЄС–Україна–Росія.

Висновки. Трансформаційна сила Євросоюзу виявилась ефективною по відношенню до країн-членів ЄС, що до нього інтегрувались, зокрема й країн ЦСЄ. Проте, особливістю зазначеного процесу була перспектива надання членства країнам, на які поширювались трансформаційні механізми.

Україна не володіє такими стартовими можливостями – перспектива членства не внесена до тексту Угоди про асоціацію. Відтак, Україна має здійснювати подальші перетворення відповідно до європейських стандартів якості, маючи в арсеналі мотивації перспективу підписання і подальшої імплементації Угоди про асоціацію і ПВЗВТ та можливе скасування візового режиму.

Для Європейського Союзу успіхи України, а також Молдови та Грузії – країн, що бачать себе в перспективі членами ЄС, – стануть індикаторами спроможності його трансформаційної сили в зоні східного сусідства. Першим кроком на шляху до такої оцінки стане Вільнюський самміт 2013 р., який також підведе підсумки дієвості програми Східне партнерство, що діє в рамках Європейської політики сусідства.

Підписання Угоди про асоціацію з Україною, що сприймається як ключова давно прогнозована подія зустрічі, стане показником ефективності усіх застосованих в рамках східної політики ЄС інструментів, покликаних

¹ Порівнює прогрес учасників Східного партнерства в кожному з чотирьох блоків – "Безпека документів, включаючи біометрику", "Нелегальна міграція, включаючи реадмісію", "Громадський порядок і безпека", "Зовнішні зносини та фундаментальні права", а також за двома фазами впровадження реформ у цих сферах – законодавчою та імплементаційною.

них створити безпечне і стабільне середовище на кордонах Союзу, а також, поглибити відносини із сусідами.

Варто також наголосити, що успіх політики ЄС, який має зафіксувати Вільнюський самміт, додасть вагомої сили привабливості інтеграційного проекту Євросоюзу та посилить його параметри в політичному діалозі з головними партнерами, серед яких США і Росія.

Список використаних джерел

- Grabbe Heather. The EU's Transformative Power. Europeanization through Conditionality in Central and Eastern Europe / Heather Grabbe. – Basingstoke: Palgrave Macmillan, 2006.
- Grabbe Heather. How the EU should help its neighbours [Електронний ресурс] / Heather Grabbe // Centre for European Reform. – Policy brief, June 2004. – Режим доступу: http://www.cer.org.uk/sites/default/files/publications/attachments/pdf/2012/policybrief_eu_neighbours-5399.pdf.
- Börzel Tanja A. When Europe hits y beyond its borders: Europeanization and the near abroad / Tanja A. Börzel // Comparative European Politics, 2011. – № 9. – P. 394–413.
- Börzel Tanja A. The Transformative Power of Europe Reloaded. The Limits of External Europeanization / Tanja A. Börzel // KFG Working Paper, February 2010. – № 11. – 31 p.
- Glenn John K. From Nation-States to Member States: Accession Negotiations as an Instrument of Europeanization / John K. Glenn // Comparative European Politics, 2004. – № 2. – P. 3–28.
- Schimmelfennig F., Knobel Engert. The Impact of EU Political Conditionality / F.Schimmelfennig, Engert Knobel // The Europeanization of Central and Eastern Europe. – Cornell University Press: 2005, – P. 29–50.
- Schimmelfennig F., Sedelmeier U. Governance by Conditionality: EU Rule Transfer to the Candidate Countries of Central and Eastern Europe / F.Schimmelfennig, U.Sedelmeier // Journal of European Public Policy, 2004. – #11(4). – P. 661–679.
- Solonenko Iryna. The EU's 'transformative power' towards the Eastern neighbourhood: the case of Ukraine / Iryna Solonenko // SPES Policy Papers. – August 2010. – 30 p.
- Shumylo-Tapiola Olga. A Successful Vilnius Summit: Mission Possible [Електронний ресурс] / Olga Shumylo-Tapiola // Carnegie Europe.

В. Копейка, д-р полит. наук, проф.
КНУ імені Тараса Шевченка, Київ,
Е. Хилько, канд. полит. наук, науч. сотр.
КНУ імені Тараса Шевченка, Київ

ПРОЦЕСС ЕВРОПЕЙСКОЙ ИНТЕГРАЦИИ УКРАИНЫ КАК ИНДИКАТОР СПОСОБНОСТИ ТРАНСФОРМАЦИОННОЙ СИЛЫ ЕВРОПЕЙСКОГО СОЮЗА

Статья раскрывает сущность и некоторые общие особенности применения трансформационной силы Европейского Союза на пространстве восточного соседства и анализирует особенности этого процесса в Украине. Ставится вопрос об эффективности трансформационных механизмов по отношению к Украине, в частности, через рассмотрение процессов развития восточного партнерства и подписания Соглашения об ассоциации.

Ключевые слова: Европейский Союз, Украина, трансформационная сила, европеизация, европейская интеграция.

V. Kopyka, Doctor of Political Sciences, Professor
Taras Shevchenko National University of Kyiv, Kyiv,
O. Khylo, PhD in Political Sciences
Taras Shevchenko National University of Kyiv, Kyiv

THE PROCESS OF EUROPEAN INTEGRATION OF UKRAINE AS AN INDICATOR OF THE EUROPEAN UNION TRANSFORMATION POWER CAPACITY

The article reveals the essence and some general features of the European Union transformation power in the Eastern Neighbourhood and analyzes some general features of this process in Ukraine. The question on the effectiveness of transformation tools in relation to Ukraine, in particular, by examining the processes of the Eastern Partnership development and Association Agreement signing.

Keywords: European Union, Ukraine, transformation power, Europeanization, European integration.

УДК 341(477) "1919/1922"

М. Дорошко, д-р іст. наук, проф.
КНУ імені Тараса Шевченка, Київ

УТВЕРЖДЕНИЯ МІЖНАРОДНОЇ ПРАВОСУБ'ЄКТНОСТІ УСРР У 1919-1922 РР.

Використавши широку джерельну базу, автор досліджує процес становлення зовнішньополітичного відомства радянської України і стверджує, що упродовж 1919-1922 рр. УСРР перетворилася на суб'єкт міжнародного права.

Ключові слова: легітимність, правосуб'єктність, Радянська Україна, зовнішня політика, міжнародне визнання, угода, мирний договір.

Будь-який політичний режим, навіть встановлений силою, потребує міжнародного визнання. Не винятком у

– June 4, 2013 – Режим доступу: <http://carnegieeurope.eu/2013/06/04/successful-vilnius-summit-mission-possible/g88t>

10. План дій Україна-Європейський Союз. – 21.02.2005 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.kmu.gov.ua/kmu/control/uk/publish/article?showHidden=1&art_id=223286528&cat_id=223280190&ctime=1247076969632

11. Матрица: резолюція. Євросоюз підготував Україні список вимог і поощрених. [Електронний ресурс]. – Газета "Коммерсант Україна", №76 (1124), 30.04.2010 – Режим доступу: <http://kommersant.ua/doc/1363505>;

12. Fuele_list. [Електронний ресурс]. – 13.05.2013 – Режим доступу: http://ukraine-europe.eu/19-%D0%BF%D1%83%D0%BD%D0%BA%D1%82%D1%96%D0%B2-%D1%84%D1%8E%D0%BB%D0%B5.html/fuele_list

13. Висновки Ради ЄС про перспективи відносин з Україною, 11.12.2012 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: – Режим доступу: http://eeas.europa.eu/delegations/ukraine/press_corner/all_news/news/2012/2012_12_11_1_uk.htm

14. Азаров думає, що Ялтинська конференція зруйнує стереотипи про Україну [Електронний ресурс]. // Тиждень. – 16.09.2012. – Режим доступу: <http://tyzhden.ua/News/60125>

15. Joint Communication to the European Parliament, the Council, the European Economic and Social Committee and the Committee of the Regions Eastern Partnership: A Roadmap to the autumn 2013 Summit. [Електронний ресурс]. – Brussels, 15.5.2012. – Режим доступу: http://ec.europa.eu/world/enp/docs/2012_enp_pack/e_pship_roadmap_en.pdf

16. "Східне партнерство" може врятувати лише Україна – словацький експерт [Електронний ресурс]. // Укрінформ. – 7.05.2013 – Режим доступу: http://www.ukrinform.ua/ukr/news/shidne_partnerstvo_moge_vryatuvati_lishe_ukraina_slovatskiy_ekspert_1824439

17. Костянтин Єлісеєв: питання вибору між Митним і Європейським Союзом не стоїть [Електронний ресурс]. // Представництво України при Європейському Союзі та Європейському Співтоваристві з атомної енергії. – 15.01.2013. – Режим доступу: <http://ukraine-eu.mfa.gov.ua/ua/press-center/publications/992-kostyantyn-jelisejev-pitannya-viboru-mizh-mitnim-i-jevropejskim-sojuzom-ne-stojity>

18. Eastern Partnership Visa Liberalisation Index. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://monitoring.visa-free-europe.eu/>

19. Розпорядження Кабінету Міністрів України Про затвердження плану першочергових заходів щодо інтеграції України до Європейського Союзу на 2012 рік – [Електронний ресурс]. – 5 квітня 2012 р. № 184-р. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/184-2012-%D1%80>

Надійшла до редколегії 09.06.13

Української Соціалістичної Радянської республіки (УСРР) – Рада Народних Комісарів – докладав значних дипломатичних зусиль для переконання урядів іноземних держав у законності своєї влади в Україні а, відтак, і визнання уряду УСРР єдиним представником українського народу на міжнародній арені.

Про те, що міжнародне визнання уряду УСРР було звичайним камуфляжем, за яким приховувалося прагнення російських більшовиків легітимізувати український радянський уряд на міжнародній арені, писали вітчизняні [1; 4; 5; 9] і зарубіжні дослідники [10;11;17]. Водночас, за невеликим винятком [2; 3; 8; 13], поза контекстом цих праць зазвичай перебувала тема утвердження міжнародної правосуб'єктності УСРР у 1919-1922 рр. та його значення для проголошення Україною незалежності у 1991 р. Вочевидь, цю тему науковці, й передусім історики, оминали насамперед тому, щоб не кинути на проголошену у 1991 р незалежну Українську державу тінь правонаступниці радянської України з її непривабливими комуністичним тоталітарним режимом та залежною від Москви зовнішньою політикою. Втім понад 20-річний досвід формування та реалізації основних засад зовнішньої політики незалежної України показав, що отримані у спадок від більшовиків "родові плями" є живучими, відтак дослідження досвіду набуття УСРР статусу суб'єкта міжнародного права наразі є актуальним і своєчасним.

Відомо, що значною мірою через несприйняття комуністичної політичної та соціально-економічної системи, міжнародна спільнота певний час не визнавала радянські державні утворення, утворені на теренах колишньої Російської імперії після більшовицького жовтневого (1917 р.) перевороту, зокрема, й радянську Українську Народну Республіку, проголошену більшовиками в Харкові 12 (25) грудня 1917 р., і її спадкоємицю – Українську Соціалістичну Радянську Республіку, проголошену 6 січня 1919 р. Хоча намір стати повноправним суб'єктом міжнародних відносин більшовицький уряд радянської України продемонстрував фактично одразу ж після формування першого свого складу в грудні 1917 р. Тоді перший український радянський уряд – Народний секретаріат – делегував двох своїх представників (Ю. Медведєва і В. Шахрая) до складу делегації Росії на мирні переговори з країнами Четвертного союзу, що проходили у Брест-Литовську в грудні 1917 – лютому 1918 рр. Однак Центральні держави визнали суб'єктом переговорів уряд УНР і саме з ним, в результаті, уклали в ніч на 9 лютого 1918 р. Брест-Литовський мирний договір.

Наступна спроба радянської України вийти на міжнародну арену датується січнем 1919 р., коли у складі Раднаркому УСРР було створено Народний Комісаріат Закордонних Справ (НКЗС) на чолі з головою Раднаркому УСРР Х. Раковським. 28 січня 1919 р. у ноті "Усім народам й урядам" Х. Раковський запропонував іноземним державам визнати УСРР де-юре і встановити з нею дипломатичні відносини. Через деякий час, після затвердження III Всеукраїнським з'їздом Рад Конституції УСРР 10 березня 1919 р., уряд УСРР отримав конституційне право "на відносини з іноземними державами, зокрема, проголошувати війну та встановлювати мир" [14, с.130].

За реалізацію зовнішньої політики УСРР відповідав Народний комісаріат закордонних справ, нормативно-правовою базою діяльності якого стали постанови ВУЦВК, декрети (постанови) РНК УСРР, накази (циркуляри) НКЗС УСРР й окремі акти уряду РСФРР, що поширювалися на територію УСРР. Створений у січні 1919 р. НКЗС УСРР вже через кілька місяців перетворився на розгалужену установу, що складалася з дев'я-

ти відділів: дипломатично-консульського, правового, іноземних агентств, дипкур'єрів, загального, інформаційного, архівного тощо.

Основними напрямками міжнародної діяльності уряду республіки у перший рік його існування, згідно з документами дипломатичного відомства УСРР, було встановлення "братніх відносин з іншими народами" й відсіч окупації України іноземними державами. Таким, наприклад, є звернення уряду УСРР до народів та урядів світу від 28 січня 1919 р., в якому проголошувалося бажання республіки жити в мирі і злагоді з усіма державами і йшлося про намір встановити з ними дипломатичні відносини. Проте цей намір фактично до кінця 1920 р. носив радше декларативний характер, оскільки за умови невизнання Заходом уряду УСРР встановлення дипломатичних відносин з будь-якою іноземною державою було нереальним.

Інші зовнішньополітичні акції уряду УСРР носили зазвичай характер нот іноземним урядам. Вони стосувалися різноманітних проблем – протесту проти безчинств військ Антанти на півдні України, окупації Бессарабії Румунією, допомоги західних держав "білому рухові", вимоги щодо повернення військовополонених українців тощо. Здебільшого такі звернення були або спільними з НКЗС РСФРР, або здійснювалися в контексті діяльності останнього. Хоча формально радянська Україна у 1919-1922 рр. зберігала самостійний зовнішньополітичний статус. Про це, зокрема, йшлося у ноті РНК РСФРР до Директорії УНР від 6 січня 1919 р., в якій наголошувалося, що Росія "не зазіхає на самостійність України" і розглядає уряд УСРР "як цілком незалежний". Підтверджує це й зростання зацікавленості іноземних держав у врегулюванні відносин з УСРР після відносної стабілізації радянської влади на значній частині її території у 1920 р., наслідком чого стало поживлення міжнародних контактів УСРР.

У лютому 1920 р. РНК УСРР звернувся до урядів та народів світу за мирними пропозиціями та висунув основні тези своєї зовнішньополітичної програми: захист незалежності України і недоторканність її кордонів, прагнення до рівноправних стосунків з міжнародними партнерами та встановлення дипломатичних відносин з ними. Протягом року УСРР стала учасником кількох міждержавних угод, які хоч і не передбачали встановлення дипломатичних відносин, але давали підстави говорити про визнання республіки де-факто. У цьому контексті слід відзначити підписання разом з РСФРР угод про обмін військовополоненими з Францією й Бельгією (20 квітня), Угорщиною (21 травня) й Австрією (1 липня 1920 р.).

Справжній "прорив" у справі міжнародного визнання УСРР та налагодження міждержавних стосунків стався у 1921-1922 рр., коли світова спільнота переконалася у здатності уряду УСРР утримувати владу в республіці. І хоча, як зазначав свого часу український юрист-міжнародник В. Василенко, УСРР з часу проголошення "була повноправним суб'єктом міжнародного права, оскільки таким в силу свого суверенітету держава автоматично стає з моменту виникнення" [3, с.116], головним чинником міжнародного визнання УСРР стала перемога більшовиків у боротьбі за владу з українськими національними урядами у 1917-1920 рр.

Раднарком – уряд УСРР – з точки зору міжнародного права було визнано легітимним. Для обґрунтування цієї тези звертаємо увагу на те, що в міжнародному праві державу розглядають, насамперед, як сукупність трьох складових: території, населення і уряду (влади). До того ж не можна забувати про принцип ефективності, згідно з яким уряд, щоб бути легітимним, повинен здійснювати ефективний контроль над більшою части-

ною території і над більшістю населення, що проживає на цій території. Оскільки внаслідок громадянської війни таким урядом, якому вдалося встановити ефективний контроль над територією і населенням України, став саме радянський уряд у Харкові, а не уряд УНР у Києві, то саме його версію державності України треба взяти до уваги. Фактично, йдеться про те, що держава виникає не з юридичних і політичних декларацій, а з факту сили, яка в цьому аспекті творить право. По суті, виникнення держави є тим пунктом, в якому політика і сила стають правом, створюють його.

Щодо визнання УСРР як держави, то український радянський юрист-міжнародник Михайло Лозинський у своєму підручнику з міжнародного права, виданого у 1930 р., звернув увагу на те, що в Ризькому договорі 18 березня 1921 р., який увінчав польсько-радянську війну, сторонами цього договору були: з одного боку УСРР та РСФРР, а з іншого – Польща [12, с. 70]. Про цей договір М. Лозинський пише: "Арт. II і V означають, що Польща визнала Українську соціалістичну радянську республіку, відмовилася від варшавського договору (21 квітня 1920 р. – М.Д.) і зобов'язалася не визнавати уряду Петлюри за український уряд і не підтримувати його, як також взагалі не визнавати й не підтримувати ніякої організації, що виступала б як уряд будь-якої частини території однієї з радянських республік, що уклали ризький договір" [12, с. 70].

Звичайно, під час громадянського протистояння у 1917-1920 рр. на території України західні держави визнавали й уряд УНР, хоча, на нашу думку, в умовах війни коректніше було б говорити про визнання не стільки уряду держави, скільки "сторони, яка воює". Втім, як писав М. Лозинський, "всі ці юридичні й фактичні визнання УНР не мали іншого міжнародного значення, як тільки те, що були інструментами внутрішньої і міжнародної боротьби проти утворення й укріплення УСРР. Через те уряд УСРР виступив на міжнародній арені, як уряд новоутвореної держави" [12, с.136]. Ознакою його міжнародної правосуб'єктності стало відкриття дипломатичних та консульських установ УСРР за кордоном.

Ще одним важливим результатом діяльності Раднаркому УСРР стало укладення у 1921 р. низки мирних договорів: 31 січня 1921 р. підписано перший у короткій історії незалежної дипломатії УСРР договір з Грузинською Демократичною Республікою, 14 лютого у Москві Ю. Коцюбинський та спеціальний посланник уряду УСРР Ф. Кон підписали договір про встановлення дипломатичних відносин з Литвою, 18 березня 1921 р. укладено Ризький мирний договір УСРР і РСФРР з Польщею, 3 серпня УСРР уклала мирний договір з Латвією, а 25 листопада – з Естонією.

Водночас мала місце координація зовнішньополітичної діяльності урядів УСРР і РСФРР, у зв'язку з чим постає питання про співвідношення компетенції двох держав у сфері зовнішньої політики. Втім, формально радянська Україна у 1919-1922 рр. зберігала самостійний зовнішньополітичний статус. Про це йшлося не лише у зазначеній вище ноті РНК РСФРР до Директорії УНР від 6 січня 1919 р., а й в укладеному 28 грудня 1920 р. представниками РСФРР В. Леніним і Г. Чичеріним, з одного боку, та представником УСРР Х. Раковським – з другого, договорі про військовий і господарський союз між двома державами. У преамбулі союзного договору підкреслювалося, що кожна з договірних сторін визнає незалежність і суверенність іншої, а в ст. 2 зазначалося, що "Обидві держави вважають за необхідне оголосити, що... з самого факту колишньої приналежності території УСРР до колишньої Російської імперії для УСРР не впливає ніяких зобов'язань відносно кого б то не було" [7, с. 341].

Значно інтенсивніше у 1920-1921 рр. просувається й розбудова зовнішньополітичного відомства УСРР. Функції НКЗС УСРР, згідно положення "Про НКЗС УСРР" від 5 червня 1921 р., полягали у тому, щоб: 1) захищати за кордоном інтереси УСРР та її громадян; 2) провадити від імені УСРР за кордоном взаємовідносини з державними і приватними установами. Для реалізації цих функцій на НКЗС покладалась обов'язки: а) вести переговори і здійснювати відносини з урядами іноземних держав, виконувати спеціальні доручення уряду УСРР, б) здійснювати відносини з представниками іноземних держав в УСРР, у справах, що виникли, як у наркоматі, так і у всіх інших установах республіки, в) розробляти і складати проекти угод, договорів, конвенцій та інших міжнародних актів, подавати їх на розгляд і затвердження верховних органів влади УСРР, керувати і наглядати за проведенням їх у життя після затвердження, г) керувати і наглядати за роботою дипломатичних і консульських представників УСРР за кордоном, д) здійснювати політичне керівництво діяльністю торговельних представників УСРР за кордоном і наглядати за роботою усіх посадових осіб УСРР, які знаходяться на території іноземних держав у службових справах, е) збирати, розробляти й аналізувати інформацію про соціальне, політичне і економічне життя зарубіжних країн, є) видавати дипломатичні паспорти, візи, контролювати дотримання встановлених правил щодо службових відряджень за кордон, візувати різноманітні офіційні документи й міжнародні акти [15].

Роботою комісаріату, згідно з положенням "Про НКЗС УСРР", керували: народний комісар із закордонних справ, який призначався і звільнявся ВУЦВК, і колегія наркомату у складі голови (наркома) і членів, які призначалися і звільнялись урядом. Нарком закордонних справ виконував функції повноважного представника УСРР у її відносинах з іноземними державами. У нього був заступник, який за поданням уряду призначався президією ВУЦВК. За відсутності наркома його функції виконував заступник. Водночас, нарком мав право на прийняття одноосібних рішень з окремих питань. Про це він лише ставив до відома колегію наркомату. У разі незгоди членів колегії з тим чи іншим рішенням наркома, колегія, не призупиняючи виконання його наказу, могла оскаржити рішення в Раднаркомі УСРР. Таке ж право мав кожен член колегії наркомату [15].

Одним з найдієвіших інструментів на шляху дипломатичного визнання УСРР стало укладення її урядом угод про репатріацію військовополонених і цивільних інтернованих з державами-учасницями Першої світової війни, які прагнули повернути своїх військовослужбовців, що перебували в полоні в Україні, цивільних біженців, а також майно фізичних і юридичних осіб, вивезене російською армією в роки Великої війни. Репатріаційні угоди укладені Раднаркомом УСРР у 1920 – 1922 рр. реально сприяли офіційному визнанню УСРР як суб'єкта міжнародного права. У цілому ж наслідком дипломатичної активності уряду УСРР стало укладення понад 40 міждержавних угод.

Після проголошення СРСР 30 грудня 1922 р. і входження до його складу радянської України з формально-юридичної точки зору міжнародна правосуб'єктність Української радянської держави не припинилась, позаяк УСРР у Союзній державі формально зберегла свій суверенітет, отримавши конституційно затверджене право на вихід з СРСР. Проте голова уряду і нарком у закордонних справах УСРР Х. Раковський, який у 1922 – першій половині 1923 рр. наполегливо відстоював зовнішньополітичні прерогативи УСРР [6], у листі до представників Польщі, Німеччини, Чехо-Словаччини і

Австрії від 13 липня 1923 р. повідомив про згортання міжнародної діяльності уряду УСРР у зв'язку з її входженням до складу СРСР. Це означало, що "міжнародні стосунки Союзу, включаючи Українську Соціалістичну Радянську Республіку..., а також його зовнішньоторговельні стосунки... будуть віднині здійснюватись через уповноважені на те... органи центральної влади Союзу. Згідно з зазначеним, – резюмував Х. Раковський, – Українська Соціалістична Радянська Республіка передала Союзові Соціалістичних Радянських Республік провадження всіх своїх міжнародних зносин, в тому числі переведення в життя всіх складених нею міжнародних договорів і угод" [16].

Повернення Україні статусу повноправного суб'єкта міжнародного права сталося завдяки проголошенню Верховною Радою України Акту про державну незалежність 24 серпня 1991 р. Міжнародне визнання України стало можливим й завдяки тому, що відповідно до правових норм та доктрин початку ХХ століття, які стосуються питання міжнародного визнання новопосталих державних утворень, радянська Україна у 1920-1922 рр. виступала суб'єктом міжнародного права. Підставою для такого твердження є ключове положення конститутивної теорії, згідно якої умовою, при якій вважається, що новий суб'єкт міжнародного права дійсно виник і став дієздатним, є визнання його іншими державами. Акт визнання обумовлює залучення нової країни до міждержавних зносин. Відповідно, визнана на початку 1920-х рр. десятьма країнами світу УСРР постала як суб'єкт міжнародного права. Її міжнародна правосуб'єктність реалізовувалася через укладання міждержавних угод, участь у міжнародних конференціях, а також через встановлення двосторонніх дипломатичних та консульських відносин. Підвалини, закладені міжнародною діяльністю Раднаркому УСРР у 1919-1922 роках, сприяли утвердженню міжнародно-правового статусу сучасної Української держави.

Н. Дорошко, д-р ист. наук, проф.
КНУ імені Тараса Шевченка, Київ

УТВЕРЖДЕНИЕ МЕЖДУНАРОДНОЙ ПРАВОСУБЪЕКТНОСТИ УССР В 1919-1922 ГГ.

Использовав значительное количество источников, автор исследует процесс становления внешнеполитического ведомства советской Украины и утверждает, что в 1919-1922 гг. УССР выступала в качестве субъекта международного права.

Ключевые слова: легитимность, правосубъектность, Советская Украина, внешняя политика, международное признание, соглашение, мирный договор.

M. Doroshko, Doctor of History, Professor
Taras Shevchenko National University of Kyiv, Kyiv

UKRAINIAN SSR IN 1919-1922 AS A SUBJECT OF INTERNATIONAL LAW

Using a large number of sources the author explores the process of the formation of the Foreign Ministry of the Soviet Ukraine and states that USSR acted as a subject of international law in 1919-1922 years.

Keywords: legitimacy, international (legal) personality, Soviet Ukraine, foreign policy, international recognition, agreement, peace treaty.

УДК 94 (477)

В. Матвієнко, д-р ист. наук, проф.
КНУ імені Тараса Шевченка, Київ

ТЕРИТОРІАЛЬНЕ ОФОРМЛЕННЯ УСРР В СКЛАДІ СРСР У МІЖВОЄННИЙ ПЕРІОД

Стаття висвітлює напружені сторінки з дипломатичного життя радянської України щодо територіального розмежування з РСФРР та іншими сусідніми республікам в складі СРСР у 20-30 роки минулого століття. Як висновок для сучасної української дипломатії визначається первинність національних інтересів суверенної державності над ідеями політичної доцільності мегаоб'єднань, адже в рамках СРСР справедливе територіальне розмежування на основі етнографічного принципу і економічної доцільності союзним центром щодо України у багатьох спірних питаннях не дотримувалося.

Ключові слова: кордон, територіальне розмежування, Українська СРР, етнічна територія, союзна республіка.

"Незалежна Україна змінює всю геополітичну карту Європи. Її поява – одна з трьох найбільших геополітичних подій ХХ століття. Перша подія – розпад у 1918 році

Список використаних джерел

- Будков Д. Міжнародно-інформаційна діяльність УСРР (1917 – 1923 рр.) / Д. Будков // Україна дипломатична: Науковий щорічник. – К., 2003. – Вип. 3. – С. 306 – 326.
- Василенко В.А. Українська РСР у сучасних міжнародних відносинах (правові аспекти) / В.А. Василенко, І.І. Лукашук. – К.: Вид-во політичної літератури України, 1974. – 85 с.
- Василенко В.А. Правові аспекти участі Української РСР у міжнародних відносинах / В.А. Василенко. – К.: Політвидав України, 1984. – 207 с.
- Веденєєв Д. Нігілізм тут недоречний. Історія дипломатичної служби Радянської України 1917 – 1923 років / Д. Веденєєв // Політика і час. – 2001. – №6. – С.88 – 95.
- Дорошко М. Дипломатія Радянської України у 1917-1923 рр.: головні дійові особи / М. Дорошко // Україна дипломатична. Науковий щорічник. – Вип. VIII. – К., 2007. – С.127-145.
- Дорошко М.С. Діяльність уряду УСРР у відстоюванні зовнішньополітичних прерогатив республіки (1922-1923 рр.) / М.С. Дорошко // Україна дипломатична – 2010. Науковий щорічник. – Випуск XI. – К., 2010. – С. 462-479.
- Історія Радянської Конституції в декретах і постановах Радянського уряду (1917 – 1936). – К., 1937. – 657 с.
- Корецький В.М. Міжнародно-правова суб'єктність Української РСР / В.М. Корецький // Українська Радянська Енциклопедія. – К., 1965. – Т. 17. – С. 627.
- Кульчицький С.В. Як вирішувалося "українське питання" (Чи була радянська Україна в 1917 – 1922 рр. незалежною?) / С. Кульчицький // Політика і час. – 1994. – № 9. – С. 64 – 70; № 10. – С. 69 – 74; № 11. – С. 66 – 72.
- Карр Э. История Советской России: В 4 кн. – Кн.1 – Т. 1-2. – Большевицкая революция 1917-1923 / Э. Карр. – М.: Изд-во "Прогресс", 1990. – 768 с.
- Конт Франсис. Революция и дипломатия. Док. повесть о Христиане Раковском / Франсис Конт. – М.: Международные отношения, 1991. – 380 с.
- Лозинський М. Міжнародне право / М. Лозинський. – Полтава: Пролетар, 1931. – 212 с.
- Мережко О. Проблема міжнародної правосуб'єктності України [Електронний ресурс] / О. Мережко // Юридичний журнал. – 2009. – № 4. – Режим доступу // <http://www.justinian.com.ua/article.pfp?id=3189>
- Слюсаренко А.Г. Історія української конституції / А.Г. Слюсаренко, М.В. Томенко. – К.: Т-во "Знання" України, 1993. – 191 с.
- Центральний державний архів вищих органів влади та управління України (далі – ЦДАВО України). – Ф. 4. – Оп. 1. – Спр. 26. – Арк. 172-173.
- ЦДАВО України. – Ф. 4. – Оп. 1. – Спр. 57. – Арк. 42.
- Юрченко Олександр. Українсько-російські стосунки після 1917 року в правовому аспекті / Олександр Юрченко. – Мюнхен: Б.В., 1971. – 402 с.

Надійшла до редколегії 05.06.13

Австро-Угорської імперії. Друга – поділ Європи у 1945 році на два блоки. Поява незалежної України може вважатись третьою подією, оскільки знаменувала кінець

імперської Росії. А це більше, ніж кінець комуністичного СРСР, це кінець останньої імперії в Європі. Цей поділ, в свою чергу, обумовлює цілий ряд інших політичних змін. Розваливши Російську імперію, незалежна Україна створила можливість для самої Росії – як держави і нації – стати нарешті демократичною... Поява незалежної України є, таким чином, не лише важливим геополітичним явищем, а й явищем політико-філософським" [1].

Ці слова належать класикові американської політології, одному з авторів глобальної стратегії антикомунізму, теорій конвергенції та технотронної ери, радникові в адміністраціях Джона Кеннеді й Ліндона Джонсона, помічникові президента Джиммі Картера з національної безпеки – Збігнєву Бжезінському.

Вітчизняна дипломатія виводила в світ незалежну Україну в набагато сприятливіших, аніж за часів Революції 1917-1920 рр., умовах завершення холодної війни та порівняно мирного розпаду СРСР, після більш ніж сорокарічної, хоча й багато в чому формальної, але все-таки фізичної присутності УРСР у структурах і на форумах ООН в якості її держави-співзасновника. Сьогодні Україна стверджує своє місце в багаторівневій ієрархічній будові міжнародної системи, її позиція є вагомим для формування архітектури цієї системи не лише на регіональному, але й на глобальному рівнях.

Тому важливим для державного керівництва й зовнішньополітичного відомства нашої країни є критичне врахування національного історичного досвіду і вміння робити з нього потрібні конструктивні висновки, що, в цілому, зводяться до принципового положення, якого дотримується увесь сучасний цивілізований світ: у незалежній й самодостатній державі немає постійних друзів, а є лише постійні інтереси. А без вдумливого вивчення й усвідомлення власних історичних інтересів України – державницьких, геополітичних, цивілізаційних, соціально-економічних – неможливо зрозуміти той принциповий факт, що сучасне становлення нашої країни як суверенної держави – природний і логічний підсумок її минулого шляху.

Розташована усередині Європи, на перетині торгівельно-воєнних шляхів між Сходом і Заходом, Північчю та Півднем, Україна з давніх-давен перманентно була об'єктом нападів войовничих племен і народів, неодноразово рятуючи від нищівних руйнувань не лише Центральну, а й Західну Європу, а пізніше – часто перетворювалася на заручника геополітичних інтересів сусідніх держав та імперій. Загальновідомо, що на історичну долю українського народу значний вплив завжди мали саме зовнішні, міжнародні фактори. Зокрема у ХХ ст. цей вплив (переважно негативний) був особливо відчутним: не випадково, за деякими аналітичними даними, відповідно до так званого сукупного "рейтингу зовнішнього впливу", Україна увійшла в першу п'ятірку держав світу, на розвиток яких події всесвітньої історії минулого століття справили визначальний вплив. Наприклад, розв'язання двох головних складових українського питання – об'єднання власних етнічних територій і здобуття державної незалежності, стало можливим у ХХ ст. лише в умовах радикальних змін усюєї системи міжнародних відносин, тобто завдяки збігу сприятливих міжнародних обставин.

Але було б неприпустимою помилкою вважати, що міжнародна роль України в умовах постійного зовнішньополітичного тиску була тільки пасивною. Навпаки, Україна не лише протидіяла (й часто досить успішно) цьому тиску, але й в окремі періоди своєї багатовікової історії (як це було, зокрема, в IX-XIII, XVII-XVIII ст., 1917-1920 рр. тощо) досить активно впливала на міжнародну ситуацію в Європі. Ще раз це яскраво засвідчили події кінця ХХ – початку ХХІ ст. Широке й швидке

дипломатичне визнання з боку урядів десятків країн світу, яке супроводжувало постановня незалежної Української держави в 1991 р., переконливо довело: багатовікові зусилля українського народу й національної дипломатії, спрямовані на утвердження самобутнього державного організму як повноправного суб'єкта міжнародного життя, не залишилися непоміченими у світі.

Врегулювання ж територіальних проблем у Європі після Першої світової війни в процесі формування Версальської системи міжнародних відносин стало зразком несправедливого підходу до встановлення нових державних кордонів. Урочисто проголошений державами-переможцями етнічний принцип підходу до визначення меж нових держав, як правило, не дотримувався. Загальновідомими є приклади, коли на території Другої Речі Посполитої опинилося близько двох мільйонів, а в Чехословацькій Республіці – більше трьох мільйонів етнічних німців. Ще понад два мільйони мадярів увійшли до складу традиційно ворожої їм Румунії, а також до Югославії; Македонія ж була поділена між трьома сусідніми балканськими державами – Болгарією, Грецією та Югославією.

Така ж доля спіткала українство, що внаслідок низки міжнародних договорів і невдачі Української революції 1917-1920 рр. опинилося розчленованим між чотирма державами. Найбільшу частину прирекли відчужити на собі колонізаційну політику нового більшовицького російського центру, меншу – денационалізацію з боку національного режиму відновленої Польщі. Не в кращому становищі опинилися українці Буковини, Бессарабії й інших регіонів Румунії, де традиційно культивувався успадкований від Римської держави курс на асиміляцію етнічних меншин. Найбільше поталанило, очевидно, русинам Закарпаття, що після тисячоліття мадярського поневолення були передані до складу демократичної Чехословаччини, чий уряд не культивував ані релігійних, ані мовних утисків, хоча особливо й не турбувався про розвиток етнічних меншин.

Але в найгіршому становищі опинилося українське населення на теренах, втрачених після невдалих дипломатичних і воєнних змагань із Радянською Росією урядами Центральної Ради, гетьманату П. Скоропадського й Директорії УНР. Адже геополітична стратегія більшовицької диктатури після розгрому УНР ґрунтувалася саме на тому, щоб по можливості звести до мінімуму територію УСРР аби максимально скоротити населення, що етнічно належало чи тяжіло до України.

Вперше питання територіального розмежування УСРР і РСФРР було розглянуте на міжвідомчій нараді при економічно-правовому відділі НКВС Радянської Росії 25 лютого 1919 р. За основу при його вирішенні російська сторона запропонувала взяти не принцип етнічної належності населення й навіть не його волевиявлення, а міркування виключно "державного порядку". Так при обговоренні республіканської приналежності Грайворонського і Белгородського повітів Курської губернії представник УСРР – заступник голови Київського губвиконкому Андрій Іванов посилався на їхній етнічний склад населення та велике економічне і культурне тяжіння його до Харкова. Але уповноважений РНК РСФРР по Білорусі й Литві, відома більшовичка Серафима Гопнер заявила, що ці повіти, як хлібні центри, мають велике значення тільки для Великої Росії, залишаючись незначними для України.

На випадок військових невдач Радянської України, стверджувала Гопнер, Росія, відмовившись від цих повітів, раз і назавжди втратить можливість висувати на них претензії в майбутньому. Як аргумент вона також використала телеграму голови РНК і наркома зовнішніх справ УСРР Християна Раковського, що запевнив про відсутність із його боку жодних заперечень стосовно

включення цих територій до Росії. Згідно цієї ж телеграми було вирішено й питання про передачу від Чернігівської до Гомельської губернії РСФРР Суразького, Новозибківського, Мглинського і Стародубського повітів. Такою була плата маріонеткового більшовицького уряду України за збройну підтримку з боку Радянської Росії.

Кордон УСРР із Областю Війська Донського встановлювався по старій його межі з Катеринославською й Харківською губерніям, а з Кримом – по Перекопському перешийку. Всі рішення були ухвалені одностайно, а сама міжвідомча нарада тривала лише 4 год. 10 хв. Досягнуті угоди були покладені в основу затвердженого 10 березня 1919 р. РНК України "Договору про кордони з РСФРР" [2].

Таким чином, поза межами УСРР залишалися райони компактного проживання українців на Гомельщині, Брянщині, Курщині, Воронежчині, а також на Дону й Північному Кавказі. Українське населення, що опинилося поза межами своєї республіки, засипало російські урядові органи заявами про бажання жити в Україні, такі ж рішення приймалися волосними й повітовими з'їздами рад. Зокрема, вже в 1920 р. за входження до складу УСРР висловилися з'їзди рад Коров'яківської та Кульбаківської волостей Рильського повіту Курської губернії, Ново-Вознесенської, Успенської й Грайворонської волостей Путивльського повіту Курської губернії та багато інших.

Ідучи назустріч цьому процесу, уряд УСРР запропонував ЦВК СРСР в 1924 р. законопроект "Про зовнішні кордони УСРР". У першій частині проекту, підготовленого за участю академіків-істориків Михайла Грушевського і Дмитра Багалія, обґрунтовувалась необхідність зміни міжреспубліканських кордонів у зв'язку з адміністративно-територіальною реформою, що розпочалася в 1923 р. й передбачала створення натомість губерній, повітів і волостей – областей, округів і районів. Причому в основу виділення нових адміністративно-територіальних одиниць було покладено принцип економічної доцільності.

Зважаючи на це, уряд УСРР запропонував передати Мінській губернії БСРР частину колишньої Словечанської та Юровської волостей Коростенської округ Волинської губернії, наголошуючи, що ці території цілком відповідають природно-історичним і економічним умовам Білорусі. В свою чергу, враховуючи тягіння до відповідних економічних центрів України й етнічний чинник, пропонувалось включити до складу Чернігівської губернії Семенівську волость Новозибківського повіту Гомельської губернії РСФРР та частину волостей Севського повіту Брянської губернії.

В другій частині проекту, спираючись на дані переписів 1897, 1920 і 1922 рр., харківський уряд пропонував передати УСРР ряд повітів Курської та Воронежської губерній, де проживало 1704 тис. етнічних українців. Держплан республіки, що також брав участь у розробленні цього проекту, наводив дані про те, що переважна частина вантажів на залізничних станціях Грайворонського і Білгородського повітів йшла з України, або в Україну. А цукрові заводи, що знаходилися в південній частині Курської губернії, більш як на 90 % забезпечувалися сировиною з Харківської, Полтавської й Чернігівської губерній УСРР.

Союзний ЦВК створив комісію для врегулювання кордонів між РСФРР, УСРР та БСРР (по два представники від сторін) на чолі з головою ЦВК Білорусі Олександром Черв'яковим. На першому ж засіданні 1 липня 1924 р. вона визначила етнографічний принцип, як головний при вирішенні питання кордонів між республіками з урахуванням економічного тягіння й зручності ад-

міністративно-територіального поділу спірних територій. Компромісний варіант, вироблений спільною комісією, залишав поза межами УСРР 724 тис. українців.

Як згадував член комісії від України й член політбюро ЦК КП(б)У Панас Буценко, "загальну затримку у врегулюванні кордонів і незакінченість проробки цього питання необхідно пояснити виключно недоброзичливим, а почасти і ворожим ставленням з боку представників РСФРР. Перш за все, це було помітно у поведінці представників РСФРР на засіданні Союзної Комісії, як то, явне небажання розглядати проект УСРР, зухвалий тон, демонстративне залишення представниками Курської і Воронежської губерній залу засідань, ... посилення на те, що розмовна мова населення російська і, нарешті, вживання термінів "малорос" і "великорос" [3].

Таким чином, досягти згоди між делегаціями не вдалося, і О.Черв'яков передав це питання на розгляд політбюро ЦК ВКП(б), де компромісний проект постанови союзної комісії зазнав подальших змін. Згідно постанови ЦВК СРСР від 16 жовтня 1925 р. "Про врегулювання кордонів Української Соціалістичної Радянської Республіки з Російською Соціалістичною Федеративною Радянською Республікою і Білоруською Соціалістичною Радянською Республікою" до УСРР була приєднана територія, на якій мешкало 278 тис. чол. (Путивльський повіт і кілька волостей Курської та Воронежської губерній), у той час як від України було відторгнуто територію з населенням 479 тис. чол. (в т.ч. Таганрозький і Шахтинський округи).

Торкаючись економічних мотивів, пов'язаних із передачею двох останніх регіонів до складу РСФРР, які Кремль із політичних міркувань боротьби проти донського козацтва в 1920 р. включив до складу УСРР, члени Південно-східного бюро ЦК РКП(б) Анастас Мікоян і Микола Ейсмонт цинічно заявляли: "Єдиний аргумент українців проти передачі Таганрогу, що він є хлібною базою Донбасу, настільки несерйозний, що на ньому не варто зупинятися" [4].

Часом мали місце навіть спроби дискредитувати саму ідею приєднання районів з українським населенням до УСРР. Зокрема, член приймально-здавальної комісії Путивльського повіту О.Пашковський повідомляв Всеукраїнський ЦВК, що "партійні і радянські органи РСФРР цьому стремлінню населення перешкоджають, аж до заборони приймати постанови і зняття працівників, які появляють в цьому ініціативу. Так, наприклад, під час прийомки території ми зустрілися з ненормальним відношенням до українізації населення і апарату. Повсюди була розпущена плітка, що буде проведена суцільна українізація населення, і що всі, хто не знає української мови, будуть вислані за межі УСРР" [5].

Таким чином, постановою ЦВК СРСР від 16 жовтня 1925 р. не вирішила питання про справедливе територіальне розмежування на основі етнографічного принципу й економічної доцільності. Це викликало нову хвилю масових звернень українського населення до ВУЦВК і ЦВК СРСР, що змусило ЦК КП(б)У в травні 1927 р. направити відповідну доповідну записку до ЦК ВКП(б). Спираючись на дані перепису 1926 р., ЦК КП(б)У зазначав, що "до цього часу на безпосередньо прилеглій до УСРР території РСФРР залишилося українського населення понад 2 млн., яке розташоване компактно масами в Курській і Воронежській губерніях та Північно-Кавказькому краї".

Вимоги ЦК КП(б)У мотивувалися не лише етнографічними даними, але й економічними розрахунками,

* На той час радянська влада навіть ще не була встановлена на Дону і в Криму.

* За офіційними даними перепису 1926 р. в Таганрозькій окрузі мешкало 71,5 % українців.

спільністю природно-кліматичних умов. Однак, незважаючи на неодноразові звернення українського уряду, ЦК КП(б)У, українського населення прикордонних територій до центральних радянських і партійних органів, питання справедливого встановлення північно-східних і південно-східних кордонів УСРР так і не було вирішене.

Процес територіального оформлення УСРР, який розгорнувся в середині 1920-х рр., охопив і південно-західну частину республіки, де 12 жовтня 1924 р. була створена Молдавська Автономна Соціалістична Радянська Республіка (МАСРР). Цього вимагала більш як п'ятирічна практика дипломатичної боротьби СРСР за перегляд "бессарабського питання", оскільки Кремль не визнавав чинності так званого "Бессарабського протоколу", підписаного 28 жовтня 1920 р. країнами Антанти (Британія, Франція, Італія) з Румунією. В ст.1 документа визнавався суверенітет останньої "над територією Бессарабії, розташованою між існуючим кордоном Румунії, Чорним морем, течією Дністра від його гирла до точки, де він зустрічає старий кордон Буковини з Бессарабією, і далі цим кордоном". Вже 1 листопада уряд УСРР разом із урядом РСФРР висловив рішучий протест урядом Франції, Італії, Англії та Румунії з приводу укладання протоколу, заявивши, що не визнає "скільки-небудь правосильною угоду, яка стосується Бессарабії".

В березні 1924 р. у Відні відкрилася радянсько-румунська конференція з "бессарабського питання", на якій кремлівська дипломатія запропонувала провести плебісцит у краї щодо його державної належності. Але 2 квітня румунський уряд відхилив радянську пропозицію й узагалі відмовився обговорювати "бессарабське питання", наголосивши, що воно остаточно вирішене. У відповідь 6 квітня керівний працівник радянського НКЗС зробив кореспонденту "Правди" принципову заяву: "Надалі до плебісциту ми вважатимемо Бессарабію невід'ємною частиною України й Радянського Союзу".

Таким чином, радянське керівництво згодилося шукати нові підходи до вирішення "бессарабського питання", один із них вбачався у створенні на Лівобережжі Дністра молдовської автономної державності в складі УСРР з перспективою її використання для "визволення" Бессарабії. З аналогічних позицій виступала й "ініціативна група" румунського комуніста-інтернаціоналіста Іона Діку, що складалася з 25-ти студентів румунського сектора Комуністичного університету національних меншин Заходу.

Група І.Діку в листах, надісланих до ЦК РКП(б) і ЦК КП(б)У доводила, що створення на Лівобережжі Дністра Молдавської СРР (а не автономії), що "приєдналася б до Союзу як рівноправний член", стало б істотним чинником поширення соціалістичної революції на Бессарабію та Румунію. Тому І.Діку пропонував де-юре включити до її складу й Бессарабію, а необхідність безпосереднього входження майбутньої Молдавської СРР до СРСР румунські комуністи пояснювали тим, що Україна буде "не в силах" надавати значну фінансово-економічну допомогу для задоволення першочергових потреб проектованої республіки [6].

Натомість "ініціативна комісія" Григорія Котовського – командувача 2-го кавалерійського корпусу, дислокованого в Придністров'ї, була переконана, що необхідно створити Молдавську Автономну Соціалістичну Радянську Республіку в складі УСРР, а відносини між ними мали здійснюватися на федеративних засадах. Але, незважаючи на різні підходи, обидві ініціативні групи вважали головним аргументом на користь створення молдовської державності на Лівобережжі Дністра можливість прискорити, таким чином, позитивне вирішення для СРСР "бессарабського питання". Причому зазначена ідея знайшла великого прихильника в особі заступ-

ника голови РНК УСРР і командувача збройними силами України та Криму, члена політбюро ЦК КП(б)У Михайла Фрунзе, що був молдованином за походженням і особистим другом Г.Котовського.

Вже 7 березня 1924 р. політбюро ЦК КП(б)У своєю постановою ухвалило "політично доцільним виділення в складі УСРР Молдавської автономної області", але водночас звернулося до ЦК РКП(б) з проханням не вносити остаточного рішення про утворення автономії до повторного розгляду цього питання на політбюро ЦК КП(б)У. Це пояснювалося необхідністю проведення великої підготовчої роботи для встановлення відповідного державного статусу майбутньої молдовської автономії, визначення її територіальних меж, розподілу державного майна в Одеській і Подільській губерніях, де мала формуватися молдовська державність, а також необхідністю ретельного вивчення етнічного складу населення Лівобережжя Дністра.

Статус національно-державних утворень визначався, як правило, залежно від чисельності титульного етнічного населення й площі території, на якій воно компактно проживало. Але в даному випадкові, з політичних міркувань, було вирішено відступити від згаданих принципів. Пояснюючи таке рішення, голова РНК УСРР Влас Чубар на III сесії ВУЦВК на початку жовтня 1924 р. зазначив: "Нам довелося вирішувати питання про те, чи потрібно встановлювати границі нової області так, щоб в ці кордони не попали села й райони, де населення в більшості російське чи українське. І ми прийшли до висновку, що все ж ці райони повинні бути віднесені до новостворюваної автономної Молдавської Республіки, виходячи з тих міркувань, що необхідно молдавському народу, молдавським трудящим дати можливість встановити такі кордони своєї адміністративної одиниці, які б забезпечували нормальний економічний і культурний розвиток, щоб всі райони, які економічно зв'язані між собою, були цілком включені до меж цієї автономної республіки" [7].

Дійсно, перенесення акценту із завдань здійснення національно-державного будівництва на міжнародні відносини спричинило форсування темпів створення молдовської державності в складі УСРР. Протягом короткого проміжку часу це питання тричі обговорювалося на засіданнях політбюро ЦК КП(б)У: 8 і 12 серпня і 4 вересня 1924 р., а політбюро ЦК РКП(б) чотири рази дискутувало проблему на своїх засіданнях. Зрештою, відповідно постанові ЦК КП(б)У від 19 вересня 1924 р. керівництво республіки змушене було включити до складу МАСРР ті райони Лівобережжя Дністра, де молдовське населення не становило більшості.

За такої ситуації виникла проблема з визначенням столиці молдовської автономії, оскільки в містах і селищах міського типу регіону проживали переважно українці й росіяни. На роль столиці МАСРР претендували Балта, Ананьїв, Тирасполь, Бірзула й Рибниця. На початку вересня це питання обговорювалося на засіданні спеціальної комісії політбюро ЦК КП(б)У, що, знову ж із політичних міркувань, висловилося на користь "пролетарського міста" Бірзули, де робітники становили 36 % мешканців. Його окружні установи були розпущені, а їхні приміщення зайняли державні органи майбутньої Молдавської АСРР^{*}.

Зрештою, як уже зазначалося, 12 жовтня 1924 р. III сесія ВУЦВК ухвалила постанову "Про утворення Автономної Молдавської СРР", до складу якої увійшла частина Балтського округу Подільської губернії та Одеського Одеської губернії, а також ряд населених пунктів Тульчинського округу Подільської губернії. Таким чи-

* В 1929 р. столицею МАСРР став Тирасполь.

ном, у МАСРР налічувалося 582 населені пункти, де проживало 419238 чол., у тому числі молдаван – 48,7 %, українців – 34,2 %, росіян – 7,9 %, євреїв – 5,1 %, німців – 2,1 %, болгар – 1 %, поляків – 0,3 %. Постановами ЦК КП(б)У від 19 вересня і ЦК РКП(б) від 26 вересня 1924 р. де-юре до складу МАСРР було включено "територію Бессарабії, тимчасово окуповану румунськими військами". Таким чином, "бессарабське питання" і утворення МАСРР були остаточно поєднані в загальній канві зовнішньої політики СРСР.

Кордони новоствореного національно-державного формування були визначені 11 жовтня 1924 р. на засіданні РНК УСРР, але лінія кордону з УСРР вважалася тимчасовою. Для завершення розмежування III сесія ВУЦВК створила паритетні комісії, до складу яких увійшли представники губвиконкомів Одеської та Подільської губерній і Революційного комітету МАСРР, якому й належала вся повнота влади в республіці до скликання I Всеукраїнського з'їзду рад. Процес формування території МАСРР на Лівобережжі Дністра тривав майже до кінця 1926 р., а її існування – до 2 серпня 1940 р., коли Законом про утворення Молдавської РСР

до її складу увійшла частина Бессарабії й 6 районів Молдавської Радянської Соціалістичної Республіки, а 5 районів відійшли до УРСР.

Оскільки МАСРР була створена як засіб тиску на Румунію, радянське керівництво намагалося підкреслити відмінності між румунами й мешканцями Лівобережжя Дністра. Задля цього в автономії почалася кампанія з самоідентифікації молдаван як окремого народу, для чого був розроблений молдовський алфавіт на основі кирилиці, а молдовська мова була оголошена окремою мовою, а не діалектом румунської.

Список використаних джерел

1. Світ про Україну. Загальноукраїнська газета-дайджест зарубіжної преси. – 1993, 20 січня.
2. Центральний державний архів громадських об'єднань України в Києві (далі – ЦДАГО України). – Ф.2. – Оп.1. – Спр.18, ч.1. – Арк.70.
3. Там само. – Ф.1. – Оп.3. – Спр.2524. – Арк. 12 зв.
4. Там само. – Оп.20. – Спр.1813. – Арк. 71 зв.
5. Центральний державний архів вищих органів влади та управління України. – Ф.1. – Оп.2. – Спр.3256. – Арк.5.
6. ЦДАГО України. – Ф.1. – Оп.20. – Спр.1821. – Арк.7.
7. III сесія Всеукраїнського Центрального Виконавчого Комітету VIII скликання, 8-12 жовтня 1924 р. – Харків, 1925. – С.163-164.

Надійшла до редколегії 15.06.13

В. Матвієнко, д-р ист. наук, проф.
КНУ імені Тараса Шевченка, Київ

ТЕРИТОРИАЛЬНОЕ ОФОРМЛЕНИЕ УССР В СОСТАВЕ СССР В МЕЖВОЕННЫЙ ПЕРИОД

В статье рассматриваются напряженные страницы дипломатической жизни советской Украины, посвященные вопросам территориального разграничения с РСФСР и другими соседними республиками в составе СССР в 20-30 годы XX ст. Как вывод для украинской дипломатии определяется перечисленность национальных интересов суверенной государственности над идеями политической целесообразности межабъединений. В рамках СССР справедливое территориальное разграничение на основании этнографического принципа и экономической целесообразности союзным центром в отношении Украины по многим спорным вопросам не реализовывалось.

Ключевые слова: граница, территориальное размежевание, Украинская ССР, этническая территория, союзная республика.

V. Matvienko, Doctor of History, Professor
Taras Shevchenko National University of Kyiv, Kyiv

TERRITORIAL MEASURING OF THE UKRAINIAN SSR WITHIN THE USSR IN THE INTERWAR PERIOD

The article deals with complicated periods of diplomacy in Soviet Ukraine concerning territorial bordering with RSFSR and other neighbouring USSR republics in 1920-30s. Within the USSR just territorial measuring based on ethnographic principle and economic reasons concerning Ukraine was not realized. As a conclusion for present Ukrainian diplomacy, the significance of national interests of sovereign statehood has been determined as a priority.

Keywords: border, territorial division, Ukrainian SSR, ethnic territory, the Federal Republic.

УДК: 323.173/15 (4)

І. Мінгазутдінов, канд. іст. наук, доц.
КНУ імені Тараса Шевченка, Київ

СЕПАРАТИЗМ ПІВДЕННОГО ТІРОЛЮ У КОНТЕКСТІ МІЖЕТНІЧНИХ ПРОБЛЕМ В ЄВРОПІ

Розглядається проблема національного самовизначення німецькомовного населення Півночі Італії, яка протягом багатьох десятиліть становить собою дестабілізуючий фактор в італійській політиці, а також негативно впливає на стабільність міжетнічних стосунків в Європі.

Ключові слова: Європа, сепаратизм, етнічність, Південний Тіроль.

Італія є місцем проживання 14 лінгвістичних меншин, які складають 7% всього населення держави. Деякі з них є представниками автохтонного населення, інші – абсорбовані з прилеглих європейських мовних зон. Італійська конституція захищає права мовних меншин, притому деяким з них надані спеціальні права через регіональні або провінційні нормативні акти, згідно з якими їхня мова використовується офіційно наряду з італійською в місцях компактного проживання. Хоча Італія формально, за конституцією, була децентралізована після 1945 р., лише наприкінці 70-х рр. італійському урядові вдалося остаточно запровадити законодавство, згідно з яким утворювалися регіони і провінції, а також відповідні місцеві законодавчі органи – асамблеї. П'ять з 19 регіонів, в яких проживають етномовні меншини або які мають особливі географічні умови (Фріулі-

Венеція Джулія, Валь д'Аоста, Південний Тіроль, Сардинія, Сицилія), мають спеціальний автономний статус з широкими законодавчими й адміністративними правами. Останні конституційні реформи ще більше посилили місцеву владу в регіонах [1-5].

У випадку Південного Тіролю, гористої тримовної частини Північної Італії, де 2/3 складають німецькомовні, близько 30% – італійці та 4% – ладіни, особливий автономний статут 1972 р. та його модифікований варіант 2001 р. надають широкомасштабну законодавчу й адміністративну владу провінції, а вплив центрального уряду значною мірою і в багатьох принципових аспектах зменшився порівняно з найпершим автономним статутом 1948 р. Конституційний статус провінції зараз є фактично адекватним тому, що має суб'єкт федерації, який передбачає серед всього іншого захист вільного розвитку всіх

трех етнічних груп. Запроваджена в 1972 р. домовленість щодо поділу влади (і яка є чинною і розвивається) передбачає 4 основних принципи співіснування: велика коаліція (за участі принаймні однієї німецької та однієї італійської партії в регіональному та провінційному уряді), сегментована автономія (у культурному секторі), пропорційність (у виборчій системі та державному секторі, держслужбі) та право вето меншості.

Із самого початку варто чітко визначитися зі змістом тих географічних понять, про які вже згадувалося. Отже, Тіроль є адміністративно-територіальною одиницею ("землею") у складі Австрії; водночас Південний Тіроль – це автономна провінція у складі Італії, з німецькомовною більшістю населення (офіційно вона має назву Альта-Адидже / Південний Тіроль). Інколи застосовується також назва Провінція Больцано – за назвою південнотірольської столиці м.Больцано. І, нарешті, в складі Італії існує регіон Трентино-Альто-Адидже (або Трентино-Південний Тіроль), до якого входить, крім самого Південного Тіролю, ще й провінція Трентино з італійськомовною більшістю, яка належала Австро-Угорщині до 1918 р.

Починаючи з XIV століття, територія сьогоденішнього регіону Трентино-Альто-Адидже, являла собою єдине ціле разом з іншими частинами Тіролю, будучи частиною Габсбурзької імперії. Протягом усього цього періоду, принаймні, до початку XX століття, не відбувалося скільки-небудь значних змін у мовних та етнічних пропорціях, властивим двом складовим частинам регіону. З одного боку – Південний Тіроль, де до 1910 р. поряд з 220 тис. німецькомовного населення і з 10 тис. ладинів проживало не більш 7 тис. італійців. З іншого боку – Трентино, з відносною більшістю італійців. Після створення в 1800 р. Італійської держави великим впливом у Трентино став користуватися т.зв. "ірредентистський рух", який виступав за приєднання провінції до Італії [2, с. 189].

Цей рух досяг своєї головної мети після закінчення Першої світової війни. У 1919 р., з підписанням Сен-Жерменського мирного договору, як Трентино, так і Південний Тіроль відійшли від колишньої Австро-Угорщини до Італії. Це рішення дало можливість італійськомовному населенню Трентино реалізувати своє право на самовизначення, але водночас фактично позбавило цього ж права німецькомовних південнотірольців. Більш того, після того, як у 1922 р. до влади в Італії прийшли фашисти, німецькомовне населення стало зазнавати відвертого утиску, воно піддавалося масованій політиці денационалізації і, відповідно, посиленням спробам італізації. Те, що тут відбувалося, напевно чи можна назвати "етнічними чистками", проте широкого поширення набула заборона діяльності південнотірольських політичних і культурних організацій, а також використання німецької мови і німецької топоніміки, південнотірольці поступово усувалися від відповідальних громадських посад, які заступалися натомість етнічними італійцями. Офіційний Рим усіяко заохочував широкомасштабне заселення Південного Тіролю італійцями з інших регіонів Італії. Кульмінаційним моментом в цей період стала угода між А.Гітлером та Б.Муссоліні 1939 р. щодо статусу регіону, яка фактично поставила південнотірольцев перед вибором: або емігрувати до Німеччини, або цілком підкоритися політиці денационалізації, що дедалі проводилася італійською державою [4, с. 57]. Результатом стала істотна зміна етнічного складу Південного Тіролю: станом на 1943 р. в провінції, крім 176 тис. етнічних німців проживало вже 105 тис. італійців². Лише наприкінці Другої світової вій-

ни становище стало потрохи змінюватися. Хоча в травні 1946 р. на зустрічі міністрів закордонних справ держав-переможниць було прийнято принципове рішення про відмову у включенні Південного Тіролю до складу Австрії, у вересні того ж року, з ініціативи союзників, міністр закордонних справ Австрії Г.Грубер і прем'єр-міністр Італії А.Де Гаспері підписали Паризьку угоду, відповідно до якої Південний Тіроль набував мовної, культурної, політичної та економічної автономії в межах італійської держави [3, с. 190].

Втім Паризька угода лише ознаменувала початок надзвичайно тривалого і складного руху провінції до повноцінної автономії. Другим кроком на цьому шляху стало прийняття в 1948 р. першого Автономного Статуту для Регіону Трентино-Південний Тіроль, утвореного як окрема адміністративно-територіальна одиниця в рамках італійської держави³. Але в зв'язку з тим, що італійці становили більшість і в нововиділеному регіоні, статуту не удалось забезпечити необхідні гарантії південнотірольської автономії та прав її німецькомовної більшості. Це рештою призвело до серйозного конфлікту між цією етнічною групою та центральним урядом у Римі (причому конфлікт не обмежився лише правовим рівнем). Протягом 60-х рр. регіон став місцем цілої низки терористичних актів, спрямованих проти італійських державних інститутів (у тому числі це стосувалося використання загальноіталійської символіки на території Південного Тіролю). Більш того, згодом конфлікт перекинувся і за межі національних кордонів Італії. У 1959 р. міністр закордонних справ Австрії Б.Крайський навіть виніс проблему Південного Тіролю на обговорення Генеральної Асамблеї ООН. З цього приводу були прийняті дві резолюції ГА ООН (відповідно, у 1960 та 1961 рр.), які закликали Австрію та Італію "до переговорів з метою розв'язання всіх протиріч, що виникли в ході реалізації пунктів Паризької угоди" [3, с. 320].

Тільки в 1969 р., з прийняттям так званого "пакета", який містив 137 пунктів щодо запровадження автономії Південного Тіролю (як це, власне, пропонувалося в резолюціях ООН), [5, с. 115] і внесенням змін до Статуту провінції в 1972 р., [1, с. 141-142] було знайдено задовільне рішення, принаймні, у тій частині, що стосувалася принципів визначення правового статусу Південного Тіролю в межах італійської держави⁴. Ключовим заходом, який обумовлював автономію Південного Тіролю, стала передача законодавчих та адміністративних повноважень, що вони до того перебували в компетенції загально регіонального уряду Трентино-Альто-Адидже, двом окремим провінціям – складникам регіону, а саме – Больцано (або Південний Тіроль) та Тренто. Значну частину цих прав було надано населенню провінції Больцано, дві третини якого наразі складають німецькомовні громадяни⁵. Втім знадобилося ще 20 років, аби згадані регулюючі механізми набули більш конкретної юридичної форми, такої, що дійсно перетворювала їх на практичну реальність. Внаслідок важких і тривалих переговорів між представниками німецькомовних пів-

² Близько 75 тис. німецькомовних південнотірольцев залишили провінцію в 1939-1944 рр.

³ У 1918-1948 рр. регіон Трентино-Альто-Адидже (Трієнт-Зюд Тіроль) був адміністративно поглинений великою провінцією Венеція-Тридентина з переважною більшістю італомовного населення.

⁴ "Пакет" заходів для реалізації Статусу автономії розроблявся в 1961-1964 рр. спеціально створеною Комісією. У 1969 р. він був схвалений італійським і австрійським парламентами. З 1972 р. почався процес т.зв. імплементації заходів, передбачених "пакетом", який вважається таким, що успішно завершений до 1992 р.

⁵ Наразі населення провінції складається з 68% німецькомовних громадян, 28% – італомовних та 4% ладинів, що говорять на ретороманській мові.

денно Тірольцев з центральним урядом Італії, автономія Південного Тіролю поступово отримала нинішню конкретну форму – у вигляді системи заходів (вони викладені на 500 сторінках), які регулюють співіснування етнічних груп у провінції. Фактично лише в 1992 р., після прийняття австрійським урядом спеціальної "Декларації про вичерпання конфлікту", процес його врегулювання реально наблизився до позитивного завершення. В акті австрійського уряду проголошувалося, що протиріччя між Австрією та Італією з приводу виконання рішень Паризької угоди розв'язані. Це стало також і певним міжнародно-правовим актом, за допомогою якого представники Південного Тіролю недвозначно заявили на весь світ про своє задоволення станом і формою вирішення конфлікту [2, с. 205].

Проте на практиці прийняття згаданого вище "пакета" аж ніяк не означало, що всі проблеми спільного проживання італійців і південнотірольцев були розв'язані остаточно. Деякі з них продовжували існувати. Серед них, зокрема, можна назвати проблему міжнародного визначення автономії Південного Тіролю, неоднозначні взаємини південнотірольцев та італійського уряду, відносини між німецькомовним населенням та італійцями всередині Больцано тощо.

Тим не менш, реалізація статуту автономії призвела до реального послаблення гостроти конфлікту (багато хто вважав, що й навіть до припинення конфлікту як такого), що стало безпрецедентним випадком в історії Південного Тіролю. Варто зупинитися на конкретних правових заходах, які змогли успішно посприяти досягненню повноцінного "мирного співіснування" у Південному Тіролі.

Складнощі, що вони регулярно виникали при безпосередній реалізації автономного статуту Південного Тіролю, на перший погляд, лише всліяко відтягували процес розв'язання проблеми. Проте, з іншого боку, те, що даний процес дійсно виявився довгим, зумовлювалося постійним копітким пошуком якомога більш розгорнутих та всебічно опрацьованих заходів, спрямованих на вирішення конкретних питань південнотірольського конфлікту. Зрештою прийняті рішення сприяли більш чіткому й детальному регулюванню кожного сектора етнічного, політичного і культурного життя Південного Тіролю на різних рівнях – від найзагальнішого до кожної окремої норми. Настільки ж чітко статут визначив контрольні заходи, що повинні бути застосовані у випадку порушення однією із сторін тих правил, що регулюють міжетнічні відносини в кожній з відповідних сфер. Завдяки цьому, ситуація в Південному Тіролі стала характеризуватися надійною правовою захищеністю всіх жителів провінції, як етнічних німців, так і італійців.

Якщо розглядати ці норми в цілому, можна помітити наступне. Статут був покликаний встановити баланс між двома чинниками: з одного боку – прагненням німецької етнічної меншості в Італії до незалежності, його вимогами підтримання певної "дистанції" щодо італійської більшості, а з іншого боку, – тією історичною реальністю, коли обидві етнічні групи опинилися в єдиному політичному, економічному та культурному утворенні, що прирікало їх на зближення. У принциповому плані механізми розв'язання конфлікту стосувалися двох аспектів: по-перше, відносин між самою провінцією Больцано та італійською державою; по-друге, відносин між німецько- та італійськомовними групами, що проживають на території провінції.

Щодо першого аспекту, Автономний статут надавав провінції Больцано широкі права на самоврядування в законодавчих, адміністративних і, певною мірою, судово-правових питаннях. Так, що стосується законодавчої влади, взаємини провінції та центрального уряду регу-

лювались на основі розмежування трьох різних сфер компетенцій: первинні повноваження, які надають провінції Больцано ексклюзивні дискреційні права; вторинні повноваження, поділені між провінцією та центральним урядом; третинні повноваження, що наділяють провінцію правом доповнювати конкретними уточненнями закони, прийняті на національному рівні.

Провінція Больцано набувала виняткових (т.зв. "первинних") повноважень з більшості економічних, політичних та культурних питань. Це, зокрема, стосується таких сфер як народні промисли, туризм і готельний бізнес, сільське і лісове господарство, гірська промисловість, будівництво житла, соціальне забезпечення і допомога, топоніміка, дошкільне виховання, професійне навчання. Вторинні повноваження, що знаходилися в розпорядженні провінції, поширювалися на такі сфери як торгівля і підприємництво, заохочення розвитку промисловості, охорона здоров'я і санітарна служба, початкова та середня освіта. Проте в питаннях зовнішньої політики, проблем армії, судово-правової системи, поштової служби, телекомунікацій, частково – податкової системи, провінція мала повноваження лише вносити принципи доповнення до чітких і непорушних норм, запропонованих центральним урядом.

Ці широкі і деталізовані повноваження провінції доповнювалися настільки ж докладними положеннями, стосовно фінансових основ автономії. По-перше, у провінції залишалося майже 90% усіх податків, зібраних на її території. По-друге, доходи провінції поповнювалися з державної скарбниці. Важливим при цьому було не тільки те, що провінція цілком розпоряджалася своїми доходами; варто звернути увагу, що дохідна частина бюджету Південного Тіролю з розрахунку на душу населення втричі перевищувала відповідні показники сусідніх регіонів.

За деякими винятками, виконавчі повноваження провінції виникали безпосередньо з описаної вище законодавчої бази і, отже, поширювалися на те ж саме широке коло питань. Однак судово-правові питання залишалися в компетенції центральних органів (крім адміністративних справ, які є прерогативою автономного відділення Регіонального суду з адміністративних справ).

Визначивши, таким чином, межі повноважень, які мають провінція Больцано та органи італійської держави, Статут містив подальші механізми розв'язання можливих конфліктів між двома рівнями влади. Так, в разі, якщо закони провінції (і регіону, загалом) та закони Італійської Республіки вступали у протиріччя, воно повинно вирішуватися Конституційним Судом. До речі, незважаючи на досягнутий рівень правової регуляції, конфлікти щодо компетенційних рамок можуть виникати і сьогодні. Це відбувається, серед усього іншого, через прагнення центрального уряду в Римі дедалі жорстко спрямовувати та регулювати діяльність регіонів зі спеціальним статусом "у тім, що стосується проблем загальнонаціонального характеру" (дефініція, яка фактично наділяє центральний уряд широкими додатковими можливостями вигідного для себе тлумачення правових норм).

Зважаючи на те, що постанови Конституційного Суду зі спірних інтерпретацій є завжди рішеннями, прийнятими ним як одним з центральних органів італійської держави, виникала доцільність певної міжнародної протекції щодо автономії Південного Тіролю.

Що стосується другого аспекту, тобто спільного проживання італійців і німецькомовних південнотірольцев у провінції Больцано, механізми правової регуляції настільки ж чітко і докладно передбачали захист інтересів обох етнічних груп на основі цілої низки правил, що забезпечували кадрову ротацію та етнічний паритет. Зокрема, правила етнічної ротації поширювалися – за виня-

твом посади президента Виконавчої Ради провінції – на всі посади у владних структурах провінції та регіону, в цілому. Правила етнічного паритету втілювалися, зокрема, у рівноцінному використанні німецької та італійської мов в якості офіційних (і лише в армії використовується виключно італійська). Правила етнічної домірності стосувалися також кадрового складу соціальних служб, а щодо органів влади – Виконавчої Ради провінції.

Ці механізми правової регуляції, метою яких було гарантоване дотримання інтересів обох етнічних груп у рамках загальних інститутів, доповнювалися цілою системою засад, переважно культурного характеру, диференційованих за етнічною ознакою. У системі освіти такий паралелізм проявився не тільки в наявності німецьких та італійських шкіл з навчанням рідною мовою (з обов'язковим чи факультативним вивченням другої мови), а також і в наявності рівнобюджетних структур у департаментах шкільної освіти.

Аби уникнути "мажоритації" парламентської меншості (яка формується зазвичай за етнічним напрямком) у законодавчих, адміністративних і бюджетних питаннях, Статут передбачав контрольну і гарантійну систему, працюючу на різних рівнях: диференційоване голосування за етнічним критерієм; створення комітетів, представлених у рівних пропорціях обома етнічними групами і покликаних вирішувати виникаючі протиріччя; звернення до названого вище Автономного відділення Регіонального суду з адміністративних справ; звернення до Конституційного суду як останньої інстанції, принаймні, з проблем загальнодержавного характеру тощо.

Втім, незважаючи на свій безсумнівний успіх, Статут страждав на декілька досить серйозних недоліків. По-перше, навіть надання широких прав на внутрішнє самовизначення Південного Тіролю в складі Італії не забезпечило остаточне вирішення основних проблем – у провінції все ще гостро відчутним залишалось прагнення до самовизначення поза рамками італійської держави. Відносної стабілізації міжетнічних взаємин було фактично досягнуто ціною збереження глибокої етнічної сегрегації. Ситуація в даному разі виглядала радше як "проживання поруч", ніж "проживання разом". Крім того, не знайшлося можливості адекватно врахувати інтереси третьої, самої нечисленною етнічної групи провінції, а саме – згадуваних на початку статті ладинів [1, с. 147].

Ситуацію було помітно покращено з прийняттям 16 лютого 2001 р. т.зв. "реформованого Автономного статуту", який став третім основоположним документом, регулюючим питання життєдіяльності провінції після Другої світової війни. Згідно з ним, статус та повноваження провінцій Трентино та Південний Тіроль було значно підвищено, і вони наразі вже не є суб'єктами, підпорядкованими регіону Трентино-Південний Тіроль, крім того, маючи більше нього законодавчих та виконавчих прав.

Принципово важливе також те, що, на відміну від попереднього Автономного статуту, нинішній визнає міжнародно гарантовану автономію Південного Тіролю, таким чином ще жорсткіше обумовлюючи його автономний статус.

Виборче законодавство сьогодні перебуває в компетенції провінцій, які, зокрема, самі мають право визначати, прямим чи непрямым шляхом має обиратися президент провінційного уряду. При цьому дане законодавство вже не потребує схвалення урядовим комісаром. Поправки й доповнення до Автономного статуту розробляються на суто провінційному рівні, без втручання в цей процес регіону [3, с. 147-148].

Втім намагання позбавитися все ще існуючих невіршеностей залишаються наразі доволі відчутним. Так, останнім часом у Південному Тіролі все більш пильна

увага приділяється проблемі ладинів і забезпеченню їхніх прав як окремої етнічної групи. Представництво ладинів в управлінні регіональною та провінційною асамблеями, регіональному уряді є частиною офіційної домовленості про розподіл влади. Що ж стосується взаємин двох основних етнічних груп, то й тут відбуваються зміни: молодим південнотірольцям вже не доводиться відчувати на собі прояви характерного колишнього етнокультурного протистояння, адже нове покоління зростає в атмосфері прогресуючого поліпшення етнічних взаємин. Відповідно, намічається тенденція до зникнення колишніх "кордонів" між двома групами. І, нарешті, в контексті побудови "Європи регіонів" існує проект створення міждержавного "Європейського Регіону Тіроль", до складу якого мають увійти австрійський Тіроль та італійські провінції Південний Тіроль і Трентино. Цей проект може стати остаточним вирішенням проблеми самовизначення південнотірольців.

Насамкінець даного розділу хотілося б звернути увагу також на наступне. У багатьох роботах, так чи інакше присвячених міжетнічним проблемам в Італії, досить часто згадується про діяльність т.зв. "Ліги Півночі" (*Lega Nord per l'Indipendenza della Padania*). З нашої точки зору, це є не зовсім вірним, адже ця організація, яка виступає за відділення від Італії північних областей і утворення самостійної держави ("Республіки Паданія"), не має чітко вираженого етнічного забарвлення, а її постійний лідер Умберто Боссі ніколи не був "етнічним націоналістом".

Уперше про сепаратистські сили, що невдовзі об'єдналися у згадану Лігу, стало широко відомо у 1987 р., коли на політичній арені Італії з'явилися регіональні об'єднання – місцеві ліги. Первісно їм вдалося у своїй сукупності зібрати лише 1,8% голосів на національних виборах, і начебто ніщо не передвіщало перетворення їх на доволі впливову політичну силу. На думку британських дослідників А.Ченто Булл та М.Гілберта, Ліга зародилася передовсім як рух опору, породжений неефективною політичною системою в країні [6]. Разом з тим, керівництво Ліги дійсно використовувало певну етнічну риторичку, спираючись на початковому етапі на фольклорно-культурні осередки в деяких провінціях і граючи на національних почуттях місцевих жителів, передовсім, ломбардійців (приміром, запустивши в обіг гасло захисту "національного діалекту") та п'ємонтців. До речі, рівень електоральної підтримки Ліги в цих провінціях сягає наразі 17-20%.

Найбільш радикальна частина Ліги Півночі взагалі ж була готова із самого початку порушити питання про виділення з італійської держави відповідних регіонів і проголошення незалежної "Республіки Паданія". Лігістська аргументація почасти відображала культурно-історичний поділ Італії на північан, що тяжіють до кельто-німецької традиції, та південців-романців. Але водночас члені Ліги озвучували й цілком прагматичну тезу про небажання працюючих жителів Півночі утримувати "ледарів" з Півдня та "корумпованих римських бюрократів".

Інша улюблена тема сепаратистської ідеології жителів півночі, що ріднила їх, зокрема, з фламандськими націоналістами, стосувалася проблеми імміграції. Лігісти звертали увагу на губительний вплив "чужинців" для суспільства і порушували питання про необхідність ужорсточення імміграційного законодавства і примусової екстрадиції небажаних елементів. У цьому питанні Ліга Півночі знайшло розуміння у партнерів по коаліції 90-х – початку 2000-х років – правого популіста Сільвіо Берлусконі та колишнього неофашиста, лідера Національного альянсу Джанфранко Фіні. Останні, відмежовуючись від ультрасепаратизму Ліги Півночі, солідаризувалися з нею в питанні

про імміграцію. Відповідні законодавчі акти були прийняті в період правління правої коаліції.

Програвши "лобову атаку" на підвалини італійської держави, Ліга Півночі заручилася підтримкою однодумців, запропонувавши амбіційну програму деволуції. Суть проекту закону, винесеного на загальноіталійський референдум в 2006 р., полягала у передачі регіонам основних функцій законодавчої влади, у розвитку місцевого самоврядування, що позбавляло центральну владу важливих державних важелів. Однак дві третини учасників референдуму того разу відкинули цю новацію.

На даний момент йде поступове виживання італійців з краю, адже дедалі всім заправляють німецькомовна більшість, що фактично перетворилася на привілейований клас. Дуже ускладнена міграція італійців до Південного Тіролю, де дуже високі податки, а державні субсидії надаються не відразу. Але навіть ті італійці, які там жили, потихеньку виїжджають.

Тим часом правляча партія Південного Тіролю намагається умовити Австрію внести законопроект про необхідність самовизначення Південного Тіролю, з метою возз'єднати його з Північним. Екстремістська діяльність наразі відверто не проявляється, проте варто пам'ятати, що протягом 50-80-х рр. XX ст. тут було здійснено понад 300 терористичних актів.

Список використаних джерел

1. Wolff S. Disputed Territories: The Transnational Dynamics of Ethnic Conflict Settlement / Wolff S. – N.Y., Oxford. – 2003 – 254 p.
2. Boeckler S. The South Tyrol: 75 Years of Ethnic Conflict And Peaceful Coexistence / Boeckler S. // Minorities In the Federal Republic of Yugoslavia. – Belgrade, 1995 – 310 p.
3. Alcock A. The History of the South Tyrol Question / Alcock A. – London, 1970. – 457 p.
4. Cole J. The Hidden Frontier / Cole J., Wolf E. – N.Y., London, 1974 – 187 p.
5. Peterlini O. Autonomie und Minderheitenschutz in Trentino-Südtirol / Peterlini O. – Vienna, 1997 – 267 p.
6. Cento Bull A., Gilbert M. The Lega Nord and the Northern Question in Italian Politics. – N.Y., 2001. – P.42

Надійшла до редколегії 10.06.13

И. Мингазутдинов, канд. ист. наук, доц.
КНУ имени Тараса Шевченко, Киев

СЕПАРАТИЗМ ЮЖНОГО ТИРОЛЯ В КОНТЕКСТЕ МЕЖЭТНИЧЕСКИХ ПРОБЛЕМ В ЕВРОПЕ

Рассматривается проблема национального самоопределения немецкоязычного населения Севера Италии, которая на протяжении многих десятилетий представляет собой дестабилизирующий фактор в итальянской политике, а также отрицательно влияет на стабильность межэтнических отношений в Европе.

Ключевые слова: Европа, сепаратизм, этничность, Южный Тироль.

I. Mingazutdinov, Ph.D. in History, Associate Professor
Taras Shevchenko National University of Kyiv, Kyiv

THE SOUTHERN TYROL SEPARATISM IN ITALY

The problem of ethnic self-determination of the German-speaking population in Northern Italy is examined. The above issue has been considered as one of destabilising factors in Italian politics, which also has negative impact on stability of interethnic relations in Europe.

Keywords: Europe, separatism, ethnicity, South Tyrol.

УДК 341.218.2(477)

В. Головченко, д-р політ. наук, проф.
КНУ імені Тараса Шевченка, Київ

ВИХІД ЗАХІДНОУКРАЇНСЬКОЇ НАРОДНОЇ РЕСПУБЛІКИ НА МІЖНАРОДНУ АРЕНУ: ЗДОБУТКИ Й ПРОРАХУНКИ

У статті висвітлюються маловідомі обставини виходу Західноукраїнської Народної Республіки на арену міжнародної діяльності. Особливої уваги надається з'ясуванню місця західноукраїнського питання в повоєнних планах держав Антанті і США.

Ключові слова: зовнішня політика, повстання, держава, дипломатія, нація.

Дипломатія й зовнішня політика Західноукраїнської Народної Республіки (ЗУНР), незважаючи на те, що міжнародно-правові аспекти східногалицького питання не виходили з поля зору як української (і радянської, й діаспорної), так і польської історичної науки, все ще потребує серйозного дослідження. В працях українських науковців на Заході [5-7; 11], представників історичної школи УРСР [3; 4; 10], польських дослідників [12; 15] міжнародна діяльність уряду ЗУНР розглядалася лише побіжно й схематично, а радянськими істориками, як правило, й упереджено, виключно крізь призму т.зв "класових інтересів", коли окремі, невідгідні для офіційної ідеології, сюжети свідомо оминалися, а політика тогочасних українських лідерів априорі визначалася як "прислужництво світовому імперіалізму". Чи не найбільше відчувався брак широкої джерельної, передусім архівної, бази, що й не дивно, адже в перипетях війни та емігрантського життя багато документів, які стосувалися зовнішньополітичної діяльності ЗУНР, не збереглися, а ті, що все-таки дійшли до нас, часто хибують на фрагментарність.

Як відомо, згідно схваленого Українською Національною Радою у Львові 13 листопада 1918 р. "Тимчасового основного закону про державну самостійність українських земель бувшої Австро-Угорської монархії", територія ЗУНР формально охоплювала етнічно українські частини Галичини й Буковини та угорських комітетів Закарпаття (згідно етнографічної карти імперії Габсбургів Карла Черніга). Відповідно до еволюції державного статусу й головних напрямів зовнішньої політики ЗУНР, її дипломатію доцільно поділити на три етапи: 1) 9 листопада 1918 – 22 січня 1919 рр.; 2) 22 січня – листопад 1919 р.; 3) грудень 1919 – 14 березня 1923 рр. Загальне керівництво дипломатичною діяльністю ЗУНР (22 січня – 17 грудня 1919 р. – Західної області УНР) здійснював голова президії Української Національної Ради Є.Петрушевич; оперативне – державні секретарі зовнішніх справ В.Панейко (9 листопада 1918 – 3 січня 1919 рр.), Л.Цегельський (4 січня – 9 березня 1919 р.), М.Лозинський (10 березня – 17 квітня 1919 р.) й уповноважені в закордонних справах екзильного уряду

© Головченко В., 2013

ЗУНР у Відні С.Витвицький (18 квітня 1919 – січень 1921 рр.) і К.Левицький (січень 1921 – 14 березня 1923 рр.).

Одним із головних завдань, які постали перед новоутвореною ЗУНР, власне, й було формування зовнішньої політики, визначення її пріоритетів, утворення відповідного зовнішньополітичного апарату тощо. Ситуація значно ускладнювалася кількома вагомими чинниками. По-перше, крім того, що з початку свого існування територія ЗУНР стала об'єктом зазіхань і військової агресії з боку сусідніх країн, галицьке керівництво опинилося у фактичній міжнародній ізоляції. Однобока орієнтація на Австро-Угорщину й Німеччину під час Першої світової війни означала цілковиту відсутність зв'язків віденської Української парламентарної репрезентації, на основі якої 18 жовтня 1918 р. у Львові й було сформовано Українську Національну раду, з урядами держав Антанти і США.

З наближенням кінця війни Є.Петрушевич намагався якось виправити ситуацію й майже на два місяці затримався в австрійській столиці, щоб безпосередньо вийти на країни-переможці. Вже 20 листопада 1918 р. посол Британії в Швейцарії переслав своєму міністру закордонних справ – А.Дж.Бальфуру ноту, вручену йому депутатом Української Національної Ради Є. Левицьким. У документі повідомлялося про заснування західноукраїнської держави й початок польсько-українського збройного конфлікту [16, с.198]. Через кілька днів посланник Швеції у Вашингтоні Екенгрєн передав держсекретареві США Р.Лансінгу лист-звернення Є.Петрушевича до В.Вільсона. Голова УНРади рішуче відкидав польські зазіхання на Східну Галичину й просив про допомогу, дипломатично посилаючись на "більшовицьку небезпеку".

А 21 листопада вже посол гетьманату П. Скоропадського в Швейцарії й уродженець галицького Чортківського округу, один з ініціаторів створення українського червоного хреста Є.Лукашевич вручив послові США копію ноти свого колеги у Відні – В.Липинського до Польської ліквідаційної комісії в Кракові з протестом щодо фальсифікації поляками драматичних подій у Львові. Саме того дня увечері українські підрозділи за наказом Головного коменданта – полковника Г. Стефаніва, досить-таки безпідставно, почали залишати свої позиції в столиці ЗУНР під тиском польських повстанців. Український посол у Відні наголошував, що галичани створили свою державу "згідно з принципом самовизначення націй, проголошеним Вільсоном" [8, с.45].

Лише така постановка питання й була доречною, оскільки голова Польського національного комітету в Парижі Р.Дмовський під час перебування в США у меморіалі до В.Вільсона від 8 жовтня 1918 р. таким чином обґрунтовував потребу інкорпорації західноукраїнських земель Польщею: "Український національний рух, існування якого не можна заперечити, не охопив усього українського населення, значна частина якого є несвідомою та національно байдужою, ані витворив достатньо чисельного і незалежного українського інтелектуального класу... Якщо під австрійським пануванням уряди Галичини знаходяться в руках поляків, то це не означає, що вони були в привілейованому становищі, але тільки те, що в цьому краю немає іншого елемента, який був би здатен забезпечити його адміністрацію. Тому найближчим часом польська адміністрація є єдино можлива для нормального розвитку і поступу цієї землі" [13, с. 608-609].

В.Панейко після вступу 9 листопада 1918 р. на посаду державного секретаря закордонних справ, зі свого боку, ініціював відправку на ім'я В.Вільсона дипломатичної ноти, в якій, зокрема, наголошувалося: "Утворивши державу 19 жовтня 1918 р. у Львові, ми визначили гра-

ницю цієї держави тільки провізорно, очікуючи Вашого рішення, пане Президенте, стараючись оминати захоплення навіть найменшого клаптика землі, який не був населений українцями в переважній більшості, і дотримуючись справедливих принципів Ваших, Пане Президенте, у цих границях, Українська Національна Рада представляє цю державу і старається не допустити ніякого нелюдського вчинку, а при тім не допускається насильного переступлення влади, яку вона має в руках".

Крім того, було висловлено прохання до США виступити посередником у врегулюванні українсько-польського збройного конфлікту. Проте жодної офіційної відповіді від Білого дому не було отримано (незважаючи на активні виступи української діаспори в США), хоча для отримання інформації Британія, Франція і США, починаючи з листопада 1918 р., направили до Варшави і Львова низку своїх представників та місій.

На початку лютого 1919 р. В. Панейко, очікуючи дозволу на в'їзд до Парижа для участі в мирній конференції, зупинився у Швейцарії, де мав розмову з британським дипломатом Сейврі. Як інформував Лондон посол Британії в Берні Г.Румболд, Панейко заявив, що прибув "з надією встановити зв'язки з представниками союзників". Висловивши сподівання, що уряди Британії й США із розумінням поставляться до української справи, на відміну від Франції, яка "не може позбавитись бажання відновити за будь-яку ціну велику Росію", Панейко стверджував, що Східна Галичина "може стати ядром розбудови стабільної української держави", але галицькі українці погодяться на союз із Наддніпрянською Україною, лише маючи гарантію, що вона залишиться повністю незалежною від Росії [9, с. 117]. Така аргументація яскраво свідчила, що галицькі лідери погано уявляли справжні цілі британської політики в регіоні, яка зводилася тоді до необхідності збереження територіальної єдності Росії й не підтримувала національні рухи на її території.

Але Є.Петрушевич і голова Державного секретаріату ЗУНР К.Левицький, усе-таки розраховували на підтримку президента США. Їхні сподівання ґрунтувалися не лише на деклараціях американського президента, а й на активній діяльності заокеанської української діаспори. Утворення незалежної ЗУНР викликало хвилю національно-патріотичних почуттів українців-емігрантів у США і Канаді, настрої й думки яких висловила 13 листопада 1918 р. газета "Український голос": "Гарматна війна закінчилася, однак заведення справедливості, переміна границь і освободження поневолених народів доперва починається. Наші родини в Європі через століття добивалися освободження і тепер спільно з іншими поневоленими народами звертаються до делегатів на мировій конференції... Тому ми мусимо помочі своїм родимцям в Європі у справі. За допомогою преси й іншими способами мусимо предложити справу наших родимців в Європі перед співгромадянами і правительством. Мусимо вислати також делегата на мирову конференцію, аби інформувати урядових делегатів альянтських держав про справу України і щоби допомогти українським урядовим делегатам уложити справу освободження України".

Організатором і координатором різноманітних акцій на підтримку дипломатичних зусиль ЗУНР у США був Український народний комітет (УНК) на чолі з апостольським адміністратором для галицьких греко-католицьких парафій отцем П.Понятишином. Ще до відкриття Паризької мирної конференції, він разом із головним редактором "Свободи" (Джерсі-Сіті) В. Лотоцьким та головою Української народної ради в Америці С. Ядловським прибув до Вашингтона й встановив зв'язок із сенатським Комітетом у закордонних справах, що фор-

мував міжнародну політику США. Керівникам УНК удалося схилити на свій бік кількох впливових сенаторів, зокрема майбутнього президента Франкліна Делано Рузвельта, який під час дискусії у сенаті заявив: "Фінляндія, балтійські провінції, Литва й Україна мусять бути незалежними".

Щоправда, й відновлена Річ Посполита мала впливових патронів в оточенні президента США, серед них і професора-полоніста Р.Лорда, що очолював Східноєвропейське відділення спеціальної групи "The Inquiry", створеної на початку вересня 1917 р. з півтори сотні науковців для підготовки аналітичних матеріалів урядові США, які стали б у нагоді на повоєнній мирній конференції. У квітні 1918 р. він представив держдепартаменту меморандум на 110-ти (!) сторінках під назвою "Проблема Східної Галичини", де дійшов висновку, що з погляду "абстрактної справедливості" край із 58 % етнічного українського населення, звичайно, слід приєднати до України. Проте з урахуванням "доцільності й практичних міркувань", оскільки "інтелектуально, економічно й культурно" поляки стоять вище, а в господарському сенсі територія більше тягнє до Польщі, її бажано віддати останній. На авторитетну думку Р.Лорда, наддніпрянська Українська Народна Республіка не надто потребувала галицької провінції, бо й без неї "досить велика". Та й проблематичною тоді американському експертові видавалася сама можливість тривалого існування незалежної Української держави, яку ніби-то знову буде включено до складу Росії, а поширювати російський кордон до Карпат "навряд чи бажано".

Сильна Польща, переконував високопосадовців Р.Лорд, "потрібна Європі", а найкраща можливість зробити Польщу такою – віддати їй Східну Галичину, такий варіант буде "найкращим розв'язанням проблеми". Однак, у разі, якщо все ж буде вирішено об'єднати Східну Галичину з Україною, професор пропонував включити до Польщі щонайменше чотири райони, які забезпечать Варшаві відносно вигідний стратегічний кордон по Сяну [8, с.41]. В іншій доповіді щодо північно-східних меж майбутньої Польщі Р.Лорд безапеляційно стверджував, ніби серед білорусів і українців не спостерігається "жодної форми національного руху". А в листопаді 1918 р. він наполягав, що "немає причини для створення незалежної України", оскільки "ні раніше, ні тепер там не було й немає великого бажання до відокремлення" від Росії, й навіть що обидва народи "пов'язані економічно, мають єдину церкву, літературу та ідеали" [8, с. 30].

Але президент В.Вільсон і держсекретар США Р.Лансінг висловлювалися проти прилучення Східної Галичини до Варшави. Це пояснювалося, передусім, неясністю ситуації в етнічній Росії, де вирувала громадянська війна. Адже анексія Східної Галичини, як відомо, була метою Російської імперії в Першій світовій війні, й у разі перемоги в громадянській війні "білих" Антанта і США не могли не рахуватися з російськими претензіями на "спадщину Ярослава Мудрого", а тому спочатку схилилися до існування Польської держави в етнічних кордонах. У рефераті створеного "верховним правителем" адміралом О.Колчаком Підготовчого комітету до мирних переговорів чітко зазначалося, що "Русь Галицька, Прикарпатська і Буковина повинні бути приєднані до Росії, при цьому західний кордон Росії має безпосередньо сусідити зі Словаччиною" [17, с. 25]. Головнокомандувач Добровольчою армією А.Денікін також визнавав незалежність Польщі на засадах березневої 1917 р. декларації Тимчасового уряду, тобто без Східної Галичини [2, с. 237].

Тому не дивно, що ще в травні-липні 1917 р., тобто відразу після вступу США у світову війну, експерт держде-

партаменту А.Путні в підготовлених ним трьох меморандумах з польського питання критично поставився до великопольського націоналізму щодо українців і євреїв. Східну ж Галичину він пропонував приєднати до автономної України, що, в свою чергу, мала стати частиною реформованої на кшталт США Російської федерації [21, с.122].

Реальна ж перспектива появи українського питання на порядку денному американської дипломатії в повоєнному урегулюванні в Європі окреслилася, коли наприкінці жовтні 1918 р. видавець впливової "New York World" Ф.Кобб і секретар "The Inquiry" – журналіст В.Ліпман на прохання радника президента – Е.Гауза підготували коментар-пояснення до "Чотирнадцяти пунктів". Власне в запропонованому В.Вільсоном Конгресові США 8 січня планові гармонійного повоєнного устрою в п.10 йшлося про надання народам Австро-Угорщини можливості автономного розвитку, а в п.13 застерігалось, що незалежна Польська держава повинна включати області, "заселені без сумніву польським населенням".

Коментарі ж склалися з урахуванням тих міжнародно-політичних чинників, які набули ваги після прилучення "Чотирнадцяти пунктів", і тому містили пропозицію визнання де-факто урядів, що утворилися на території колишньої Російської імперії. "Основне питання полягає в тому, – наголошувалося в документі, – чи варто вважати російську територію рівнозначною території, що раніше належала Російській імперії. Ясно, що це не так, оскільки пункт 13-й передбачає створення незалежної Польщі, – умову, яка виключає відновлення території імперії. Те, що визнано правильним для поляків, зрозуміло, має бути так само визнано й для фінів, литовців, латишів, а, можливо, також для українців".

А п.10-й пояснювався таким чином, що "Західна Галичина, без сумніву, польська, Східна Галичина великою мірою українська (русинська) і в жодному разі не належить до Польщі". Тому, застерігалось в коментарі до п.13, "на сході Польща не повинна отримати території, де переважають литовці чи українці" [20, с. 202-204].

Щоправда, автори документу в звичному для американської політичної думки дусі радили урядові заохочувати федеративні зв'язки на сході Європи. Це, на переконання офіційного Вашингтона, мало, з одного боку, забезпечити право окремих націй на самовизначення, а з іншого – запобігти балканізації Центрально-Східної Європи та утворенню територіально малих і нежиттєздатних держав.

Тому в рекомендаціях американських експертів з територіальних проблем від 21 січня 1919 р. наголошувалося, що Східна Галичина "має бути приєднана до Польщі лише в тому разі, коли Україна перебуватиме в теперішньому стані хаосу, і тільки як провінція із самоврядуванням, якій Ліга Націй гарантує право вирішити пізніше свою незалежність... Якщо ж Україна виявить життєздатність, то спірна територія повинна бути передана їй" [18, с. 224-228]. З такою позицією США й прибули на Паризьку мирну конференцію, тобто, як зазначив британський дослідник Г.Еллок, "президент Вільсон і його колеги приїхали до Парижа з принципами, але без плану їхнього втілення" [14, с. 311]. Міжнародно-правовий статус Східної Галичини, таким чином, ставився в залежність від подальшого розвитку військово-політичних подій у Східній Європі.

Водночас, як це часто бувало на різних етапах будівництва незалежної національної української державності, давався взнаки брак кваліфікованих кадрів, досвідчених дипломатів тощо. Нарешті, сама ідея утворення самостійної західноукраїнської держави, як уже зазначалося, була зустрінута світовим співтовариством з відвертою прохолодою, хоча східногалицьке питання

й стояло на порядку денному роботи Паризької мирної конференції. В такій ситуації голова Є.Петрушевич та уряд ЗУНР вирішували три головні завдання: 1) якомога вигіднішого об'єднання з Українською Народною Республікою на сході; 2) виходу з міжнародної ізоляції, що означало здобуття прихильності країн Антанти; 3) налагодження відносин з найближчими сусідами: Чехословацькою Республікою, УНР та Румунією. Крім того, існувала гостра потреба в організації центрального апарату зовнішньополітичного відомства та дипломатичних представництв за кордоном.

Як уже зазначалося, в сформованому 9 листопада 1918 р. уряді ЗУНР – Державному секретаріаті – посаду держсекретаря закордонних справ обійняв 35-літній випускник юридичного факультету Львівського університету і головний редактор найвпливовішої львівської української газети "Діло" В.Панейко. Але в умовах польсько-української війни з організацією Держсекретаріату закордонних справ зволікалося до грудня, коли уряд ЗУНР переїхав до Тернополя, а потім до Станіслава. Заступником В.Панейка став ще один правник, колишній депутат рейхсрату Австрії й член Української Національної Ради Л.Цегельський. Після від'їзду держсекретаря на Паризьку мирну конференцію, Л. Цегельський з 4 січня 1919 р. фактично керував роботою галицької дипломатії в якості секретаря без портфеля до 10 березня, коли ці функції перебрав М.Лозинський (формально обов'язки державного секретаря закордонних справ покладалися на голову уряду С.Голубовича). До невеликого штату держсекретаріату було зараховано також бельгійського громадянина і великого симпатика українців Галичини о. Франца Ксаверія Бонна, колишнього голову правління окупованої румунами Буковини – В.-С.Залозецького-Саса, правника Я. Олесницького, члена президії Української Національної Ради С.Витвицького, фінансиста О.Кульчицького та кількох членів технічного персоналу.

Водночас тривало створення закордонних представництв та місій, насамперед держсекретаріат і парламент ЗУНР прагнули забезпечити свої інтереси в країнах, що постали на теренах колишньої Австро-Угорщини. Вже наприкінці 1918 р. Є.Петрушевич призначив своїх представників до Австрії й Німеччини (землевласник і екс-сенатор рейхсрату М.Василько), Чехословаччини (з 18 грудня 1918 р., професор-славист Чернівецького університету й колишній депутат рейхсрату С.Смаль-Стоцький), Угорщини (майор Я. Біберович). У вересні 1919 р. до Югославії було вислано місію на чолі з колишнім керівником пресової служби Галицької армії Г.Микитеєм, водночас вона мала представляти й інтереси УНР. Відень взагалі став центром всієї міжнародної діяльності ЗУНР, своєрідним містком, що зв'язував Станіслав з осередком європейської політики. Це пояснювалося як історичною традицією, пов'язаною з участю українців у роботі австрійського парламенту, так і з відносно прихильним ставленням Австрійської Республіки до ЗУНР. Причому віденський уряд був єдиним, хто визнавав легітимність представників ЗУНР на своїй території, крім того, західноукраїнські делегати брали участь у роботі Ліквідаційної комісії, утвореної у Відні для розподілу активів і майна колишньої Австро-Угорщини.

Однією з найбільших заслуг В.Панейка в якості державного секретаря зовнішніх справ ЗУНР стало започаткування на двосторонньому рівні процесу возз'єднання її з Великою Україною. Він передбачливо налагодив контакти з антигетьманською опозицією (Український національний союз В.Винниченка і М.Шаповала) та забезпечив підписання 1 грудня 1918 р. у Фастові "Передвступного договору" між Радою державних секрета-

рів і Директорією (підписи поставили В.Винниченко, С.Петлюра, П.Андрієвський і Ф.Швець) про об'єднання в майбутньому відновленої УНР і ЗУНР у єдину державу.

На той час під враженням миттєвого краху, здавалося б непорушної, Німецької імперії й такої комфортної для східногалицьких політиків ліберальної Австро-Угорщини, а також постанов на уламках останньої низки демократичних республік, серед більшості членів Української Національної Ради ствердилася думка, що гетьманат П.Скоропадського був лише прикрим антрактом, після чого продовжиться розбудова Української Народної Республіки, започаткована київською Центральною Радою. На подібних суспільно-економічних засадах, здавалося б, мала будуватися і ЗУНР. Її представники – Л.Цегельський і доктор права, адвокат Д.Левицький, що потрапив у російський полон і після звільнення перебрався до Києва, де став секретарем опозиційного Українського національного союзу, зафіксували своїми підписами в "Передвступному договорі" "непохитний намір" ЗУНР "перестати існувати як окрема держава, а натомість увійти з усією територією й населенням як складова державної цілості, в Українську Народну Республіку".

На такому оптимістичному тлі певним дисонансом виглядав 4-й, передостанній, пункт угоди, що наголошував на "окремішностях життя" ЗУНР, витворених "історичними обставинами, окремими правовими інституціями та культурними й соціальними різницями". Тому договірні сторони зійшлися на наданні ЗУНР "територіальної автономії, котрої межі означить у хвилі реалізації злуки обох Республік в одну державну цілість окрема спільна комісія", чіє рішення мали ратифікувати "компетентні законодавчі й правительственні органи обох Республік". Тоді ж "установлені будуть детальні умови злуки обох держав" [1, с. 254-256].

В критичних умовах затримки наступу повстанських військ Директорії на Київ і двоїстої позиції Великої німецької солдатської ради щодо евакуації окупаційних військ на батьківщину і їхнього невтручання в українські справи, неприхильного ставлення Антанти й анулювання Брестського мирного договору Кремлем, активізації Добровольчої армії А.Денікіна на південному сході й поляків на Волині та Холмщині зазначена дилема залишилася поза увагою керівників антигетьманського повстання. Не випадково, напередодні фаєвської угоди, 28 листопада 1918 р., В.Винниченко занотував у щоденнику: "Можливо, що справу захоплення влади у даний момент ми програли. 75 шансів за поразку під Києвом, за безладне тікання нового недисциплінованого війська, за остаточне розбиття нас німцями та Антантою" [1, с. 157].

Але в недалекому майбутньому колізія між задекларованим наміром керівництва ЗУНР інтегруватися в УНР і утворити "справді одну неподільну державну одиницю" та прагненням зберегти доволі широку територіальну автономію могла породити чимало проблем на міжнародно-дипломатичному фронті (й не тільки на ньому). До того ж під час обговорення на засіданні Української Національної Ради 17 грудня питання про злуку неодноразово лунали пропозиції відкласти його реалізацію до визволення Львова.

Справа в тому, що переговори з новоствореним Польським народним комітетом, які почалися вже 2 листопада 1918 р. за участю митрополита Андрея Шептицького і депутатів Української Національної Ради К.Левицького, М.Лозинського, Л.Бочкевича, Р. Перфецького і С.Федака, зазнали невдачі. Польський комітет, що претендував на отримання всієї повноти влади в Галичині, категорично відкинув українські пропозиції стосовно встановлення міждержавного кордону по р.Сан та надання культурної автономії полякам і євре-

ям на території відновленої Речі Посполитої. Це зробило неминучою українсько-польську війну 1918-1919 рр.

Така ж доля спіткала перемовини про укладення українсько-польського перемир'я з представником Антанти – членом французької місії в Румунії старшим лейтенантом Віллемом, який прибув до Львова 18 листопада 1918 р. Їх за дорученням уряду ЗУНР вів М.Лозинський. Хоча Ю.Піلسудський, що був заклопотаний створенням регулярної польської армії, через довірених осіб і пропонував українцям мир в обмін на автономію Галичини в кордонах відновленої Речі Посполитої [19, с.13-24], вже 20 листопада дискусії зайшли в глухий кут. Командувач Галицькою армією Г.Стефанів рішуче виступив проти припинення бойових дій із гуманістичних мотивів, як це пропонували поляки, а ті, зі свого боку, заявили, що ніколи не зречуться своїх прав на Львів. Віллем прямо зазначив, що Польщу Антанта вже визнала, а України не визнавала й не визнає в майбутньому. Удосвіта 22 листопада 1918 р. поляки без опору опанували залишений українським військом Львів, новий фронт аж до травня 1919 р. півкільцем з півночі, сходу й півдня охоплював місто.

УНРада перебралася до нової столиці ЗУНР – Станіслава й 3 січня 1919 р. одноголосно ухвалила "торжественно з'єдиненне з нинішнім днем Західноукраїнської Народної республіки з Українською Народною Республікою в одну, одноцілну суверенну Народну Республіку". Тоді ж було ратифіковано "Передвступний договір" і доручено Державному секретаріату "негайно розпочати переговори з Київським правительством для сфіналізування договору про злуку".

Цього разу досвідчені галицькі правники й депутати колишнього імперського парламенту недвозначно наголосили, що "до часу, коли зберуться установчі збори з'єдненої Республіки, законодавчу владу на території бувшої Західно-Української Народної Республіки виконує Українська Національна Рада". Відповідно цивільне й військове врядування на західноукраїнських теренах, фактично на невизначений термін, мав здійснювати Державний секретаріат [7, с. 68]. Таким чином, гучно розрекламована й очікувана "злука" ЗУНР з УНР на практиці могла увінчатися лише створенням аморфної конфедерації двох українських державностей, які до того ж спиралися на суттєво відмінні суспільно-політичні й особливо економічні засади. За браку належної політичної волі до реального об'єднання роздільність владних структур рано чи пізно мала призвести до серйозних міжнародно-політичних ускладнень.

Наступного ж дня після станіславського рішення УНРади – 4 січня 1919 р. відбулося призначення нового уряду ЗУНР, де Л.Цегельський обійняв посаду секретаря без портфеля і керуючого справами Державного секретаріату закордонних справ на час участі В.Панейка в роботі Паризької мирної конференції. Новому керівникові західноукраїнської дипломатії вдалося добитися гарантій від прибулої до Галичини делегації УНР на чолі з полковником Миколою Шаповалом (молдшій брат організатора антигетьманського повстання – Микити Шаповала) про збільшення обсягів військово-технічної допомоги у війні з Польщею. А 16 січня 1919 р. в складі державної делегації ЗУНР Л. Цегельсь-

кий виїхав до Києва, де взяв участь в урочистому проголошенні Акту злуки ЗУНР з УНР (саме Л. Цегельському було вручено від імені уряду УНР Універсал Директорії про злуку) і був призначений заступником міністра закордонних справ УНР, що мало символізувати єдність Сходу і Заходу України (призначення виявилось формальним, оскільки Л.Цегельський до Києва не переїхав).

Таким чином, вихід західноукраїнської держави на міжнародну арену значно ускладнювався українсько-польською боротьбою за Львів, яка почалася 1 листопада 1918 р. і швидко переросла у повномасштабну українсько-польську війну 1918-1919 рр., окупацією 6-12 листопада 1918 р. румунськими військами Північної Буковини, рішенням міжнародної конференції русинів-емігрантів у Скрантоні (США) 12-18 листопада 1918 р. про входження Закарпаття на федеративній основі до Чехословацької Республіки і вступом чеських військ 15 січня 1919 р. до Ужгорода, а також безальтернативною орієнтацією галицьких лідерів на Австро-Угорщину й Німеччину під час Першої світової війни, що унеможливило офіційні зв'язки Державного секретаріату ЗУНР з урядами країн Антанти і США.

Список використаних джерел

1. Винниченко В. Відродження нації: (Історія української революції, mareць 1917 р. – грудень 1919 р.): В 3 ч. – К.; Відень, 1920. – Ч.3. – 535 с.
2. Деникин А. Очерки русской смуты. Т.IV. – Берлин, 1926.
3. Камінюк М. До характеристики зовнішньої політики ЗУНР: (3 нагоди X річниця галицьких подій) // Більшовик України. – 1928. – № 21-22. – С.38-50.
4. Карпенко О.Ю. Імперіалістична інтервенція на Україні. 1918-1920. – Львів: Вид-во Львів. держ. ун-ту, 1964. – 256 с.
5. Кучабський В. Польська дипломатія і східно-галицьке питання на Паризькій мирній конференції в 1919 // Дзвони. – 1931. – № 1. – С.109-122.
6. Левицький К. Дипломатична діяльність ЗУНР (1918-1923) // Літопис Червоної Калини. – Львів, 1938. – № 11. – С. 3 – 4.
7. Лозинський М. Галичина в роках 1918-1920. – Відень, 1922. – 228 с. – (Укр. революція: Розвідки і матеріали; Кн.5).
8. Павлюк О.В. Боротьба України за незалежність і політика США (1917-1923). – К.: Видавничий дім "KM Academia", 1996. – 188 с.
9. Павлюк О. Зовнішня політика ЗУНР // Київська Старовина. – 1997. – № 3-4. – С.114-138.
10. Симоненко Р.Г. Імперіалістична політика Антанти і США щодо України в 1919: Паризька мирна конференція і антирадянська інтервенція на Україні. – К.: Вид-во АН УРСР, 1962. – 440 с.
11. Стахів М. Україна в добі Директорії УНР. [В 7 т.] – Скрантон: Укр. наук.-видавн. б-ка, 1962-1966.
12. Bruski Jan Jacek. Petlurowcy: Centrum Państwowe Ukrainkiej Republiki Ludowej na wychodźstwie (1919-1924). – Kraków: ARCANA, 2000. – 600 p.
13. Dmowsky R. Polityka polska i odbudowanie państwa. Z dodaniem memoriału "Zagadnienia środkowo- i wschodnioeuropejskie" i innych dokumentów polityki polskiej z lat 1914-1919. – Warszawa, 1925.
14. Elcock Howard. Portrait of a Decision. Council of Four and the Treaty of Versailles. – London, 1972.
15. Galicyjska Socjalistyczna Republika Rad. Ocupacja Małopolski (Galicii) Wschodniej przez Armie Czerwoną w 1920 roku. – Torun: Wydawnictwo Uniwersytetu Mikołaja Kopernika, 2006. – 229 p.
16. Hunczak Taras. Sir Lewis Namier and the Struggle for Eastern Galicia. 1918-1920 // Harvard Ukrainian Studies. – 1977. – № 2. – P. 12-15.
17. Juzwenko A. Polska a "biała" Rosja (Od listopada 1918 do kwetnia 1920). – Wrocław-Warszawa: Polska Akademia Nauk. Instytut Historii, 1973. – 296 p.
18. Miller David H. My Diary at the Conference of Paris. Vol. IV. – N.Y., 1924.
19. Piłsudski J. Pisma zbiorowe. T.V. – Warszawa, 1937. – 270 p.
20. The Intimate Papers of Colonel House. Vol. IV. – Boston: Houghton Mifflin Company, 1928.
21. Wandycz Piotr S. The United States and Poland. – Cambridge, Mass.: Harvard University Press, 1980. – 465 p.

Надійшла до редколегії 05.06.13

В. Головченко, д-р політ. наук, проф.
КНУ імені Тараса Шевченка, Київ

ВИХОД ЗАПАДНО-УКРАЇНСЬКОЇ НАРОДНОЇ РЕСПУБЛІКИ НА МІЖДУНАРОДНУ АРЕНУ: ДОСТИЖЕННЯ І ПРОСЧЕТИ

В статті розглядаються малоизвестні обставини виходу Західно-Української Народної Республіки на арену міжнародної діяльності. Особое внимание уделено выясненню места западно-українського питання в післявоєнних планах державств Антанти і США.

Ключевые слова: внешняя политика, восстание, государство, дипломатия, нация.

V. Holovchenko, Doctor of Political Sciences, Professor
Taras Shevchenko National University of Kyiv, Kyiv

EMERGENCE OF THE WEST UKRAINIAN PEOPLE'S REPUBLIC ON THE INTERNATIONAL ARENA: ACHIEVEMENTS AND FAILURES

The article spotlights less known circumstances of the Western-Ukrainian Peoples Republic's emergence on the arena of international activity. Special attention is paid to consideration of the Western-Ukrainian question in post-war planes of the USA and Entente.

Key words: foreign policy, uprising, state, diplomacy, nation.

УДК 327.56 + 327.7 (6-011 + 6-013)

М. Дорошко, д-р іст. наук, проф.
КНУ імені Тараса Шевченка, Київ
Б. Черкас, асп.
КНУ імені Тараса Шевченка, Київ

КОНФЛІКТОГЕННІСТЬ У МІЖДЕРЖАВНИХ ВІДНОСИНАХ СУДАНУ І ПІВДЕННОГО СУДАНУ

Стаття висвітлює напруженість між Суданом і Південним Суданом після проголошення останнім своєї незалежності в 2011 році. Безпека в регіоні за останній рік ще більше загострилася. Наразі існує загроза відновлення військових дій між обома державами.

Ключові слова: конфлікт, безпека, Судан, Південний Судан, Північно-Східна Африка.

9 липня 2011 р. на політичній карті світу з'явилася нова незалежна держава – Південний Судан. Світове співтовариство сприйняло цю подію з певним занепокоєнням, позаяк попри мирний її перебіг розрядки напруженості у міжсуданських відносинах та регіоні Північно-Східної Африки не відбулося. Одна з головних причин – 21-річна громадянська війна між урядом Судану та Суданською народно-визвольною армією/рухом (СПЛА/М), що забрала життя 2,2 млн. людей і передувала поділу Судану на дві держави [1].

Збереження конфліктного потенціалу у відносинах Судану і Південного Судану змушує науковців звернути свої погляди на ґрунтовне вивчення причин та наслідків міжсуданського протистояння. У вітчизняній політичній літературі даній темі присвячені розвідки С. Шуляка, О. Мішина, О. Афанасєва. Серед американських і європейських дослідників проблематику конфліктів у Судані досліджують Дж. Прендерґаст, А. Де Ваал, Ж. Прун'є, Д. Хоїл, Л. Фейнстайн та ін. З-поміж африканських вчених слід відзначити М. Мамдані.

Мета запропонованої статті полягає у виявленні причин конфліктогенності у відносинах між Суданом і Південним Суданом. Виходячи з поставленої мети, ми виокремили наступні завдання: з'ясувати передумови проголошення незалежності Південним Суданом; дослідити вплив появи нової держави на африканському континенті на безпеку в регіоні Північно-Східної Африки; визначити головні складові напруги у відносинах між Суданом і Південним Суданом.

У статті використано аналітичні та інформаційні матеріали провідних американських, британських, суданських, єгипетських та африканських часописів, зокрема "Al-Ahram Weekly", "Mail & Guardian", "Reuters", "The Star", "News 24", "Sudan Tribune", тощо. Також бралися до уваги офіційні документи, зокрема Держдепартаменту США.

Відомо, що війна в Південному Судані офіційно закінчилася 9 січня 2005 р. підписанням Всесторонньої мирної угоди між урядом Судану та Суданською народно-визвольною армією/рухом (СПЛА/М). Договір надав автономію Півдню та передав СПЛА право управління новим урядом Південного Судану, що базується в м. Джуба, а також роль меншості в уряді національної єдності в Хартумі. У березні 2005 р. Рада Безпеки (РБ) ООН підтримала підписання цього договору та санкціонувала розгортання комплексної місії ООН в Судані для сприяння його виконання [2, с. 80]. Згідно зі Всесторон-

ньою мирною угодою, 9 – 15 січня 2011 р. відбувся референдум, на якому майже 99 відсотків учасників висловилися в підтримку незалежності Південного Судану.

Проголошення незалежності Південного Судану ще більше загострило проблему статусу Південного Кордофану та Блакитного Нілу – спірних територій, майбутнє яких залишається предметом переговорів між Суданом та Південним Суданом.

Напередодні проголошення незалежності Південного Судану загострилися ситуація всередині Судану, а саме у Південному Кордофані й Аб'єй. Все це негативно вплинуло на тривалі переговори між Північчю та Півднем про низку невирішених питань, найголовнішими з яких є демаркація кордонів, статус спірної території Аб'єй, питання громадянства та розподілу прибутків від продажу нафти, 80 відсотків якої видобувається у Південному Судані, але транспортується територією Судану. Напруги у відносинах додали вибори на пост губернатора в Південному Кордофані, на яких член правлячої партії Національний конгрес Ахмед Гарун переміг висуванця СПЛМ Абдель-Азіза Адама Аль-Хільва [3].

СПЛМ відхилив результати волевиявлення, що супроводжувалися етнічними чистками та примусовим переселенням людей. Аль-Хільва та його армія домовилися про координацію дій з повстанцями із Дарфуру, що вказує на вихід конфлікту за кордони Південного Кордофану. Вони звинуватили урядові війська та офіційний Хартум у проведенні етнічних чисток в державі, а постійний представник США в ООН С'юзан Райс підтримала їх прохання про розслідування справи [3]. 11 листопада 2011 р. дарфурські повстанці уклали зі своїми колегами з південних регіонів Судану союз із метою повалення влади президента Омара аль-Башира [4]. Таким чином, до новоствореного Суданського революційного фронту (Sudan Revolutionary Front) увійшли чотири провідні збройні угруповання країни, зокрема, СПЛМ-Північ, Рух за справедливість і рівність (ДжЕМ) та обидві Суданські визвольні армії (СЛА) [5]. СЛА та ДжЕМ прагнуть налагодити якомога тіснішу співпрацю з СПЛМ на Півночі Судану, а також водночас зберегти співробітництво з ним в Південному Судані та в Уганді, яка стала ключовим місцем перебування для лідерів цих рухів [3]. Повстанці, які утворили новий союз з СПЛМ-Північ, виступають за комплексне вирішення конфліктів у Дарфурі, Південному Кордофані, Блакитному Нілі та Південному Судані. Судан же звинуватив

Південний Судан у тому, що той допоміг створити альянс і назвав це актом агресії.

Ерве Ладсу, голова Департаменту миротворчих операцій ООН, доповів РБ ООН, що альянс між повстанцями з Дарфуру та південних прикордонних штатів Судану є контрпродуктивним і лише викличе ще більше насильства [6]. Старший радник президента США з Дарфуру Дейн Сміт і посол зі спеціальних доручень США з питань Судану Принстон Лайман вважають, що коаліція між повстанцями Дарфуру та СПЛМ-Північ збереже напруженість у відносинах між Суданом і Південним Суданом та може призвести до війни в регіоні. Дейн Сміт в рамках своєї діяльності зустрічається, в тому числі, з повстанцями Дарфуру для обговорення шляхів укладення миру з урядом і покласти край їх збройному повстанню в регіоні [7].

Узагальнюючи наведені оцінки, потрібно констатувати, що міжнародна спільнота несхвально відгукнулася на створення спільного фронту повстанцями Дарфуру та СПЛМ-Північ. Держдепартамент США розкритикував повстанську коаліцію за нереальні вимоги та провокаційну риторичку. Генеральний секретар ООН Пан Гі Мун також засудив коаліцію. Тому згодом новий альянс повстанської боротьби проти президента Судану Омара аль-Башира дещо лібералізував свої вимоги готовністю до політичного врегулювання конфлікту в Дарфурі.

У кінці лютого 2012 р. правозахисник Мукеш Капіла, колишній представник ООН в Судані, заявив, що конфлікт в Південному Кордофані може мати подібні до Дарфурського наслідки [8]. М. Капіла, який здійснив поїздку до регіону Нубійські гори, що в Південному Кордофані, повідомив, що суданські літаки регулярно бомблять мирних громадян, а такі дії він вважає "рівносильними військовим злочинам" [8]. Під час поїздки він бачив спалені села, зруйновані продовольчі магазини та пошкоджені школи й церкви, в яких переховувалися люди, щоб захиститися від бойових дій. М. Капіла звинуватив уряд Судану в розв'язанні кампанії геноциду проти неарабських сіл в Південному Кордофані, на кшталт того, що відбувалося в Дарфурі. Він також додав, що у нього було величезне почуття дежавю, ніби він повернувся у Дарфур в 2004 р., коли представляв у цьому регіоні ООН, працюючи координатором надання гуманітарної допомоги. М. Капіла висловив припущення, що систематичні вбивства в Дарфурі та горах Нубії нагадують геноцид в Руанді 1994 року [8].

Судан відкидає всі звинувачення, але в той же час не допускає іноземні гуманітарні організації у регіон Нубійських гір, навіть на фоні таких повідомлень, коли ООН і гуманітарні організації повідомляють про нестачу продовольства та недоїдання серед місцевих мешканців [8]. Посол Судану в ООН Даффа-Алла Ельхадж Алі Осман запевняє, що не існує ніяких доказів масових поховань в Південному Кордофані, незважаючи на запевнення в цьому міжнародних неурядових організацій [9].

ООН закликала розслідувати повідомлення про порушення прав людини в Південному Кордофані, які мали місце з 5 по 30 червня 2011 року. Якщо усі перелічені факти підтвердяться, то ці порушення можна навіть кваліфікувати як злочини проти людяності та військові злочини. У більшості повідомлень про порушення прав людини звинувачувалася армія Судану та міліцейські загони джанджавідів. Водночас, існують дані й про те, що СПЛМ заміняла деякі райони Кадуглі. Уряд Судану вкотре назвав всі обвинувачення на свою адресу необґрунтованими [10].

Загострення відбулося в тому числі й через те, що після проголошення незалежності Південного Судану, офіційний Хартум заходився одразу ж встановлювати

повністю підконтрольну центру місцеву владу в Південному Кордофані. Однак, влада нашоувхнула на опір значної частини населення, яке у громадянській війні підтримувало Південь. Зокрема, СПЛМ на Півночі відмовилася роззброїтися і суданський уряд звинуватив бойовиків у організації збройних виступів у Південному Кордофані та намаганні об'єднати зусилля з повстанцями з інших регіонів, щоб кинути виклик державній владі. Очевидно, що під повстанцями з інших регіонів маються на увазі збройні угруповання з Дарфуру.

Агресію суданської влади відносно жителів Південного Кордофану можна пояснити тим, що багато з них боролися на боці Півдня під час більш ніж двадцятилітньої громадянської війни проти Півночі. Окрім цього, мешканці Південного Кордофану етнічно тісно пов'язані з Півднем. Тисячі солдатів СПЛМ походять з гір Нубії, що в Південному Кордофані, жителі якого сповідують іслам, християнство й анімізм [11]. Незважаючи на те, що нубійці сповідують іслам, вони відмовилися воювати проти Півдня під час громадянської війни [12]. Ситуація складна ще й тому, що на цих територіях йде видобуток нафти, що має стратегічне значення для офіційного Хартума. Більше того, кордон не позначений на місцевості, внаслідок чого племена вільно переходять його у пошуках пасовищ, що також додає зайвої конфліктності в цей і без того нестабільний регіон.

Окрім невирішеності питання спільного кордону між Суданом і Південним Суданом існує конфлікт через транспортування нафти на північ до Порт-Судану. Зокрема, з від'єднанням Півдня офіційний Хартум втратив близько 80% експорту нафти [13, с. 2]. При цьому, Судан зберіг монополне право на транспортування видобутої в Південному Судані нафти своєю територією, оскільки інших шляхів транспортування в офіційної Джуби не існує.

Таким чином, з проголошенням незалежності Південний Судан опинився у ситуації, коли він має сплачувати плату за транзит своєї нафти територією Судану, який одразу ж встановив ціну в розмірі третини від експортної вартості південно-суданської нафти [14]. Так, суданська влада виставила свою ціну за транспортування нафти своєю територією у розмірі 35 доларів за барель і заблокувала вихід нафтових танкерів із Порт-Судану до кінцевих споживачів з вимогою виплатити 750 млн. дол. США за використання нафтопроводів Судану та іншої інфраструктури починаючи з червня 2011 року [13, с. 2]. Тому Судан у будь-якому випадку отримував би плату за транзит вуглеводнів своєю територією. Однак, сторони не спромоглися цивілізовано напрацювати механізми співпраці. У свою чергу, Південний Судан запропонував лише менше долара за барель за транспортування нафти, що, м'яко кажучи, далеко від конструктивної позиції і бажання залагодити все мирним шляхом, і заявив, що повністю припинив видобуток нафти та не відновить його, доки не будуть вирішені розбіжності з Суданом [13, с. 2]. Таким чином, транзит нафти з Південного Судану приносив би офіційному Хартуму близько 2,6 млрд. дол. США прибутку на рік [14]. Невирішеність цього питання ще до проголошення незалежності Півдня призвело до конфлікту, внаслідок якого 600 тис. барелів нафти були заблоковані в Порт-Судані. Міністр енергетики та гірничодобувної промисловості Південного Судану Девід Лоро Губек звинуватив владу Судану в саботажі економіки Півдня [14]. Справді, у разі втрати можливості експорту нафти, яка дає близько 95% доходів до бюджету новоюпалої держави, економіці загрожує колапс. Саме тому, Південний Судан дуже зацікавлений у розбудові альтернативного нафтопроводу, щоб зменшити залежність від Судану в питанні транспортування нафти.

Група високого рівня Африканського союзу з Судану в січні 2012 р. підготувала дорожню карту з пропозиціями щодо укладення угоди між Суданом і Південним Суданом для виходу із нинішньої кризи з транспортування нафти й запропонувала встановити терміни укладення нафтового та фінансового договорів. Держдепартамент США підтримав цю ініціативу АС. Дорожня карта визнає і враховує інтереси і Судану, і Південного Судану. Зокрема, вона дозволить негайно відновити нормальне транспортування нафти, що має вирішальне значення для стабілізації економіки обох країн. Ця пропозиція вимагає від Судану та Південного Судану утримуватися від будь-яких односторонніх дій, пов'язаних з нафтовим сектором, що негативно позначається на інтересах інших держав [13, с. 3].

Як наслідок, в Аддіс-Абебі 10 лютого 2012 р. було підписано меморандум взаєморозуміння про ненапад і співробітництво між урядами Судану та Південного Судану. Переговори відбулися за сприяння Африканського союзу. Згідно з меморандумом, обидві сторони домовилися "поважати суверенітет і територіальну цілісність одне одного" й "утриматися від будь-яких нападів, у тому числі бомбардування" [15]. Генеральний секретар ООН Пан Гі Мун привітав підписання договору. Однак, вже через два дні Судан порушив пакт про ненапад, коли його військові літаки скинули кілька бомб у спірному регіоні Джау [15]. Між обома державами відбуваються збройні інциденти на спірних територіях. Південний Судан фактично підтримує альянс між повстанцями з Дарфуру та південних прикордонних штатів Судану, які воюють зі збройними силами Судану в Південному Кордофані.

Ще однією невирішеною проблемою між обома державами є питання громадянства. Близько 500 – 700 тис. південно-суданців залишилися в Судані після від'єднання Півдня. Офіційний Хартум дав їм час до 8 квітня 2012 р. покинути свою територію або врегулювати їхній статус. Тим не менше, ООН заявила, що технічно неможливо репатріювати усіх у встановлений термін. Відповідно до законодавства Південного Судану будь-який член етнічних груп Півдня, або, якщо їх предки народилися на території Півдня, мають право на громадянство [16].

У березні 2012 р. влада Південного Судану звинуватила офіційний Хартум в утриманні 35 тис. її громадян на території Судану в якості рабів [16]. Таким чином, були зірвані переговори між обома державами щодо відновлення транспортування нафти, що проходили в столиці Ефіопії Аддіс-Абебі. Голова делегації Південного Судану на переговорах Паган Амун заявив, що Судан мусить відпустити на волю його співвітчизників, які були викрадені чи взяті в заручники проурядовими силами міліції протягом війни 1983 – 2005 років та змушені працювати на півночі країни. Офіційний Хартум заявив, що підхід Південного Судану є неконструктивним і запропонував створити окремий комітет високого рівня, який би займався беззастережними положеннями з питань громадянства [16].

Тим часом, після від'єднання Півдня в Судані зросла опозиція військових та радикальних ісламистів до аль-Башира, якому не можуть пробачити те, що він першим визнав незалежність Південного Судану та взагалі дозволив цьому статися. Військове лобі тисне на президента Судану в разі необхідності силою встановити контроль над нафтовими родовищами на Півдні [17].

Загострилася ситуація і в економіці країни. Судан страждає від зростаючих цін та девальвації національної валюти, оскільки експорт нафти з Півдня складає більше третини доходів офіційного Хартуму й залишався найбільшим джерелом надходження валютних резервів у країну. Без нафтодоларів постала гостра нестача іноземної валюти, що миттєво викликало підвищення

цін на імпортні товари, а також на найнеобхідніше, наприклад, медикаменти, вартість яких зросла в рази. Згідно з офіційною інформацією, інфляція становила 19 відсотків у січні 2012 року [18]. Виходячи з існуючої ситуації суданська влада поставила за мету підвищити приблизно в два рази видобуток нафти в 2012 році, а також наростити експорт золота, бавовни, цукру та інших товарів заробивши додатково 2,5 млрд. дол. США [18].

Потрібно звернути увагу на те, що видобуток нафти в Судані до проголошення незалежності Південним Суданом становив 490 тис. барелів на день. На початок 2012 р. Судан видобував лише 115 тис. барелів нафти на добу, що дорівнює потребам внутрішнього споживання. До кінця 2012 р. видобуток має сягнути 180 тис. барелів на день на існуючих родовищах [19]. Таким чином, враховуючи брак сировини, Судан не повернеться до експорту нафти до 2017 року, хоча вже з 2013 р. матиме невеликий надлишок ресурсу. Задля підвищення ефективності використання наявної сировини, офіційний Хартум планує поліпшити якість переробки нафти до 47 відсотків проти нинішніх 23% шляхом застосування ефективніших технологій [19].

Отож, беручи до уваги напружені відносини з Суданом, влада Південного Судану невпинно шукає альтернативні шляхи транспортування нафти закордонним споживачам. У березні 2012 р. офіційна Джуба оголосила про плани почати експорт нафти з використанням вантажівок для транспортування енергоносіїв до портів в Кенії та Джибуті. Окрім цього, міністр нафтової промисловості країни Стівен Д'ю Дау згодом оголосив, що Південний Судан планує побудувати тимчасовий підводний нафтопровід по Нілу від нафтових родовищ поблизу кордону з Суданом до столиці держави – міста Джуби, звідки нафта буде експортуватися по суші. Південний Судан сподівається на досягнення угоди щодо фінансування цього проекту в червні 2012 р. Компанії з Китаю, Японії, Європи, Південній Корейі і США наразі ведуть переговори з офіційною Джубою стосовно фінансування нових нафтопроводів [20].

Однак, плани експортувати нафту з використанням вантажівок є надто дрібним проектом у порівнянні з тим, що в Кенії на початку вересня 2011 р. відбулася розференція, на якій було вперше представлено проект розбудови порту Ламу на березі Індійського океану. Приблизна вартість проекту становить 22 млрд. дол. США [21]. Основою порту має стати нафтовий термінал, від якого залежатиме економічне майбутнє Південного Судану. У разі будівництва цього порту, він суттєво змінить енергетичну ситуацію у Північно-Східній Африці. Проект називається LAPSSSET: Порт Ламу-Південний Судан-Ефіопський транспортний коридор.

Він включає в себе не лише нафтопровід, а й дороги, аеропорти, залізниці тощо. Транспортне сполучення зв'яже міста Кенії, Ефіопії та Південного Судану. Нафтопровід, зокрема, може привести до зміни динаміки промисловості в Східній Африці, оскільки Уганда з великим підтвердженням запасом нафти в басейні озера Альберт біля кордону з ДР Конго зможе реально займатися експортом вуглеводнів через той же трубопровід, лишаючи Судан з усією його інфраструктурою для переробки нафти осторонь [21]. Наразі єдиним маршрутом транспортування південно-суданської нафти є нафтопровід до Порт-Судану на березі Червоного моря.

Але навіть, якщо уряд Кенії забезпечить фінансування проекту, спрямованого на створення центру східноафриканської регіональної торгівлі і енергетики, пройде ще не один рік, поки нафтопровід з Південного Судану буде побудований. Проект також передбачає будівництво транспортних шляхів між Кенією, Угандою і

багатими на корисні копалини східними регіонами Демократичної Республіки Конго. Найбільша частина фінансування LAPSSSET – 7,1 млрд. дол. США – призначена для покращання автомобільних доріг та залізниць у регіоні та будівництво нових. Передбачається розширення порту в Ламу до 20 причалів з кошторисною вартістю в 3,5 млрд. дол. США, будівництво нафтопроводу з Південного Судану обійдеться в 4 млрд. дол. США, а також планується будівництво нафтопереробного заводу потужністю 120 тис. барелів у день вартістю 2,5 млрд. дол. США [21].

Безумовно, Кенія не може профінансувати самотужки весь проект, тому Китай, Японія, Німеччина та Катар уже висловили свою зацікавленість. Також можливий варіант фінансування за рахунок Світового банку. У найвигіднішому становищі перебуває Китай, який є найбільшим покупцем суданської нафти. Враховуючи можливі зміни постачання нафти, КНР отримав можливість маніпулювати обома сторонами на свою користь [21].

Оскільки нафтопровід у кращому випадку з'явиться лише через кілька років, в суданській владі є час, щоб вплинути на проект шляхом переговорів з офіційною Джубою. Зокрема, Судан може знизити транзитні збори, які стягуються з Півдня та заповнити свій нафтопровід, тим самим роблячи LAPSSSET економічно необґрунтованим.

У січні 2012 р. Південний Судан і Кенія домовилися якомога швидше втілювати план будівництва нафтопроводу [22]. Ефіопія також бере участь у цьому проекті. Кенія має побудувати нафтопереробний завод в Південному Судані, який буде експортувати нафтопродукти в Ефіопію, оскільки вона не має прямого виходу до моря. До того ж відносини Ефіопії з Суданом також не найкращі.

Цей нафтовий трикутник Східної Африки має потенціал перерости в політичну тріаду. Південний Судан має енергетичні ресурси, Кенія володіє морськими портами (географічний доступ), а Ефіопія має найбільшу військову міць. Тому Південний Судан може транспортувати нафту за допомогою такого надійного партнера, як Кенія. У свою чергу, Кенія отримує плату за транспортування нафти, а Ефіопія має надійне джерело енергії. Натомість Кенія та Південний Судан отримують потужного військового союзника на противагу Судану [22].

Сприятиме втіленню проекту й той факт, що у березні 2012 р. Кенія оголосила про першу знахідку нафти в північно-західній частині країни неподалік від кордону з Ефіопією та Суданом. Бурінням займається британсько-ірландська компанія "Tullow Oil", яка у 2006 р. виявила нафту в Уганді, на заході країни, уздовж кордону з Демократичною Республікою Конго [23].

Ще один альтернативний варіант з'явився у лютому 2012 р., коли Південний Судан підписав угоду про будівництво нафтопроводу до порту Джибуті через сусідню Ефіопію. Меморандум про взаєморозуміння був підписаний по закінченні переговорів у столиці Ефіопії Аддіс-Абебі, а китайські, американські та європейські компанії виявили зацікавленість у проведенні техніко-економічного обґрунтування для будівництва. Однак, галузеві експерти кажуть, що будівництво трубопроводу може зайняти три і більше років. Більше того, Джибуті знаходиться на відстані близько 1 тис. км від нафтових родовищ Південного Судану, та ще й маршрут прокладання нафтопроводу планується розмістити через віддалені райони, які рясніють повстанцями [17].

Тим часом, у березні 2012 р. влада порту Джибуті повідомила, що близька до отримання 4,4 млрд. дол. США від закордонних банків для фінансування будівництва п'яти нових портів протягом найближчих чотирьох років, щоб задовольнити зростаючий попит на торгівлю, викликаний здобуттям незалежності Південним Суданом.

Окрім кредитів від Китаю, Бразилії й Африканського банку розвитку (АфБР), на 35 відсотків порт буде фінансуватися за рахунок власних доходів. Необхідно зазначити, що Джибуті, як головний порт Африканського Рогу, в першу чергу, слугує виходом до моря для Ефіопії, на яку припадає близько 70 відсотків товарообігу [25].

Таким чином, конфлікт є вигідним обома сторонам у тому сенсі, як він виступає, як відволікаючий маневр для приховування або, принаймні, перенесення на другий план від суспільної думки внутрішньодержавних проблем [25]. Тим паче, що безліч їхніх внутрішніх проблем не мають легкого і швидкого вирішення.

Останнє загострення напруженості сталося 10 квітня 2012 р., коли армія Південного Судану перейшла кордон і зайняла нафтові родовища в районі Хегліг, що отримало негативні оцінки серед міжнародної спільноти. Офіційна Джуба стверджує, що захоплення Хеглігу було здійснене у відповідь на бомбардування території Південного Судану армією Судану. Парламент Судану визнав сусідню державу ворожою і направив проти неї війська. Щоб не допустити початку нової повномасштабної війни, 22 квітня Південний Судан оголосив про повне виведення військ з району Хегліг. Тим не менше, внаслідок боїв на кордоні обох держав загинули 1,2 тис. південносуданських військових і не менше 230 військовослужбовців Судану [26].

У зв'язку із загостренням ситуації між обома державами, РБ ООН 2 травня 2012 р. схвалила резолюцію № 2046, в основі якої лежить план Африканського союзу. Його умовами є припинення бойових дій між Суданом і Південним Суданом, виведення військ зі спірних територій і відновлення переговорів протягом двох тижнів щодо всіх невіршених суперечок. Під загрозою санкцій обома державам надано три місяці для вирішення усіх питань. Південний Судан відкликав 700 своїх поліцейських з регіону Аб'ей, що, згідно з планом АС, мало бути здійснене до 16 травня 2012 року.

Отже, незважаючи на "мирне розлучення" двох Суданів конфліктогенність між державами та в регіоні Північно-Східної Африки зростає. Причинами цього стали невіршеність питань кордонів, громадянства, транспортування нафти тощо. Міжнародна спільнота докладає зусиль для мирного вирішення конфлікту, що загрожує перерости у військові дії.

Список використаних джерел

1. Bayoumy, Yara. Sudan says willing to admit new NGOs [Електронний ресурс] / Yara Bayoumy // Reuters. – May 06, 2009. – Режим доступу: <http://ca.reuters.com/article/topNews/idCATRE54550M20090506>
2. Прозорова Г. Судан: війна и мир / Г. Прозорова // Азия и Африка сегодня – 2008. – №3 (608). – С. 79-80.
3. Sudan: more partition to come? [Електронний ресурс] // Al-Ahram Weekly. – Issue No. 1059. – August 4 – 10, 2011. – Режим доступу: <http://weekly.ahram.org.eg/2011/1059/re92.htm>
4. Sudan promises rights group in S. Kordofan – SUNA [Електронний ресурс] // Reuters. – August 16, 2011. – Режим доступу: <http://www.trust.org/alertnet/news/sudan-promises-own-rights-group-in-s-kordofan-suna/>
5. Khartoum's bickering border states [Електронний ресурс] // Al-Ahram Weekly. – Issue No. 1072. – November 17-23, 2011. – Режим доступу: <http://weekly.ahram.org.eg/2011/1072/re9.htm>
6. Sudan rebel alliance is "counterproductive" – UN [Електронний ресурс] // Reuters. – November 15, 2011. – Режим доступу: <http://www.trust.org/alertnet/news/sudan-rebel-alliance-is-counterproductive-un/>
7. US diplomat to discuss peace with Darfur rebels [Електронний ресурс] // Sudan Tribune. – January 16, 2012. – Режим доступу: <http://www.sudantribune.com/US-diplomat-to-discuss-peace-with-41320>
8. Raghavan, Sudarsan. In violence between Sudan and South Sudan, 'echoes of Darfur' [Електронний ресурс] // Sudarsan Raghavan // The Washington Post. – March 10, 2012. – Режим доступу: http://www.washingtonpost.com/world/violence-between-two-sudans-has-echoes-of-darfur/2012/03/09/gIQAALukS3R_print.html
9. Sudan says no proof of mass graves in conflict area [Електронний ресурс] // Reuters. – August 24, 2011. – Режим доступу: <http://www.trust.org/alertnet/news/sudan-says-no-proof-of-mass-graves-in-conflict-area/>

10. El Madany, Sherine. UN urges probe into Sudan "war crime" reports [Електронний ресурс] / Sherine El Madany // Reuters. – August 15, 2011. – Режим доступу: <http://www.trust.org/alertnet/news/un-urges-probe-into-sudan-war-crime-reports/>

11. Russia, China block US-backed Sudan statement [Електронний ресурс] // The Star. – August 13, 2011. – Режим доступу: <http://thestar.com.my/news/story.asp?file=/2011/8/13/apworld/20110813143707&sec=apworld>

12. Shea, Nina. More genocide in Sudan [Електронний ресурс] / Nina Shea // Baptist Press. – August 11, 2011. – Режим доступу: <http://www.sbc Baptist Press.org/>

13. Statement by Victoria Nuland, Spokeperson, On the Sudan – South Sudan Oil Negotiations // Washington Files / U.S. Department of State / Office of the Spokesperson. – WPD601. – № 2012/097. – January 21, 2012. – 14 p.

14. Kenya's key to South Sudan oil exports [Електронний ресурс] // United Press International. – August 11, 2011. – Режим доступу: http://www.upi.com/Business_News/Energy-Resources/2011/08/11/Kenya-key-to-South-Sudan-oil-exports/UPI-57871313080599/

15. Non-aggression pact welcomed between Sudan, S Sudan [Електронний ресурс] // Mail & Guardian Online. – February 14, 2012. – Режим доступу: <http://mg.co.za/article/2012-02-14-nonaggression-pact-welcomed-between-sudan-s/>

16. Vaughan, Jenny. Juba accuses Khartoum of holding 35,000 Southerners as 'slaves' [Електронний ресурс] / Jenny Vaughan // Middle East Online. – March 10, 2012. – Режим доступу: <http://www.middle-east-online.com/english/?id=51129>

17. South Sudan signs oil pipeline deal [Електронний ресурс] // News24. – February 09, 2012. – Режим доступу: <http://www.news24.com/Africa/News/South-Sudan-signs-oil-pipeline-deal-20120209>

18. Crisis looms in Sudan [Електронний ресурс] // News 24. – February 26, 2012. – Режим доступу: <http://www.news24.com/Africa/News/Crisis-looms-in-Sudan-20120226>

19. Laessing, Ulf. Sudan to boost oil output to 180,000 bpd in 2012 [Електронний ресурс] / Ulf Laessing // Reuters. – January 15, 2012. – Режим доступу: <http://www.reuters.com/article/2012/01/15/us-sudan-oil-idUSTRE80E0BX20120115>

20. South Sudan to export oil by truck, as talks restart [Електронний ресурс] // Sudan Tribune. – March 7, 2012. – Режим доступу: <http://www.sudantribune.com/South-Sudan-to-export-oil-by-truck,41830>

21. Kenya's key to South Sudan oil exports [Електронний ресурс] // United Press International. – August 11, 2011. – Режим доступу: http://www.upi.com/Business_News/Energy-Resources/2011/08/11/Kenya-key-to-South-Sudan-oil-exports/UPI-57871313080599/

22. Pipeline To Salvation And Victory [Електронний ресурс] // Strategy World. – February 08, 2012. – Режим доступу: <http://www.strategypage.com/qnd/sudan/articles/20120208.aspx>

23. Kenya strikes oil, to check commercial viability [Електронний ресурс] // Arab News. – March 26, 2012. – Режим доступу: <http://arabnews.com/economy/article597501.ece?service=print>

24. Gachege, Beatrice. Djibouti finalising finances for new ports [Електронний ресурс] / Beatrice Gachege // Reuters. – March 14, 2012. – Режим доступу: <http://ca.news.yahoo.com/djibouti-finalising-finances-ports-131950659.html>

25. Ottaway, Marina. War in the Sudan [Електронний ресурс] / Marina Ottaway // Carnegie Endowment for International Peace. – Q&A. – May 9, 2012. – Режим доступу: <http://carnegieendowment.org/2012/05/09/war-in-sudan/ef33>

26. Судан відбив у Південного Судану нафтоносний район Хеглір: у боях загинули більше тисячі людей [Електронний ресурс] // Дзеркало тижня. – 23 квітня 2012 р. – Режим доступу: http://news.dt.ua/POLITICS/sudan_vidbiv_u_pivdenного_sudanu_naftonosniy_rayon_heglig_u_boyah_zaginuli_bilshе_tisyachi_lyudey-100978.html

Надійшла до редколегії 18.05.12

Н. Дорошко, д-р ист. наук, проф.
КНУ імені Тараса Шевченка, Київ
Б. Черкас, асп.
КНУ імені Тараса Шевченка, Київ

КОНФЛИКТОГЕННОСТИ В МЕЖГОСУДАРСТВЕННЫХ ОТНОШЕНИЯХ СУДАНА И ЮЖНОГО СУДАНА

В статье анализируются причины возрастания напряженности между Суданом и Южным Суданом после провозглашения последнего независимости в 2011 году. Угроза безопасности в регионе за истекший год стала более зримой. Очень высока вероятность возобновления боевых действий между двумя государствами.

Ключевые слова: конфликт, безопасность, Судан, Южный Судан, Северо-Восточная Африка.

M. Doroshko, Doctor of History, Professor
Taras Shevchenko National University of Kyiv, Kyiv
B. Cherkas, PhD student
Taras Shevchenko National University of Kyiv, Kyiv

CONFLICT POTENTIAL IN THE RELATIONS BETWEEN SUDAN AND SOUTH SUDAN

This article highlights tensions between Sudan and Southern Sudan after the proclamation of independence in 2011. Security in the region over the past year became even more escalated. The question over resumption of hostilities between two countries arises.

Keywords: Conflict, Security, Sudan, South Sudan, North-East Africa.

УДК 94 (477)

Н. Сербіна, канд. іст. наук, доц.
КНУ імені Тараса Шевченка, Київ

ДИНАМІКА РОЗВИТКУ ЦИВІЛІЗАЦІЙ В УМОВАХ ГЛОБАЛІЗАЦІЇ

В статті здійснено аналіз процесу змін, що відбуваються в розвитку сучасної цивілізації та розглянуто можливі варіанти створення архітектури збалансованої християнської цивілізації, враховуючи психологічні особливості християнських субцивілізацій.

Ключові слова: динаміка розвитку, цивілізація, глобалізація, християнство, християнські субцивілізації, соціальна трансформація.

Тенденції світових процесів дозволяють стверджувати, що західна цивілізація втрачає економічний і демографічний динамізм.

Населення Заходу складає приблизно 13 % від світового, і за прогнозами до 2025 року зменшиться до 10 %. У 1928 році на Захід припадало 84,2 % світового промислового виробництва. До 1992 року його частка знизилася до 48,8 %, а до 2025 року – прогнозується на рівні 30 % [4, с. 180]. Кількість військових у лавах західних армій скоротилася до 10 % від загальної кількості військових у світі. Але це лінійні показники. Серйозно

впливати на уповільнення розвитку Заходу починають внутрішні чинники: послаблення трудової етики, падіння престижу вчених, зростання популярності фінансових спекулянтів і прагнення до "швидких" грошей, різке зростання наркоманії, поширення насильства й агресивних тенденцій серед молоді. Посилюється розкол між англосаксонським океанічним і континентальним західноєвропейським світами.

Ще менш оптимістичні прогнози роблять щодо православно-християнської цивілізації. Якщо у 1970 р. (період розквіту) її частка становила 17,4 % від світового

промислового продукту, то до 1992 р. ця частка скоротилася до 6,2 %, а у подальшому через відносно невисокі темпи росту може ще більше скоротитися [6, с. 174, 207]. Якщо в 1900 р. до православної цивілізації належало 8,5 % населення Землі, то у 1995 р. – тільки 6,1 %, а до 2025 р. (прогноз) – скоротиться до 4,9 %.

Найбільш динамічно розвивається ісламський світ. Частка мусульманських країн з 2,9 % світового ВВП у 1950 р. зросла до 11 % у 1992 р., а населення з 4,2 % у 1900 р. – до 15,9 % у 1995 р., а за прогнозами досягне 19,2 % населення усього світу в 2025 р. В арміях мусульманських країн служить 20 % військових світу [4, с. 182].

Динамічно й стабільно розвивається Китай і споріднені йому культури Кореї і В'єтнаму. В 1950 р. на Китай припадало 3,3 % світового ВВП, а у 1992 р. – вже 10 %. Варто зазначити, що незважаючи на різні регіональні й світові кризи темпи росту економіки Китаю за останні 20 років є стабільно високими й не опускаються нижче 7 % на рік. За прогнозами на 2025 р. у межах китайської цивілізації буде проживати 21 % світового населення.

Частка японської цивілізації у світовому промисловому продукті зросла з 3,1 % у 1950 р. до 8 % у 1992 р., хоча в останнє десятиріччя спостерігається зниження ваги Японії у світовій економіці.

Досить впливовим чинником світової цивілізації стає Індія, яка після революційних перетворень початку 1990-х років впевнено нарощує свій економічний і політичний потенціал, хоча її валовий продукт тримався тривалий час на рівні 3,5 % від світового, її населення складає 16,7 % від світового й має сталу тенденцію до зростання.

Усе більше на світові події починає впливати й латиноамериканський регіон, частка якого у світовому виробництві в 1992 р. складала 8,3 %, а населення – 9,3 % у 1995 р. [4, с. 181].

Нарівні з прискореним розвитком нехристиянських цивілізацій і становленням потужних регіональних союзів спостерігається зростання протиріччя не тільки за лінією Північ-Південь, але й між цими цивілізаціями. Посилуються протиріччя між індуським і мусульманським світами на заході й півночі Індії і з буддистським на півдні й сході.

У Китаї загострюються протиріччя з ісламським населенням західного регіону, і не виключено відновлення конфронтації з Росією. Адже конфлікт на о. Даманському так і не було розв'язано, він лише поглибився. Очевидно, що Китай прагне відігравати все більш суттєву роль у світовій політиці, традиційно вважаючи решту країн варварськими. Як зазначає З. Бжезинський, Китай стоїть на шляху становлення і перетворення у більш розвинуту, більш динамічну і більш благополучну державу, ніж Росія [1, с. 117].

Наслідки збройних дій в Афганістані, викликаних атакою на США 11 вересня 2001 р., не може прогнозувати ніхто. Очевидним є одне: іслам – релігія, що найбільш динамічно поширюється і набуває все більше прихильників не тільки серед традиційно ісламських країн, але й серед бідних верств населення країн Заходу.

С. Хантінгтон зазначає, що із суспільствами Азії конвергенція неможлива й вони будуть постійно кидати виклик США. Вихід він вбачає у добре зрівноваженій політичній інтеграції країн Заходу, що зможе "певною мірою компенсувати відносно скорочення частки Заходу в населенні, економіці й військовому потенціалі світу і відродити образ могутнього Заходу в очах лідерів інших цивілізацій" [5, с. 99].

С. Хантінгтон не бачить можливості зближення західних країн із країнами, які історично були православними. Однак події 11 вересня 2001 р. змусили лідерів західних країн, і насамперед США, переглянути свої по-

гляди на багато подій останнього десятиріччя. Почалися активні консультації між США та Росією.

З приходом В. Путіна до влади, Росія і Німеччина стали проводити активну політику щодо зближення своїх позицій як у галузі економіки, так і в сфері політики.

На кінець ХХ ст. усе більш чітко стало проявлятися ускладнення світової соціальної, політичної і економічної системи. Вона стала трансформуватися у багаторівневу нелінійну систему, яка характеризується численними перехресними зв'язками як між різними рівнями, так і на горизонтальних рівнях. Ці процеси у сукупності отримали назву глобалізації.

Найбільш виразно ці процеси проявляються у рамках християнської цивілізації, і в умовах піднесення ролі інших цивілізацій виникає правомірне питання, чи зможе християнська цивілізація трансформуватися так, щоб стати локомотивом розвитку світової цивілізації, або світ потрапить у смугу цивілізаційних конфліктів, початок яким може бути покладено атакою невідомого противника на США.

Як впливає із синергетики, здійснення успішних трансформаційних процесів у зоні біфуркації, в яку світове співтовариство вступило з розпадом СРСР, неможливе в рамках перевірених інструментів вирішення міжнародних конфліктів, напрацьованих у ХХ столітті в умовах індустріальної цивілізації.

Тому, спираючись на психологічні особливості субцивілізації, спробуємо розглянути можливі варіанти створення архітектури збалансованої християнської цивілізації.

Кожна з християнських субцивілізацій має свої плюси й мінуси.

Оптимальними є такі об'єднання, коли в результаті поєднання частин у ціле недоліки будуть згладжуватися, а переваги підсилюватися.

З погляду психології між англосаксонською океанічною і західноєвропейською континентальною цивілізаціями існує таке принципове протиріччя, як абсолютно протилежне сприйняття часового вектору. Якщо для першої він спрямований у майбутнє, то для другої – в минуле.

Між англосаксонською і східно-православною (руською) цивілізаціями має місце інше протиріччя. Оскільки їхні геополітичні інтереси формуються однотипними маскулінними елітами, це неминує призводити до суперництва у рамках так званої "чоловічої групи", тобто парадигми: "я або ти"; є одне місце – перше, а всі інші повинні безумовно підкорятися переможцю і дотримуватися його правил поведінки.

Причина конфлікту між східно-православною і західно-православною субцивілізаціями полягає в обманутих очікуваннях, які маскулінна східно-православна цивілізація не змогла задовольнити на відміну від західно-православної, яка демонструє покірність. Оскільки еліта православної цивілізації прогнала суперництво англосаксонській, фемінінна західно-православна субцивілізація в один момент змінила свою прихильність і виявила бажання ввійти під покровительство переможця, сподіваючись за це отримати якомога більше "благ", зберігши при цьому всілякі права й свободу дій. Певна річ, такі дії викликали образи й нерозуміння з боку програної маскулінної еліти Росії, особливо щодо України. Адже її судять з "чоловічої" позиції. Однак і східноєвропейські країни зазнали розчарування. Швидко змінивши свої симпатії і безумовно підкорившись новому лідеру, вони з подивом дізнаються, що у рамках нової чоловічої групи повинні дотримуватися безлічі ще більш обтяжливих правил, а блага (соціальний захист), які раніше вони отримували як даність, цього разу треба ще й заслужити.

Тому серед населення цих країн зростає протидія новим правилам, що найбільш яскраво показали ви-

бори у Польщі 2001 р. Варто зазначити, що реально ми спостерігаємо лише початок процесу входження Польщі в ринок ЄС.

Якщо раніше за зміну зовнішньополітичного вектору Польща отримала разовий грант – списання колосальних багатомільярдних боргів, то після входження в ЄС до неї висуваються вимоги чоловічої групи у повному обсязі, без відповідних компенсацій, як відбувалося при об'єднанні Східної та Західної Німеччини.

У той же час інтеграція країн Східної Європи до знеособленої ЄС призведе до ще більшої фрагментації Західної Європи, а принцип консенсусу заведе це об'єднання у глухий кут, за яким настане повна дезінтеграція Європи. Цей варіант передчувають лідери ключових країн Європи – Німеччини, Франції та Англії, що спонукало свого часу прем'єр-міністра Великої Британії Тоні Блера провести 4 листопада 2001 р. "саміт обраних" і викликало велике незадоволення серед лідерів "малих країн".

У світлі цих висновків оптимальною виглядає така схема взаємодії й узгодження позицій християнських субцивілізацій:

західноєвропейська континентальна (Німеччина, Франція)	англосаксонська (океанічна) США західна православна	східно-православна (Росія)

Розглянемо ці взаємозв'язки

1. Наразі Росія проводить політику, все більш узгоджену з Німеччиною. Слід зазначити, що це викликає як підозру серед інших західних країн, так і роздратування з боку певної частини російської еліти, яка вважає, що Росія зрадила своєму особливому "третьому шляху".

Однак за цими процесами зближення, які активно проводяться президентом Росії В. Путіним, стоїть не стільки знання ним німецької мови й тривала робота в Німеччині, скільки відчуження східної філософії, на якій засновано дзю-до.

Практично всі східні єдиноборства, включаючи дзю-до й, особливо айкідо, ґрунтуються на принципі керування енергією, тобто замість фронтального протистояння силі й енергії супротивника, обирається така позиція, щоб налаштуватися на напрямок його енергії й, застосовуючи малу енергію, повільно змінювати напрям руху, образно кажучи, закружитись, як у танці. А така тактика припускає:

- відкритість;
- впевненість у собі;
- прагнення зрозуміти супротивника й обернути його на партнера;
- здатність обирати такі цілі, які об'єднують, оскільки тоді значно легше вирішувати ті питання, що роз'єднують.

Взаємодія з Росією на новій основі дозволяє Німеччині набути впевненості у собі й компенсувати почуття провини, що зберігається з повоєнних часів.

2. Традиційно хороші зв'язки Росії і Франції у перспективі можуть дозволити згладжувати протиріччя, що виникають між Німеччиною та Францією.

3. Росія може стати політичним лідером континентальної Європи, розв'язавши тим самим невирішувану проблему лідерства між Німеччиною та Францією.

У той же час Росія не загрожує цим країнам як економічний суперник, що за розумної політики дозволить їй стати третейським суддею і тим маскулінним началом, якого не вистачає постмодерністській Західній Європі. Звичайно, розвиток такої тенденції неминуче приведе до перебудови політичної та військової структури Європи.

Не вимагає пояснення теза про неефективність НАТО, стрижнем у якому є збройні сили США. Бажання європейських країн створити самостійний військовий союз (ЗЄС) – річ похвальна, але практично зовсім неімовірна. В кращому випадку це буде якість загрозового на вигляд постмодерністське утворення із безліччю генералів, штабів і центрів керування, які без кінця до-

сягають консенсусу, але абсолютно безпорадні у разі будь-якого локального конфлікту, що вимагає швидкого реагування. Спробуйте знайти консенсус серед 25 європейських партнерів НАТО. А якщо до них приєднаються ще декілька претендентів?

Це завдання може бути розв'язане лише в рамках нової концепції християнської цивілізації з двома узгодженими центрами розгортання збройних сил швидкого реагування. Один – під керівництвом США, другий – Росії. Створення союзу Росії та Західної Європи може привести до двостороннього виграшу: скороченню стратегічних збройних сил у Європі та переправлення частини їх на південні напрямки як у Росію, так і на південь Європи, а у перспективі, за умови згладжування економічних диспропорцій, і до скорочення прикордонних частин. За якісними характеристиками озброєння Європи значно відстає від США. Взаємодія з Росією могла б суттєво збагатити розробки одна одної та забезпечити випуск потрібних у сучасних умовах нових видів зброї. В русі, який нині спостерігається у цьому напрямку – переговорах про створення нового союзу країн (країни НАТО + Росія) – саме і проявляються ці спонукальні мотиви.

Зрозуміло, при сучасних підходах, які збереглися з часів індустріальної епохи, проти такого розгортання подій будуть рішуче виступати США. Тому розглянемо другу вісь схеми: США – Східна Європа. Викликаний вступом до НАТО ентузіазм ряду східноєвропейських країн починає повільно, але впевнено зникати, а труднощі, насамперед фінансові й економічні, пов'язані з модернізацією озброєння, нарастають.

Виявляється, що входження до ЄС може створити більше проблем, ніж дати дивідендів, у першу чергу зруйнувати слабкий і неконкурентоспроможний внутрішній ринок і різко підвищити рівень бідності. До того ж, додаткова умова, висунута Польщі, про обмеження міграції її робочої сили в межах ЄС, робить ситуацію ще більш двозначною. Вимога ЄС щодо вівозового закриття східноєвропейськими країнами кордонів із Україною та Росією призведе до обмеження їх зовнішньої торгівлі неконкурентоспроможною на Заході продукцією.

Створюється ситуація зависання між напіврозкритими (або напівзакритими) обіймами Заходу й відкритим ринком Сходу (Росія). У разі створення вісі Східна Європа – США можлива їх інтеграція у ринок цієї країни. Така ситуація не виглядає абсурдною, оскільки США достатньо впевнено є присутніми в політичному просторі Польщі й ряду інших східноєвропейських країн.

Позиції США значно послабилися в Україні, оскільки вони стратегічно помилились із вибором у союзники політичних сил, що групувалися навколо В. Ющенка. Однак за більш поглибленого підходу, активної інвестиційної політики, вимоги прискорення демократичних перетворень і надання більш ефективної допомоги неформальним громадським організаціям України, вони можуть домогтися успіхів у створенні відповідної політично й економічно контрольованої інфраструктури. Це у першу чергу стосується транспортних коридорів, телекомунікаційних і оптичних ліній, паливних шляхопроводів тощо.

Стаючи акціонером у цих проектах, США зможе здійснювати економічний контроль потоків між Західною Європою, з одного боку, і Росією і Центральною Азією – з іншого, тим самим вирівнюючи порушений баланс при односторонній інтеграції Західної Європи і Росії. Контролюючи потік нафти з країн Перської затоки, США тим самим частково вже контролює економічний простір Європи. Входячи акціонерами у розвиток мережі транспортних транзитних коридорів і паливних та енергетичних шляхопроводів, що проходять через Східну Європу, США зможуть зберегти контроль над інтеграційними процесами в Європі й з південно-східного боку.

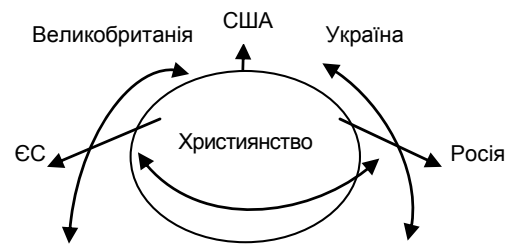
Тут доречно зупинитися на такому утворенні, як ГУАМ [3]. За діючої структури цього утворення у нього немає жодних перспектив, тому що це об'єднання не має лідера у політичному та психологічному сенсі й складається з край бідних країн, середній дохід яких не перевищує 750 дол. на людину. Вдихнути життя в це об'єднання може входження у нього Польщі та США. Тільки США можуть організувати еліти цих країн з їх багатовекторними інтересами. Проте з історії відомий "Шовковий шлях", який починався у Франції і проходив через Німеччину, Відень, Київ, Гур'єв і далі через Казахстан у Китай, до самого Люньюньчана. Відновлення такого шляху за інвестиційної й організаційної участі США найкращим чином могло б зв'язати християнські субцивілізації в одне ціле, як ми це знаємо з історії. В розвитку такого шляху зацікавлений і Китай, бо це дозволить розвивати відсталі західні провінції країни.

Такий транзитний "Шовковий шлях" міг би стати свого роду "параметром порядку", який синхронізує взаємодію ключових цивілізацій. Зауважимо, що його південна гілка від Константинополя через Анкару, Тегеран, Бухару, Ташкент і далі, поєднуючись із північною гілкою, могла б зв'язати в одне ціле зазначені цивілізації з ісламськими країнами. Історія свідчить, що такі "параметри порядку", як "Шовковий шлях", завжди сприяли якісному розвитку людства.

При створенні такої конфігурації східноєвропейські країни не будуть побоюватися маскулінності США, бо Америка далеко, і можуть, спираючись на американську політичну підтримку й економічну участь у внутрішніх проектах, проводити набагато більш зважену й відкриту політику щодо Росії та Західної Європи. А США, в свою чергу, отримають надійний плацдарм присутності у центрі Європи.

Картина буде неповною, якщо ми не розглянемо ще один варіант архітектури – союзницькі відносини між США та Росією. Історія вже знає успішний приклад такого співробітництва під час Другої світової війни. Однак це співробітництво було пов'язано із загрозою з боку третьої сили – західно-континентальної Європи. Як тільки загроза минула, співробітництво закінчилося "холодною війною". Два чоловічі начала можуть співробітничати або при загрозі з боку третьої сили, наприклад, міжнародного тероризму, або у разі переходу на якісно новий рівень відносин – співдружності "за межами успіху". Однак цієї стадії людство ще не досягло, хоча відсоток особистостей, які самореалізувались, у західних

країнах безперервно зростає. Говорити про політичну співдружність між США та Росією складно ще з однієї причини. ВВП Росії складає приблизно 3,5% від ВВП США. При такому співвідношенні непросто говорити про партнерство. А ось суперництво в певних сферах у рамках чоловічої групи цілком можливо. Тому як тільки загроза тероризму спаде, позиції Росії та США розійдуться. Як уже зазначалось, Росії легше зійтись з континентальною Європою, Індією або мусульманськими країнами, ніж із США. Для того, щоб наочніше показати взаємовідносини у рамках Європи, хрестоподібну схему перетворюємо на трикутник. На схемі показано три політико-економічні центри християнської цивілізації. Кожний з них володіє власним вектором розвитку, але всі вони мають одне духовне джерело – християнство.

Для забезпечення узгодженості між субцивілізаціями потрібні країни-комунікатори. Їх роль можуть виконувати такі країни:

1. Великобританія

Вона виступає традиційним комунікатором між ЄС і США, залежно від обставин зміщуючись то в один, то в інший бік, і її можливості у виконанні такої ролі докладних коментарів не потребують.

Вони обумовлені рідким поєднанням – як знаменитою прихильністю англійців до традицій, так і значною рухливістю менталітету населення, здебільшого іммігрантського, що знайшло віддзеркалення у багатьох новаціях, починаючи з легендарної "Хартії вольностей 1215 р."

2. Польща

Успішно виступає в якості комунікатора між слов'янським світом і Західною Європою внаслідок такої обставини. З одного боку, Польща – слов'янська країна, й у її глибинному архіві закладені слов'янські стереотипи – гнучкість, любов до свободи, спонтанність, сердечна щирість. З іншого боку, західна культура й католицизм наклали на цю основу ієрархічний порядок і раціональність, "холодну діловитість", які не укоренилися так глибоко, як на Заході, але все ж відіграють суттєву роль. Ця притаманна Польщі дуальність допомагає сусіднім країнам побачити себе очима іншого.

3. Україна

На перший погляд, це найбільш суперечлива теза. Яку комунікацію може забезпечити Україна між Росією та США, якщо вона в основному завдає цим країнам головного болю, а вони й без неї, здавалось би, успішно просуваються у переговорному процесі.

Однак такі висновки робляться лише при побіжному погляді й обумовлені нині низьким рівнем української керівної політичної й економічної еліти.

Річ у тім, що зазначена еліта репрезентує не базовий менталітет населення України, а його частини – аграрного суспільства. Внаслідок історичних причин керівну еліту склали представники з ієрархічним рівнем секретарів райкомів компартії колишнього СРСР, у кращому разі, обкомів, в основному носіїв землеробської культури, тобто відмінних виконавців, але які не були наділені талантом стратегічного бачення. Тому в Україні й немає стратегії розвитку, ні економічного, ні

геополітичного. Її багатовекторність пояснюється фемініністю. В Донецьку вона щиро дружить із Росією, у Львові – із Заходом, а у Києві – сповнюється власною значимістю від таких дружніх відносин. Однак ця еліта недовговічна, її зміна – справа найближчого часу.

Яка еліта прийде їй на зміну – залежить і від позицій країн зазначеного трикутника. Можливий варіант приходу значно більш якісної та спрямованої у майбутнє еліти, що вже формується на більш низькому ієрархічному рівні, але має більш високий синархічний рівень.

Однак з погляду ментальної матриці Україна є прекрасною країною-комунікатором, і це вона неодноразово доводила успішним посередництвом у багатьох міжнародних конфліктах.

В її основі лежить слов'янський архетип, але на відміну від Польщі та Росії Україна значною мірою формувалась аналогічно США – за рахунок масового припливу населення з інших слов'янських країн та освоєння Дикого поля (аналог Дикого Заходу). Тому, як і в США, її населення значною мірою є маргінальним і так само є відкритим для різноманітних новацій, чутливим, жалісливим; на перше місце ставить родину, на друге – чесність і порядність, а на третє – взаєморозуміння з іншими людьми [2]. Крім того, в Україні значного поширення набула технократична культура – адже більшість системоутворюючих міст має всього лише двохсотрічну традицію, навіть менше, ніж у США.

Україна має в США та Канаді численну діаспору, але остання ще більш роз'єднана, ніж регіони України. Пара-

докс у тому, що предметом роз'єднання для різних союзів і громад у діаспорі служать ключові питання: "Хто більше любить Україну" і "Хто більше для неї що-небудь зробив". Задля з'ясування цих питань представники різних конфліктуючих організацій готові вдаватися до крайніх заходів. За умови, що до керівництва Україною прийде політична еліта з маскулінним началом, то відбудеться синархічна самоорганізація, й Україна стане прекрасним посередником між християнськими субцивілізаціями. Лімеси всіх цих субцивілізацій створюють нині у ментальності кожного українця складну суміш. **Якщо Україну вивести на новий синархічний рівень – це буде сплав, досвід отримання якого можна буде сміливо використовувати для встановлення якісно нових відносин між усіма християнськими субцивілізаціями.**

Список використаних джерел

1. Бжезинский, З. Великая шахматная доска. Господство Америки и его геостратегические императивы / З. Бжезинский. – М.: Междунар. отношения, 1999. – 256 с.
2. Зеркало недели. – 2010. – № 37.
3. Украина и проблемы безопасности транспортных коридоров в Черноморско-Каспийском регионе // Материалы I Международной научно-практической конференции. – К., 1999. – 179 с.
4. Уткин, А. И. США и Европа: перспективы взаимоотношений на рубеже веков / А. И. Уткин, О. В. Приходько, П. Е. Смирнов и др. ; отв. ред. А. И. Уткин ; РАН. Ин-т США и Канады. – М.: Наука, 2000. – 192 с.
5. Хантингтон, С. П. Запад: уникальность versus универсализм / С. П. Хантингтон // Філософська думка. – 1999. – № 1-2. – С. 82-100.
6. Яковец, Ю. В. Глобализация и взаимодействие цивилизаций / Ю. В. Яковец. – М.: Экономика, 2001. – 346 с.

Надійшла до редколегії 11.06.13

Н. Сербина, канд. ист. наук, доц.
КНУ имени Тараса Шевченко, Киев

ДИНАМИКА РАЗВИТИЯ ЦИВИЛИЗАЦИЙ В УСЛОВИЯХ ГЛОБАЛИЗАЦИИ

В статье сделан анализ процесса изменений, происходящих в развитии современной цивилизации, рассмотрены возможные варианты создания архитектуры сбалансированной христианской цивилизации, учитывая психологические особенности христианских субцивилизаций.

Ключевые слова: динамика развития, цивилизация, глобализация, христианство, христианские субцивилизации, социальная трансформация.

N. Serbina, Ph.D. in History, Associate Professor
Taras Shevchenko National University of Kyiv, Kyiv

DYNAMICS OF CIVILIZATION'S DEVELOPMENT IN THE SCOPE GLOBALIZATION

The article contains changes' process analysis, which take place during the development of the civilizations. The article also results in the consideration of the possible variants of well-balanced Christian civilization architecture creation taking into account psychological peculiarities of the Christian sub-civilizations.

Key words: dynamics of development, civilization, globalization, Christianity, Christian sub-civilizations, social transformation.

ОСОБЛИВОСТІ РОЗВИТКУ СВІТОВОГО ГОСПОДАРСТВА

УДК 339.7(075.8)

О. Рогач, д-р екон. наук, проф.
КНУ імені Тараса Шевченка, Київ

ПОШУК ШЛЯХІВ РЕФОРМУВАННЯ СВІТОВОЇ ФІНАНСОВОЇ АРХІТЕКТУРИ

В статті аналізуються дискусійні проблеми сучасної світової архітектури, зокрема реформа МВФ, позиції долара в міжнародних валютно-кредитних відносинах, роль золота в резервах країн. Розглядається значення світових рейтингових агенцій та їх вплив на економічний розвиток країн, нова політика промислово розвинутих країн щодо офшорних зон.

Ключові слова: світова фінансова криза, сучасна світова архітектура, політика кількісних пом'якшень, криза суверенних боргів, транснаціональні банки.

Посилення регулювання держав

Події сучасної фінансової кризи виявили гострі суперечності існуючої системи міжнародних фінансів та недостатню ефективність існуючих інституцій регулювання світової економіки, зокрема Міжнародного валютного фонду. Світова фінансова криза поставила на

порядок денний питання про реформування сучасної валютно-фінансової системи. Пошук шляхів зменшення ризиків негативних впливів мінливості світових фінансових ринків вимагає посилення співробітництва і координації зусиль багатьох країн. Невизначеність стала сучасною реальністю світових фінансів. Очевидно їх

реформування буде тривалим періодом, під час якого світова фінансова система буде поступово пристосовуватися до нових умов та викликів [1].

Останні роки свідчать про суттєву зміну філософії економічної політики країн як на національному рівні так і на наднаціональному, в напрямку посилення контрольних та регулюючих функцій держави в фінансовому секторі. Наприклад, лауреат Нобелівської премії, професор Принстонського університету Пол Кругман ще в 2009 році запропонував уряду США провести реформу банківського сектору, яка б включала тимчасову націоналізацію крупних банків США. На його думку, тимчасова націоналізація дозволила б подолати небажання банків погодитися із реформуванням системи регулювання в цій галузі та обмежила б надвисокі доходи топ менеджерів цих установ. Кругман призвав покінчити із ілюзіями, що банківська система "сама себе відрегулює" і критично оцінив дії адміністрації США в цьому питанні.

14-16 листопада 2008 року в Вашингтоні відбувся антикризовий самміт країн "групи 20", на які припадає біля 85 процентів світового ВВП. На самміті G-20 був прийнятий розгорнутий план реформ світової фінансової системи. Заходи цього плану дій направлені на зменшення негативних наслідків світової фінансової кризи і запобігання її повторення у майбутньому. В декларації Вашингтонського самміту G-20 містяться п'ять основних принципів реформування світової фінансової архітектури.

Одним із центральних принципів плану є значне посилення транспарентності фінансових ринків. Передбачається підвищення рівня розкриття інформації із боку основних суб'єктів ринку про нові фінансові продукти, складні механізми фінансових операцій, впровадження нових стандартів роботи компаній і банків по управлінню ризиками, більш детальне і повне відображення у звітності фінансових організацій існуючих ризиків та наявних збитків. При цьому проголошений курс на посилення моніторингу з боку національних органів за якістю фінансових звітів банківських та інших фінансових організацій, а саме повнотою, достовірністю та своєчасністю відображення діяльності фінансових установ, включаючи і їх позабалансові операції.

Реформа МВФ

Під впливом зростаючих загроз стабільності світової фінансової системи та критики з боку багатьох урядів Міжнародний валютний фонд також приступив до реформування своєї діяльності. Виконавчий комітет МВФ затвердив нові умови кредитування економік країн, що розвиваються та подвоїв обсяги такої допомоги. Зміни умов кредитування МВФ передбачають послаблення вимог до позичальників, введення нової гнучкої кредитної лінії, більш гнучку політику фонду щодо надання кредитів "стенд-бай". Передбачена також реформа інструментів пільгового кредитування для країн із низькими доходами. На порядок денний також поставлене питання щодо суттєвого збільшення ресурсів МВФ, що дозволило б цій організації надавати більшу допомогу країнам.

Одним із кроків до реформування сучасної валютно-фінансової системи став Самміт G 20 в квітні 2009 року в Лондоні. Хоча рішення Самміту не привели до створення нової світової валюти та формування нових засад функціонування світових фінансів, вони засвідчили початок реформування окремих елементів фінансової архітектури та прагнення багатьох країн значно посилити ступінь регулювання та транспарентності міжнародних валютно-фінансових відносин.

Найбільш суттєві рішення зустрічі стосувалися функціонування МВФ. Група 20 вирішила втричі збільшити ресурси МВФ – із докризового рівня 250 млрд.дол. до 750 млрд.дол. Також передбачена нова емісія квазі

грошей МВФ – спеціальних прав запозичення (SDR) на 250 млрд.дол. Це дозволить додатково надати допомогу в розмірі 19 млрд. дол. найменш розвинутих країнам світу. Квітневий Самміт також обговорив перспективи продовження реформ управління МВФ. Була проголошена необхідність швидкої ратифікації реформ квот і прав голоса, узгоджених ще в квітні 2008 року і переходу до наступного етапу реформ, що включав би подальшу зміну балансу в сфері представництва країн [2].

Лондонський самміт засвідчив, що провідні країни світу підтвердили провідну роль МВФ в регулюванні проблем світових фінансів. На додаток до традиційної ролі МВФ як кредитора останньої інстанції, прогнозіста та аналітика сучасних тенденцій розвитку світового господарства і радника країн, була значно збільшена вага цієї інституції як джерела ліквідності для світової економіки.

Не зважаючи на збільшення ресурсів, за оцінками міжнародний валютний фонд потребує додатково близько 600 млрд. дол. для кредитування країн, що відчувають проблеми виплати боргів. В грудні 2011 року країни єврозони пообіцяли внести в МВФ 150 млрд. євро (200 млрд.дол) для боротьби із кризою суверенних боргів. В разі збільшення ресурсів фонду на вищезазвану суму, його загальні резерви могли б досягнути 1 трлн.дол.

Ще один із аспектів нових підходів щодо регулювання фінансових ринків і інституцій стосувався хедж-фондів, які стали одним із генераторів світової фінансової кризи в 2008 році. Згідно рішень G 20 хедж-фонди та компанії, що керують ними, будуть проходити реєстрацію і розкривати необхідну інформацію (в тому числі і відомості про залучені кошти) органам нагляду і контролю. У випадку, якщо фонд та керуюча компанія розташовані в різних юрисдикціях, Рада фінансової стабільності розробить механізми співробітництва і обміну інформацією між органами влади, що контролюють такі сфери фінансового бізнесу. Згідно із домовленостями країн-учасниць зустрічі в Лондоні, регулятори повинні вимагати від інститутів, що працюють із хедж-фондами, ефективного ризик-менеджменту, в тому числі моніторингу рівня позичкових коштів таких фондів і встановлення лімітів на кожного контрагента.

Очевидно, що рішення самітів G20 є компромісом між прагненнями основних суб'єктів світової економіки. На нашу думку процес реформування світової фінансової системи буде тривалим і складним процесом. Тим важливіше те, що всі провідні держави визнають необхідним його здійснення для стабілізації світової економіки.

Роль долара в світовій фінансовій системі

Послаблення позицій США викликає дискусію щодо ролі долара в новій фінансовій архітектурі або навіть впровадження нової світової резервної валюти. Одним із наслідків світової кризи, на думку деяких експертів, стане зниження ролі долара в валютних резервах. Багато країн збільшать обсяги розрахунків в національних та регіональних валютах, перш за все в євро, юані, а також в національних валютах країн Латинської Америки та Близького Сходу.

Американський економіст Ервінд Сабраманіан, наприклад, вважає, що юань змінить долар в якості резервної валюти через десять років, так само, як і після Другої світової війни поступово фунт стерлінг поступився місцем долару. На його думку у Китаю немає таких боргових проблем як у США, країна є чистим міжнародним кредитором [3].

Такі ідеї вже давно висуває Росія. Російські експерти пророкують розпад доларової системи на окремі валютні зони. В останній час до них приєднується і Китай, який вже почав поступово зменшувати роль доларів у своїх валютних резервах. Міжнародні резерви КНР є найбільшими в світі. Хоча їх структура є

державною таємницею, за оцінками, 70% золотовалютних резервів Китаю розміщені в доларових активах (переважно в казначейських облигаціях США та облигаціях американських федеральних агентств). Решта припадає на активи, що деноміновані в єнах та євро. В останні роки Китай намагається збільшити частку золота в своїх резервах, оскільки побоюється, що ризикова фіскально-монетарна політика уряду США приведе до значного падіння курсу долара і знеціненню валютних резервів.

В кінці 2011 року Японія і КНР заявили про намір поступово перейти у взаємних розрахунках з долара на юань. Таке рішення вигідне цим азіатським країнам із чисто економічної точки зору. Згідно цієї угоди японським компаніям дозволяється продавати деноміновані в юанях облигації в Китаї. Але оскільки Японія та Китай є країнами із найбільшою в світі питомою вагою долара в золотовалютних резервах, відмова використовувати долар у взаємних відносинах ймовірно послабить позиції валюти США. Аналогічні рішення прийняли 2011 році також Росія та Китай, які проголосили про перехід на взаємні розрахунки в національних валютах. Оскільки сьогодні ще немає альтернативи номінованим в доларах казначейським облигаціям США, цілком ймовірно посилення тиску на нові індустріальні гіганти – Китай та Індію почати вихід на світовий фінансовий ринок з емісіями номінованими в їх національних валютах.

Побоюючись, що рекордні суми, які уряд США асигнує на стимулювання економіки, похитнуть долар, Китай закликає перейти на валюту МВФ. "Метою реформи глобальної системи повинно стати створення міжнародної резервної валюти, яка не буде пов'язана із конкретними державами і збереже стабільність в довгостроковій перспективі. Це дозволить подолати дефекти існуючої системи, де провідну роль відіграють національні валюти", – говориться у заяві голови Національного банку Китаю Чжоу Сяочуаня. В якості нової світової валюти Росія і Китай пропонують використати SDR (special drawing rights – спеціальні права запозичення) – введений в 1969 році Міжнародним валютним фондом штучний розрахунковий інструмент, що прив'язаний до кошика валют (долар, євро, йена, і фунт стерлінгів). Як перший крок до цього, Китай пропонує провідним центробанкам світу створити фінансові активи, деноміновані в SDR, а згодом організувати "єдину систему взаєморозрахунків, щоб SDR могли використовувати не тільки уряди і міжнародні організації" [4].

Разом із тим зазначимо, що прогнози деяких аналітиків щодо близького краху долара або стрімкої втрати його позицій не справдилися. Навпаки, після світової фінансової кризи спостерігалися тривалі періоди значного попиту на американську валюту, що навіть підвищувало її курс. Як не парадоксально, в періоди різкого загострення ситуації в світовій економіці в 2009-2011 роках, попит на американську валюту зростав. Вона, як і японська єна та швейцарський франк продовжує розглядатися інвесторами як традиційна гавань, де можна перечекати фінансові бурі. Американський долар сьогодні залишається одним із самих ліквідних активів. Він продовжує опосередковувати переважну частину господарського обігу, в ньому деноміновані нафта, метали, зерно та деякі інші стратегічні ресурси. Згідно із останніми статистичними даними Банку міжнародних розрахунків, на юань припадає всього 0,3% всіх світових транзакцій із іноземною валютою, тоді як на долар – 85% [5].

Що стосується юаня, то існує також дуже важлива перешкода для перетворення цієї валюти в світову – це обмеження на рух капіталу в КНР, відсутність вільної конвертованості юаня та вільного доступу на фінансові

ринки для іноземних інвесторів. Держава жорстко контролює банківську систему та потоки капіталу. Так що передумовою збільшення світової ролі долара є лібералізація КНР валютної політики та побудова гнучкої сучасної моделі фінансової системи.

При цьому слід пам'ятати, що економіка США в 2.5 рази перевищує економіку найближчого конкурента – КНР, а доларові активи і сьогодні складають 3/5 всіх світових золотовалютних резервів. Споживання в США представляє 15 % світового споживання, і від його рівня як і раніше, залежить зростання багатьох країн, а значить і добробут їх громадян.

Роль золота в світовій фінансовій системі

Одинадцять років підйому ціни на золото (в середньому на 20 процентів на рік) збільшили кількість прибічників ідеї посилення ролі золота в сучасних міжнародних валютно-кредитних відносинах. Серед пропозицій реформування світової фінансової системи лунають заклики повернутися до золотого стандарту. В ретроспективі ми бачимо певну закономірність: коли фондові ринки працюють добре (наприклад 1982-2000 роки) – ціна на золото не зростає або навіть знижується. Коли ж фондові ринки кволі і показують слабку динаміку (1967-1982, або в останнє десятиріччя) ціна на золото стрімко зростає.

Глобальний попит на золото сягнув в 2011 році майже 4,1 тис. тон – максимального показника із 1997 року. Величина попиту в грошовому вимірі також встановила абсолютний рекорд – 205,5 млрд. дол. Глобальна пропозиція золота зараз сягає приблизно 4436 тон, із яких новий видобуток складає 2800 тон, а решта – повторне використання. Промисловість, в тому числі і ювелірна галузь, продовжує бути основним споживачем золота – 62 %. Частка центробанків, хоча і збільшилася є сьогодні досить скромною – 10%. Решта, тобто майже третина, представляє собою спекулятивний попит. В найближчі роки найбільше збільшення попиту очікується з боку центробанків, особливо країн із новими ринками. Хоча країни із новими ринками зосередили приблизно дві третини світових валютних резервів, частка власне золота в них надзвичайно низька. Тому цілком ймовірно, що вона буде збільшуватися [6].

Найбільші в світі офіційні запаси монетарного золота поки що тримають США. Мінфін США накопичив 261,5 млн. унцій золота, що становить третину світових офіційних запасів. Хоча питома вага золота в офіційних резервах центробанків за останні десятиріччя знизилась, уряди багатьох країн продовжують тримати 848 млн. унцій золота, що всього на 10 процентів менше ніж 50 років назад.

Небажання уряду США продати навіть частину своїх золотих резервів експерти пояснюють багатьма причинами.

По-перше, великі резерви золота створюють певну психологічну підтримку курсу долара. Продаж золота, навпаки, був би сприйнятий як ознака його нового послаблення.

По-друге, зростання ціни на золото посилює побоювання уряду, що країна програє тому що продасть золото значно дешевше ніж це могла зробити згодом, наприклад через рік. Досить згадати, як колишній міністр фінансів Великобританії Гордон Браун, який вважав, що ера домінування золота пішла в історію, а збереження офіційних золотих резервів потребує зайвих витрат, ініціював з 1999 по 2002 рік продаж 400 тонн або майже 60 процентів офіційних золотих резервів Великобританії. Середня ціна продажу була приблизно 275 дол. за унцію. Неважко поразувати, скільки додатково могла отримати ця країна в разі продажу золота через 5 або 10 років.

По-третє, продаж навіть всієї кількості золотих резервів США (близько 300 млрд. дол.) навряд чи допоміг вирішити проблеми дефіциту бюджету (1.7 трлн. дол.) або фінансування програм порятунку банківського сектору під час кризи (700 млрд. дол.) та стимулювання економічного зростання (787 млрд. дол.). Тим більш несуттєва роль в фінансуванні цих проблем буде якщо продати частку золотих запасів.

По-четверте, стрімке зростання ціни на золото в останні роки призвело до збільшення його купівлі центробанками деяких країн. Це створює певні проблеми для США, оскільки відносно зменшує попит з боку цих банків на американські боргові зобов'язання, за рахунок рекордної емісії яких адміністрація США намагається фінансувати економічні програми виходу із кризи. При збереженні такої тенденції попит на казначейські зобов'язання США може суттєво знизитися в майбутньому. Тому продаж золотих резервів США може вдарити бумерангом у майбутньому по цілям американського уряду залучати великі зовнішні боргові ресурси.

Контроль за офшорними зонами

Ще одним питанням реформування світової фінансової системи постає вироблення нових правил функціонування офшорних зон, збільшення їх відкритості, прозорості та контролю над ними. В таких податкових гаванях сконцентровані величезні фінансові ресурси (по оцінкам понад 7 трлн. дол.) і уряди (перш за все США, Німеччини, Франції) намагаються отримати доступ до інформації про клієнтів таких зон – громадян їхніх країн [7].

Одним із питань, які обговорювалися ще на Лондонському Саміті 2009 р., було питання більш жорсткого контролю за фінансовим ринком, зокрема за операціями в офшорних зонах. Було домовлено прийняти заходи проти тих країн, де існують податкові гавані. G 20 закликала всі країни впровадити міжнародні стандарти обміну інформацією, розроблені цими країнами ще в 2004 році. Крім того міжнародним і регіональним інститутам розвитку рекомендовано переглянути свою інвестиційну політику щодо країн, які не виконують стандарти обміну інформацією. FATF рекомендовано посилити процес аналізу юрисдикцій на предмет відповідності міжнародним вимогам щодо обміну інформацією. В заключному комюніке зустрічі проголошувалось, що "ера банківської тайни підійшла до кінця". Очевидно в найближчі роки під тиском США, Франції та Німеччини контроль над фінансовими транзакціями з офшорними зонами буде посилюватися. Багато країн приймають більш суворі санкції, що можуть застосовуватися до їх громадян та компаній за ухилення від податків в офшорних юрисдикціях.

Роль рейтингових агентств

Предметом дискусій є також дії світових рейтингових агентств, які мали в останні роки великий резонанс. Оскільки під час фінансової кризи лунало багато критики на адресу рейтингових агентств (навіть звинувачення, що вони своїми діями значно загострили ці кризові явища) лідери країн G 20 ще на Лондонській зустрічі в квітні 2009 року домовилися організувати більш ефективний контроль за діяльністю кредитних рейтингових інституцій. Як зазначалося в комюніке Саміту, всі рейтингові агенції, оцінки яких використовуються в регуляторних цілях, повинні стати суб'єктами наглядового режиму і підлягати реєстрації. Національні регулятори повинні вимагати від таких рейтингових агентств забезпечення прозорості і якості процесу присвоєння рейтингів. Передбачалося також міжнародна уніфікація наглядових механізмів та обмін інформацією між регулято-

рами різних країн. Але після саміту фактично не відбулось суттєвих змін щодо регулювання таких інституцій. Велика трійка американських агенцій продовжує займати фактично домінуючі позиції в цій сфері і справляє, як і раніше, надзвичайно сильний вплив на розвиток подій на світових фінансових ринках.

Наприклад, рейтингове агентство Standard & Poor's (S&P) в січні 2012 року переглянуло рейтинги 16 країн еврозони в бік зниження, а Moody's в середині лютого 2012 року понизило рейтинги шести європейських країн (Італії, Іспанії, Португалії, Мальти, Словаччини та Словенії) та переглянуло прогноз по кредитним ризикам ще трьох держав (Великобританії, Австрії та Франції). Це стало неприємним сюрпризом для цих країн.

В офіційному поясненні своїх дій S&P пояснила зниження рейтингів недостатністю заходів, що застосовуються курівництвом ЄС для подолання боргової кризи. Зниження рейтингів, на думку агенції відображає ситуацію, в якій кредитні умови погіршуються, ризики розповсюджуються на все більшу кількість країн еврозони, а державні політики цих країн не мають єдиної позиції щодо боротьби із кризою.

Вперше із 1975 року Франція позбулась найвищого кредитного рейтингу – він знизився на одну ступінь до AA+. До цієї ж відзначки знизилась і оцінка Австрії. При цьому S&P поставив негативний прогноз по обох цих країнах (тобто не виключив подальшого зниження рейтингу і далі). Найвищі рейтинги AAA зберегли тільки Німеччина, Фінляндія, Голландія, Люксембург. Також на одну ступінь були знижені рейтинги Мальти (до A-), Словаччини (A) і Словенії (A+). Але найбільше зниження (відразу на дві ступені) було застосовано до облігацій Італії (BBB+), Іспанії (A), Португалії (BBB) та Кіпру (BB+) [8].

Такі дії S&P мали прямиий негативний ефект на зусилля зазначених вище країн подолати фінансові проблеми. Зниження суверенних рейтингів неминуче тягне за собою зниження рейтингів національних банків а також державних компаній. Багато пенсійних фондів та інвестфондів також орієнтуються в своїй діяльності на оцінки трьох найвідоміших агенцій S&P, Moody's и Fitch. Після перегляду рейтингів великий масив цінних паперів цих країн-емітентів буде вилучений із їхніх портфелів, оскільки не відповідатиме жорстким критеріям надійності [9].

Крім цього, перегляд кредитних оцінок S&P призвів до втрати європейським стабілізаційним фондом EFSA його найвищого AAA рейтингу. EFSA не має своїх власних ресурсів, а залучає кошти через випуски облігацій, які забезпечені кредитними гарантіями країн зони євро. Рейтинг фонду базується на високій надійності країн його засновників. Оскільки Франція була одним із найбільших засновників EFSA, Після втрати нею та Австрією найвищих рейтингів, обсяг гарантій країн із найвищими рейтингами в структурі ресурсів EFSA знизився із 451 до 271 млрд. євро. (75% з них припадає на Німеччину). Вже через декілька днів – 16 січня 2012 року S&P понизило кредитний рейтинг Європейського фонду фінансової стабільності на одну ступінь – с AAA до AA+.

Хоча міжнародні фінансові ринки в останні два роки компенсували інвесторам частину їх збитків внаслідок Світової фінансової кризи 2008 року, вони були надзвичайно нестабільними і породжували нові ризики кризових подій. Падіння темпів зростання ВВП в багатьох країнах світу, величезні дефіцити бюджетів, зростання державного боргу, зниження рівня споживання – ці та інші гострі проблеми ще більше посилювали такі очікування. Висока ліквідність на фондових ринках зробила

вартість активів завищеною і відірваною від реальної економіки, що ледве виходила із кризи.

Збільшення волатильності ринків відображує зростання їх нестабільності та невизначеності. В 2011 році ця нестабільність приводила до того, що величезні маси капіталу панічно рухалися перепливаючи із цінних паперів то в японську єну або швейцарський франк, то в нафту або в золото, то в долар або знову в здешевлені акції, не затримуючись надовго в жодному із зазначених активів. Лихоманка ринків інколи була викликана не тільки діями ФРС, центробанків країн, фінансових інституцій, а навіть заявами політичних діячів або певними чутками.

Деглобалізація фінансових послуг?

Наслідком глобалізації світових фінансів стало ланцюгове розповсюдження світової фінансової кризи 2008 року. Транснаціональні банки (ТНБ) стали одним із каталізаторів цієї кризи, а їх міжнародні мережі інколи виступали каналом розповсюдження кризових імпульсів та генератором нестабільності в багатьох країнах. Глобальна експансія ТНБ стала предметом критики та більш ретельного контролю з боку урядів країн, що викликало зміну стратегії міжнародних банківських корпорацій.

Світова фінансова криза і жорсткі заходи регулювання міжнародних операцій банків можуть викликати, за оцінками експертів Morgan Stanley та консалтингової компанії Oliver Wyman, нове явище – деглобалізацію фінансових послуг. Це обернена хвиля, яка повинна раціоналізувати глобальні операції фінансових та інвестиційних установ. Протекціоністські заходи регулювання фінансової індустрії в цілому спрямовані на підтримку національних інституцій, тому вони сприятимуть операціям крупних регіональних банків, а не глобальним операціям ТНБ. Тому, як свідчить прогноз Morgan Stanley та Oliver Wyman, транснаціональні банківські установи скоротять в найближчі роки обсяг глобальних активів на своїх балансах майже на 2 трлн. дол. Внаслідок жорстких заходів регулювання та зростання витрат інвестиційні банки вже зменшили в 2011 році свої активи на 7%. Але цей процес буде тривати. В 2012 році таке скорочення складе 10% або 1 трлн. дол.

Регулятивні заходи також будуть стримувати трансграничні угоди злиття і поглинання (M&A) в фінансовому секторі. Якщо раніше за рахунок глобальних операцій M&A провідні банки світу намагались подолати свої слабкі місця та проблеми, то після світової фінансової кризи регулятори почали обмежувати глобальну експансію ТНБ. Ще однією причиною для деглобалізації ринку фінансових послуг, на думку згаданих експертів, ста-

не більш прискіпливе відношення регуляторів до закордонних дочірніх підрозділів банків, зокрема щодо вимог збільшення капіталу та ліквідності. Такі нові правила щодо філій іноземних банків в найближчий час планує застосувати, наприклад, ФРС США.

Як результат зазначених дій провідні транснаціональні банки починають змінювати свою стратегію. Вони відмовляються від неключових операцій на закордонних ринках і натомість концентруються на операціях в домашній країні. Це приводить до реструктуризації всієї глобальної банківської індустрії – скорочення робітників, продажу закордонних активів, і навіть цілих непрофільних напрямів бізнесу. Наприклад, таку активну стратегію почав проводити один із найбільших світових банків – британський RBS, який почав скорочення своїх активів на 112 млрд.дол. і відмовився від бізнесу у сфері брокерської діяльності та операцій на ринку акцій. Аналогічні дії почали здійснювати інші глобальні банківські гіганти – UBS, Societe Generale, Nomura та Deutsche Bank.

На думку Morgan Stanley та Oliver Wyman така раціоналізація портфелів ТНБ призведе до перерозподілу 15-20% глобального фінансового ринку. На місце одних банківських корпорацій можуть прийти їх нові місцеві конкуренти. Поки важко передбачити наскільки сильною буде зворотня тенденція деглобалізації і як довго вона триватиме, але очевидно вона викличе еволюцію традиційних бізнес-моделей глобальної експансії банківського капіталу [10].

Список використаних джерел

1. IMF. Initial Lessons of the Crisis. / Prepared by the Research, Monetary and Capital Markets, and Strategy, Policy, and Review Departments. Approved by Olivier Blanchard, Jaime Caruana, and Reza Moghadam. – International Monetary Fund. – February 6, 2009. – 45 p.
2. IMF Survey online. [Електронний ресурс] – Режим доступу: www.imf.org/imfsurvey
3. The Economist. – 2012. – February 27. – P. 5-7.
4. Экономические известия. – 2009. – №51. – С. 3-8.
5. The Economist. – 2012. – February 27. – P. 1-3.
6. Бізнес. – 2012. – № 9. – С. 32.
7. Weisman J. G 20 to Set New Rules for Tax Havens Under Regulatory Shake-Up // The Wall Street Journal. – 2009. – March 29. – P. 13-14.
8. Gauthiers-Villars D., Forelle C. Downgrades Fan Fresh Euro Fears // The Wall Street Journal. – 2012. – January 16. – P. 1.
9. Europe's economies. A false dawn // The Economist. – 2012 – January 14. – P. 7-9.
10. Котов А. Банковской глобализации пришел конец, утверждает Morgan Stanley [Електронний ресурс] // Андрей Котов – Режим доступу: <http://www.rbcdaily.ru/2012/03/27/world/562949983369931>

Надійшла до редколегії 17.05.13

А. Рогач, д-р екон. наук, проф.
КНУ імені Тараса Шевченка, Київ

ПОИСК ПУТЕЙ РЕФОРМИРОВАНИЯ МИРОВОЙ ФИНАНСОВОЙ АРХИТЕКТУРЫ

В статье анализируются дискуссионные проблемы современной мировой архитектуры, в частности реформа МВФ, позиции доллара в международных валютно-кредитных отношениях, роль золота в резервах стран. Рассматривается значение мировых рейтинговых агентств и их влияние на экономическое развитие стран, новая политика промышленно развитых стран в отношении оффшорных зон.

Ключевые слова: мировой финансовый кризис, современная мировая архитектура, политика количественных смягчений, кризис суверенных долгов, транснациональные банки.

О. Rogach, Doctor of Science (economics), Head
Kyiv National Taras Shevchenko University, Kyiv

SEARCHING FOR WAYS TO REFORM THE GLOBAL FINANCIAL ARCHITECTURE

This article analyzes discussion problems of the world financial architecture with the focus on the IMF reform, the role of dollar in the international finance and gold as the reserve currency. Also this paper considers the impact of the leading world rating agencies on the economic development and finance, and new economic policy of the developed market economy countries for the offshore areas.

Keywords: world financial crises, new global architecture, quantitative easing, sovereign debt crises, multinational banks.

УДК 339.91

В. Мазуренко, канд. екон. наук, доц.
КНУ імені Тараса Шевченка, Київ

ОСОБЛИВОСТІ ІНФОРМАЦІЙНОЇ ВЗАЄМОДІЇ МІЖ КРАЇНАМИ В УМОВАХ ФОРМУВАННЯ ЕКОНОМІКИ ЗНАТЬ

У статті теоретично узагальнено та систематизовано методологічні засади визначення сутнісних характеристик інформаційної взаємодії у міжнародних економічних відносинах, виокремлено їх особливості за умов формування економіки знань, проаналізовано та розкрито економічну сутність системоутворюючих елементів інформаційного суспільства та базових інформаційних детермінантів сучасного світового господарства, показано залежність міжнародної конкурентоспроможності країни від рівня розвитку інформаційного суспільства

Ключові слова: інформаційна взаємодія, інформаційна економіка, інформаційне суспільство, економіка знань, конкурентоспроможність країни.

Актуальність дослідження та постановка проблеми. Сучасна інформаційно-технологічна революція визначає формування принципово відмінного типу економічних, соціальних і культурних взаємовідносин у суспільстві в межах країни та в цілому у світі – інформаційному, або, як його ще називають, суспільстві знань. Найхарактернішою рисою такого суспільства є його глобальний характер. У процесі його формування поступово стираються кордони між країнами і людьми, радикально змінюється структура світової економіки, значно динамічнішим і конкурентним стає ринок. Інформація і знання набувають значення стратегічних ресурсів держави, масштаби використання яких стали співставними з використанням традиційних ресурсів, а доступ до них – одним із основних факторів соціально-економічного розвитку. Під впливом інформаційної революції виникає постіндустріальна економіка, фундаментом якої стають розумова сила людини, що виробляє інтелектуальний продукт. Прискорюється процес економічної глобалізації, трансформується характер інформаційних взаємозв'язків, що в сукупності дозволяє забезпечувати формування мережевої глобальної економіки, в якій інформаційно-комунікаційні технології (ІКТ) країн та регіонів набувають нових рис, що змінює ознаки світового економічного лідерства. У цьому зв'язку постає необхідність виокремлення особливостей сучасної інформаційної взаємодії між країнами, їх впливу на формування економіки знань, що зумовлює актуальність досліджуваної проблеми, її ціль та зміст.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Актуальність проблем, пов'язаних з формуванням постіндустріального суспільства, розвитку інформаційної економіки, чинникам, що визначають сучасні глобалізаційні процеси, знайшли своє відображення у численних дослідженнях зарубіжних та вітчизняних науковців. Одними з перших на початку 1960-х років вивченням проблеми інформаційної економіки займався Ф. Махлуп, а пізніше в 1970-80-х роках найбільший внесок зробили П. Друкер, Е. Масуда, М. Порат, Т. Стоуньєр, А. Турен та ряд інших вчених. В їх роботах приділяється велика увага таким питанням як виділення ознак і характерних рис суспільства нового типу, визначення самого терміна "інформаційне суспільство", вивчення базових категорій: "інформація", "знання", "технологія" і закономірностей їх розвитку, відбувається усвідомлення збільшення ролі науки і безпрецедентних технологічних зрушень. Інші вчені, перш за все це Д. Белл, Дж. Гелбрейт, Р. Дарендорф, Г. Кан, К. Томінагі розглядали формування нової економіки, переважно як постіндустріальної, що пов'язано з усвідомленням обмеженості розвитку індустріального сектора економіки, скорочення запасів природних, ресурсів, зростанням числа зайнятих у секторах послуг, прискоренні темпів розвитку науки і техніки, появі нових інформаційних технологій. Багато питань розвитку інформаційної економіки розгля-

далися на перетині з проблемами глобалізації, зростання глобальних мереж, засобів масової інформації, осмислення соціальних наслідків розвитку інформаційної економіки, футуристичних концепцій; такі аспекти представлені в роботах У. Бекка, З. Бжезінського, М. Кастельса, М. Маклюєна, Е. Тоффлера, Е. Фукуями.

Серед українських та російських вчених, що займаються проблематикою інформаційно-комунікаційних технологій, формування інформаційної економіки та інформаційного суспільства можна виділити О. Білоруса, М. Вальцера, В. Вергуна, В. Іноземцева, Т. Кальченка, Д. Лук'яненка, Ю. Пахомова, А. Румянцева, Е. Маймінеса, О. Дьоміна, Р. Капелюшнікова, С. Малахова, Г. Поцепцова, В. Гужву, Д. Блюменау, Н. Ващекіна, А. Ракітова, М. Сетрова, А. Урсула, О. Михайловську, В. Новицького, С. Сіденка, А. Павленко, А. Філіпенка, А. Швецова, Д. Плахотного, А. Московського, А. Аузана, Р. Заблюка, Р. Малахінову та інших. У роботах означених вчених важливе місце займає розгляд питання еволюційного розвитку теорії інформаційного суспільства, її місця в теорії постіндустріального розвитку, значний акцент на питання соціальних наслідків в рамках інформаційної економіки. Більша частина робіт спрямована на пошук шляхів розвитку основ інформаційної національної економіки, а також аналізу причин відставання в рівні розвитку інформаційної економіки від інших країн. На сучасному етапі розвитку інформаційна економіка розглядається як одне з найважливіших потенційних умов успішного розвитку вітчизняних підприємств і системоутворюючих чинників підвищення їх ефективності.

Мета статті (постановка завдання) – теоретичне узагальнення та науково практичне обґрунтування особливостей інформаційної взаємодії країн в умовах становлення економіки знань.

Виклад основного матеріалу дослідження. Сучасні особливості розвитку світового господарства пов'язані з інформаційними детермінантами, які сприяють формуванню двох тенденцій: 1) отримання синергетичного ефекту завдяки спільним зусиллям суб'єктів міжнародних економічних відносин; 2) загострення міжнародної конкуренції завдяки використанню засобів ІКТ.

Переважаюча першої або другої тенденції визначає характер інформаційної взаємодії між країнами, яка може набувати форм ієрархічної підпорядкованості інформаційних взаємовідносин між відкритими економіками: інформаційного партнерства у вирішенні завдань геоекономічних пріоритетів взаємовідносин; інформаційного апелювання до культурно-політичних цінностей; інформаційної нейтральності (що також є позицією); або ж інформаційної війни як крайньої форми. На нашу думку, поняття "інформаційна взаємодія" у міжнародних економічних відносинах варто застосовувати у контексті здійснення зовнішньоекономічної політики країни, яка характеризується такими рисами, як цілеспрямованість, масштабність та комплексність впливу, прийняття орга-

нізаційно-управлінських рішень щодо використання інформаційних ресурсів згідно з геоекономічною стратегією держави [1]. Інформаційні війни в трактуванні Е. Тоффлера стосувалися захисту інформації від несанкціонованого доступу з метою збереження державної таємниці, комерційних секретів і таємниць [2, с.191]. Інформатизація державного регулювання зовнішньоекономічної діяльності, яка інтегрує митний, податковий і фінансовий контроль, дозволить відмовитися від повної уніфікації мита. При цьому на перший план виходить зміцнення інформаційної безпеки транзакцій.

Подальші дослідження тенденцій розвитку інформаційної взаємодії між країнами у глобальному просторі полягають у кількісному та якісному оцінюванні наслідків та результатів такої взаємодії у новій парадигмі цінностей інформаційного суспільства.

Інформаційна взаємодія між країнами у сучасний період дозволила запровадити уніфікований правовий стандарт ділових контрактів, що укладаються за допомогою електронної торгівлі. Такий стандарт створює Комісія ООН з міжнародної торгівлі, але ввести нові закони в дію можуть лише національні держави. Епоха безконтрольності й анонімності у Всесвітній комп'ютерній мережі іде в минуле. Розробники комп'ютерів і програм намагаються використати засоби ідентифікації користувачів. Конвенція ООН проти транснаціональної організованої злочинності, підписана Україною, крім процедури конфіскації й арешту злочинних доходів, захисту свідків і т.д. передбачає електронне спостереження, створення публічних реєстрів юридичних і фізичних осіб-засновників фірм, а також реєстрів осіб, позбавлених права займати керівні посади.

Базові інформаційні детермінанти сучасного світового господарства визначають рівень технологічного забезпечення, напрями трансферу технологій та інноваційної діяльності з урахуванням ефекту масштабу виробництва та інших чинників. Сучасні теоретичні концепції ендогенного зростання обґрунтовують взаємозв'язки між технологічним розвитком, лібералізацією торгівлі та економічним зростанням, коли "...відкритість країни до світової торгівлі покращує внутрішню технологію, і тому відкрита економіка зростає швидше, ніж закрита, через вплив на технологічні вдосконалення" [3, с. 229].

Водночас, за умов глобалізації інформація стає базовим фактором виробництва і набуває більшої мобільності; оскільки до цього вона не вважалася базовим фактором виробництва, що дозволяє застосувати диверсифікований інструментарій забезпечення світового лідерства, ключову функціональну роль у якому відіграють заходи, спрямовані на здобуття контрольних позицій в інформаційно-технологічних сферах. Однією з найважливіших рис сучасної економіки є розвиток міжнародного ринку науково-технічних знань. На сучасному світовому ринку технологія виступає в двох формах: уречевленій (новітні галузі, інструменти, технологічні лінії, обладнання, матеріали) і не уречевленій (знання, досвід, науково-технічна інформація). Основу технологічного обміну в нематеріальній формі становить ліцензійна торгівля.

Ще в роботах Й. Шумпетера висловлювалась думка, що економіка завжди була основана на знаннях. У нових теоріях економічного зростання ефективність залежить від управління інноваціями (Д. Тіс) та знаннями (К. Е. Свейбі, А. Ріслінг). Однак представники неощуптеріанської школи (Г. Менш, Х. Фрімен, Д. Досі, К. Перес-Перес, С. Глазьев, та вітчизняні – Ю. Бажал, В. Гесць, М. Згуровський) вважають, що трансформацію соціально-економічних відносин спричиняють ключові фактори і характер розвитку галузей життєвого циклу, які визнача-

ють техніко-економічну парадигму (за термінологією С. Глазьева "технологічні уклади"). Концепція техніко-економічних парадигм передбачає випереджальну роль технологічних змін відносно більш інертної інституційної структури економіки, що призводить до трансформації економічних відносин і обумовлює довгострокові коливання економічного розвитку з лагом 48-68 років, який фактично відповідає "довгим хвилям Кондратьєва".

Русійними силами глобалізації стали поглиблення міжнародного поділу праці внаслідок зростання диференціації виробництва і споживання високотехнологічних кінцевих продуктів і напівпродуктів, поглиблення міжнародної інфраструктури, інформаційна революція – переворот у засобах телекомунікації, розвиток транснаціонального підприємництва, що розглядає світове господарство як єдиний простір для міжнародного бізнесу.

Основними рисами інформаційного суспільства, порівняно з постіндустріальним, є зміна структури зайнятості та виробництва. У цьому контексті доцільно нагадати, що у світовій практиці відомі три типи стратегій інноваційного розвитку: перенесення, запозичення і нарощування. Перенесення – це впровадження зарубіжних науково-технологічних досягнень у власній економіці. Запозичення – це освоєння виробництва іноземної високотехнологічної продукції з використанням власних дешевої робочої сили та науково-технічного потенціалу. А нарощування – це створення нової високотехнологічної продукції на основі власних науково-технологічних досягнень та залучення іноземних фахівців.

Розповсюдження ІКТ приводить до стрімкої зміни умов міжнародного поділу праці, поглиблення функціональної та розвитку територіально-функціональної спеціалізації, зростання ролі інтелектуальної праці та глобального аутсорсингу.

Формування глобального інформаційного простору набуває незворотного характеру, однак обумовлює змінність, варіативність світового розвитку, що є передумовою загострення конкуренції і особливо за інформаційно-інтелектуальні ресурси; прискорення отримання нових знань; пришвидшення зміни поколінь техніки і скорочення її "життєвих циклів"; підвищення продуктивності засобів виробництва та продуктивності праці.

Рівень глобальної конкурентоспроможності країн⁶ світу у 2010-2011 рр. за даними Всесвітнього економічного форуму істотно змінився порівняно з 2009-2010 та 2007-2008 рр. (див. Табл.1). При цьому позиції України суттєво погіршились (89 місце з поміж 139 країн) [4].

⁶ Всесвітнім економічним Форумом для оцінки конкурентоспроможності країн запропоновано обраховувати індекс глобальної конкурентоспроможності (ІГК), який був розроблений у співпраці з професором Хав'єром Сала-І-Мартіном з Колумбійського Університету та вперше представлений у 2004 році. Відтоді ІГК став головним індексом ВЕФ для вимірювання національної конкурентоспроможності. ІГК був розроблений для оцінки потенціалу зростання країни у середньостроковій та довгостроковій перспективі, з огляду на поточний рівень розвитку. ІГК увібрав у себе основні новітні економічні ідеї щодо конкурентоспроможності й, з урахуванням складності процесу економічного зростання, бере до уваги зважене середнє значення великої кількості різних складників, кожний з яких відображає один з аспектів конкурентоспроможності. Складники згруповані у 12 складових конкурентоспроможності. Зокрема, Державні та приватні інституції; Інфраструктура; Макроекономічна стабільність; Охорона здоров'я та початкова освіта; Вища освіта та професійна підготовка; Ефективність ринку праці; Рівень розвитку фінансового ринку; Оснащення новітніми технологіями; Розмір ринку; Рівень розвитку бізнесу; Інновації. Конкурентоспроможність автори розглядають як набір інститутів, стратегій і факторів, які визначають рівень продуктивності країни.

Таблиця 1. Індекс глобальної конкурентоспроможності країн світу (2007/2008, 2009/2010, 2010/2011)

Рейтинг	Країна	ІГК 2007/2008	Країна	ІГК 2009/2010	Країна	ІГК 2010/2011
1	США	5,61	Швейцарія	5,59	Швейцарія	5,63
2	Швейцарія	5,74	США	5,59	Швеція	5,56
3	Данія	5,53	Сінгапур	2,54	Сінгапур	5,48
4	Швеція	5,53	Швеція	5,50	США	5,43
5	Сінгапур	5,58	Данія	5,46	Німеччина	5,39
6	Фінляндія	5,50	Фінляндія	5,43	Японія	5,37
7	Німеччина	5,46	Німеччина	5,36	Фінляндія	5,37
8	Нідерланди	5,38	Японія	5,36	Нідерланди	5,33
9	Японія	5,37	Канада	5,32	Данія	5,32
10	Канада	–	Голландія	5,32	Канада	5,30
11	Гонконг	5,33	Гонконг	5,22	Гонконг	5,30
12	Великобританія	5,22	Тайвань, Китай	5,20	Великобританія	5,25
13	Республіка Корея	5,30	Великобританія	5,19	Тайвань, Китай	5,21
14	Австрія	5,22	Норвегія	5,16	Норвегія	5,14
15	Норвегія	5,20	Австралія	5,15	Франція	5,13
16	Франція	5,23	Австрія	5,12	Австралія	5,11
17	Тайвань, Китай	5,22	Франція	5,12	Катар	5,10
18	Австралія	5,14	Бельгія	5,08	Австрія	5,09
19	Бельгія	5,28	Республіка Корея	5,00	Бельгія	5,07
20	Ісландія	4,93	Нова Зеландія	4,90	Люксембург	5,05

Джерело: [4-5]

Як видно з табл.1, першу десятку складають переважно країни з розвинуеною ринковою економікою. Єдиною країною з ринком, що формується, яка у 2009 р. піднялась до третього місця, є Сінгапур. Однак саме ця країна є лідером інноваційно-інформаційного розвитку світу. До першої двадцятки за рівнем конкурентоспроможності потрапили також Тайвань, Гонконг, Республіка Корея та Нова Зеландія. При цьому Тайвань покращив свої позиції з 17 до 12 місця. Китай, де розвиток інформаційних технологій визнано пріоритетом державної політики, досягнув високої 27 позиції завдяки стимулюванню освіти, підвищенню кваліфікації робочої сили та створенню умов для високотехнологічного бізнесу. Нові індустріальні країни Тайвань, Гонконг та Корея, не маючи природних ресурсів, досягли значних успіхів у глобальній конкуренції завдяки розвитку людського капіталу та розповсюдженню ІКТ.

У рейтингу Всесвітнього економічного Форуму за 2009-2010 рр. Україна посіла 82-у позицію серед 133-ох країн – і впала на 10 позицій. Після періоду відносної

стабільності рейтингу у 2006-2008 рр.(69, 73 і 72-е місце відповідно), країна опинилась у дев'ятій десятці країн, де вона перебувала до цього. При цьому, як і у рейтингу за минулий рік, Україна знаходиться у групі латиноамериканських та африканських країн, що розвиваються. Безпосередніми сусідами України за рейтингом конкурентоспроможності є Гамбія та Алжир [4; 5].

За даними звітів Всесвітнього економічного форуму 2011-2012 та 2012-2013 рр. третій рік поспіль перше місце утримує Швейцарія. Друге місце посідає Сінгапур, 3-місце займає Фінляндія (порівняно з 2011-2012 роком країна підвищила свій рейтинг з 4 на 3 місце), а Швеція поступилася попередній країні і зайняла 4 місце. США з 5 позиції перемістилися на 7. В першу 20 входять усі скандинавські країни. Порівняно з 2011-2012 рр. продовжують зростати рейтинги азійських країн: Гонконг і Республіка Корея відповідно займають 9 і 19 (проти 11 і 24) місце, Тайвань, Китай -13. Україна покращила свої позиції і посідає 73 місце проти 82 за 2011-2012 рр. Вибір за останні роки має 144 країни. [138 (5)] (див. табл.2).

Таблиця 2. Індекс глобальної конкурентоспроможності країн світу (2011-2012, 2012-2013)

Рейтинг	Країна	ІГК 2012-2013	Рейтинг 2011-2012	Зміна позиції
1	Швейцарія	5,72	1	0
2	Сінгапур	5,67	2	0
3	Фінляндія	5,55	4	1
4	Швеція	5,53	3	-1
5	Нідерланди	5,50	7	2
6	Германія	5,48	6	0
7	Сполучені Штати	5,47	5	-2
8	Великобританія	5,45	10	2
9	Гонконг	5,41	11	2
10	Японія	5,40	9	-1
11	Катар	5,38	14	3
12	Данія	5,29	8	-4
13	Тайвань, Китай	5,28	13	0
14	Канада	5,27	12	-2
15	Норвегія	5,27	16	1
16	Австрія	5,22	19	3
17	Бельгія	5,21	15	-2
18	Саудівська Аравія	5,19	17	-1
19	Республіка Корея	5,12	24	5
20	Австралія	5,12	20	0
...67	Росія	4,20	66	-1
...73	Україна	4,14	82	9

Джерело: [5]

Сучасний етап розвитку світового господарства визначається принциповою зміною характеру інформаційних взаємозв'язків. Це приводить до формування мережевої глобальної економіки, в якій за умови асиметричного розвитку ІКТ в окремих країнах та регіонах нівелюється значення могутніх гео економічних центрів та змінюються чинники світового лідерства.

Оригінальний погляд на проблеми сучасної ринкової економіки запропонували Лауреати Нобелівської премії з економіки, висунувши концепцію ринків з асиметричною інформацією. Якщо у 1979 р. К. Дж. Ерроу та Сер Дж. Р. Хікс отримали наукове визнання "за новаторський внесок у загальну теорію рівноваги і теорію добробуту", то Дж. Акерлоф [6-8] спільно з Дж. Стігліцем [9] та М. Спенсом [10-13] (Лауреати Нобелівської премії, 2001) – "за аналіз ринків з несиметричною інформацією". Досліджуючи важливу проблему ринків з асиметричною інформацією, вони показали слабкі сторони "невидимої руки" вільного ринку та довели, що оскільки економічні суб'єкти не мають вичерпної і точної інформації, вони не можуть приймати найбільш ефективні ділові рішення. Недосконала інформація вимагає активного втручання держави в економічне життя суспільства. Однак ці завдання передбачають сформовану інституційну базу, що можливо за умови активної державної підтримки.

При цьому глобальні інформаційні та технологічні асиметрії в сучасному світі визначають асиметрію на глобальних товарних ринках, ринках капіталу та праці. Інформаційно-комунікаційний розвиток охопив багато країн. Однак існує глибокий "цифровий розрив" (Digital Divide) між промислово розвиненими і найбільш бідніми країнами [14-16], тобто нерівні можливості доступу різних верств населення, організацій, представників різних соціальних груп і країн до сучасних ІКТ. Поняття "Digital Divide" має декілька значень. Варіант його перекладу "цифрова нерівність" акцентує соціальні аспекти нерівномірного доступу, а "цифрове розділення", "цифровий розрив" акцентують увагу на перешкодах або навіть на глибокій прірві між країнами і соціальними групами з різним рівнем доступу до ІКТ. Зниження нерівності є системним завданням, яке пов'язане з багатьма іншими аспектами і розглядається як подолання нерівності між країнами, континентами, між розвиненими країнами та країнами, що розвиваються.

На сьогодні концепція "глобального розвитку інформаційного суспільства" є найбільш прийнятною для всіх країн світу. Основоположними документами є "Декларація принципів" і "План дій", ухвалені в грудні 2003 р. в Женеві на Всесвітньому саміті з інформаційного суспільства (World Summit on the Information Society (WSIS)), де було підведено підсумки першої фази Всесвітнього саміту та оголошено про початок підготовки другої фази, яка завершилась підсумковим засіданням Всесвітнього саміту з інформаційного суспільства в 2005 р. в Тунісі. Як зазначив Генеральний секретар МСЕ І. Утсумі, "у Декларації принципів і Плані дій насамперед розглядаються перспективи, які відкривають інформаційні та телекомунікаційні технології (ІКТ), а не проблеми, що виникають у зв'язку з ними" [17].

Значну роль в процесі формування світового інформаційного співтовариства має "Хартія глобального інформаційного суспільства". В Окінавській хартії глобального інформаційного суспільства (прийнятій лідерами країн вісімки у м. Окінава, Японія, у 2000 р.) зазначається, що потенційні вигоди інформаційних і комунікаційних технологій, які полягають у стимулюванні конкуренції, сприянні розширенню виробництва, створенні й підтримці економічного зростання та збільшення

зайнятості, відкривають значні перспективи. Завдання країн вісімки – не лише заохочувати перехід до інформаційного суспільства та полегшувати цей процес, а й якомога повніше реалізувати його економічні, соціальні та культурні переваги. Головною ідеєю Окінавської хартії є необхідність скорочення розриву в доступі до інформаційних технологій між розвинутими країнами і тими, що розвиваються. Окінавська хартія дала поштовх пошукам нових шляхів подолання нерівномірного розвитку інформаційних і комунікаційних технологій, що заважає процесам глобалізації.

Аналіз світового досвіду свідчить, що формування інформаційної економіки обумовлено насамперед внутрішніми процесами – рівнем відтворення і кваліфікації національних кадрів, розвитком і раціональним використанням національного науково-технічного потенціалу на пріоритетних напрямках забезпечення глобальної конкурентоспроможності. В багатьох наукових працях транснаціональної корпорації визнано "головними агентами глобалізації", які отримують від неї найбільші переваги [18-19; 20, с. 32], що має негативні наслідки для населення країн.

Іноземні інвестиції ТНК, зазвичай, надходять переважно в базові галузі промисловості або у виробництво стандартних споживчих товарів і послуг, що є комплектуючими для виробів головних підприємств ТНК за кордоном і надзвичайно рідко спрямовуються на створення конкурентоздатних нових високотехнологічних виробів.

Розвиток інформаційної економіки в будь-якій країні має альтернативи. Зокрема, орієнтація на вузьку спеціалізацію в світогосподарських зв'язках, використання природних, географічних, історичних, інтелектуальних та інших переваг національної економіки обмежує національний відтворювальний комплекс експортними операціями. Для такої моделі розвитку експорт є основним двигуном економічного зростання. Такий шлях, зокрема, характерний для Німеччини, Японії, Південної Кореї, Тайваню. Але Китай після світової фінансово-економічної кризи змінив модель економічного зростання: натомість експортної експансії держава стимулює створення власного відтворювального комплексу, для якого участь у світогосподарських зв'язках має менш важливе значення, ніж внутрішній ринок. При цьому рушійною силою економічного зростання стає внутрішній попит. Так, М. Конноллі [21, с. 245-283] виявив позитивний зв'язок між високотехнологічним імпортом з розвинених країн у відношенні до ВВП, внутрішніми інноваціями й відтворенням технологій. Варіант, що передбачає тісну інтеграцію країни у світове господарство, є рідкісним, але він з певними застереженнями справедливий для Індії і КНР як для найбільших у світі країн за потенційним обсягом споживчого попиту.

Фундаментальною основою високотехнологічного інформаційного суспільства є інформаційно-телекомунікаційна інфраструктура. Підвищенню ефективності її функціонування сприяє стимулювання розвитку національної інфраструктури захисту інформації, майнової відповідальності бізнесу в сфері ІКТ і відповідного ринку страхових послуг. Особливості інформаційної взаємодії країн необхідно враховувати з погляду на зростання ролі ІКТ і інформаційної економіки, впровадження національної стратегії соціально-економічного розвитку в умовах трансформації світового господарства.

Оцінка готовності країни до формування економіки, основаної на знаннях, в умовах загострення міжнародної конкуренції свідчить про ключову роль розвитку інформаційно-комунікаційного сектору у формуванні такої економіки, а відтак і у забезпеченні міжнародної кон-

курентоспроможності країни. Означені питання широко висвітлені у наукових працях Д. Белла [22], В. Голікова [23], М. Згуровського [24], В. Іванової [25], Ю. Савінова, А. Абрамової [26].

Членство країн у СОТ сприяє обміну передовими комерційними інформаційними технологіями та відкриває країнам можливість доступу до інформаційних продуктів на світовому ринку з дотриманням комерційних інтересів всіх учасників інформаційного обміну, а також зобов'язань стосовно прав інтелектуальної власності, що передбачає обмеження, пов'язані з обов'язковим ліцензуванням патентів і розширеним захистом відомих товарних знаків і торговельних марок.

Приєднання країни до СОТ та ВОІВ означає дотримання нею відповідної Угоди з інформаційних технологій. Ця Угода спрямована на забезпечення правового і комерційного захисту інформаційних продуктів, об'єктів зовнішньоторговельних операцій; рівноправного доступу постачальників інформаційних послуг на національні ринки ІКТ; дотримання зобов'язань стосовно прав інтелектуальної власності, що припускає обмеження, пов'язані з обов'язковим ліцензуванням патентів і розширеним захистом відомих товарних знаків і торговельних марок. Ця проблема пов'язана з дуже поширеними в Україні порушеннями авторських прав на багату кількість інформаційних продуктів, особливо комп'ютерних програм та мультимедійних продуктів (касети і диски з музичними записами і фільмами). Інформаційне піратство нейтралізує монополію провідних світових ТНК на ІКТ, оскільки охорона прав на інтелектуальну власність є досить істотним бар'єром на входження в інформаційну галузь нових виробників та розповсюджувачів відповідних продуктів. Інформаційне піратство дозволило місцевим компаніям зайняти ринкову нішу закордонних власників прав інтелектуальної власності на інформаційні продукти. Вони копіюють іноземну інтелектуальну власність та реалізують відповідну продукцію національним місцевим споживачам.

Якщо національні компанії експортують скопійовану продукцію в треті країни, це навіть може дати країні істотне додаткове джерело доходу від зовнішньоекономічних операцій (наприклад, експорт підробленої під відомі торговельні марки продукції з Китаю). Однак такий "експорт" спотворює реальну картину зовнішньоекономічних зв'язків, призводить до колосальних фінансових і моральних втрат реальних власників, порушення прав інтелектуальної власності.

Порушення авторських прав на програмне забезпечення має зворотній бік у вигляді, втрат тисяч робочих місць, мільярдів незароблених коштів і неодержаних податкових надходжень. Зниження рівня комп'ютерного піратства може додати новий імпульс як розвитку світової економіки в цілому, так і економічному розвитку окремих країн і регіонів завдяки створенню нових робочих місць, розширенню можливостей для підприємництва і надходженню в бюджети додаткових податкових відрахувань [69, с.67-69].

Разом із тим, інформаційна взаємодія країн пострадянського простору в умовах трансформації світового господарства має специфічні риси, які проявляються у більшій інформаційній вразливості, зокрема до технологій інформаційних війн. Це явище, на думку К. Данилишиної, пов'язано із нерозвиненістю громадянського суспільства, слабкістю ідейно-моральної гегемонії, транзитивністю інформаційної сфери [27, с.148-149].

Інтеграція в глобальне інформаційне суспільство пов'язана з дотриманням національних інтересів країни, що передбачає:

- дотримання конституційних прав і свобод громадян й у тому числі де йдеться про користування інформацією;
- забезпечення духовного відновлення країни, збереження і зміцнення моральних цінностей суспільства, традицій патріотизму і гуманізму, культурного і наукового потенціалу країни;
- інформаційне забезпечення державної політики, спрямоване на підвищення прозорості діяльності державних органів і іміджу уряду;
- розвиток вітчизняних ІКТ і інформаційної індустрії, забезпечення нагромадження, збереження й ефективного використання інформаційних ресурсів країни;
- захист інформаційних ресурсів від несанкціонованого доступу, забезпечення безпеки інформаційних і телекомунікаційних систем на території країни.

Усвідомлення невідворотності формування інформаційного суспільства та його загальносвітовий поступ обумовлює необхідність методологічного забезпечення оцінки інформаційних впливів на глобальні економічні перетворення.

Висновки. Світова теорія і практика ґрунтуються на різних постулатах з урахуванням поточних макроекономічних особливостей і тенденцій розвитку глобалізованого господарства, однак за будь-якого сценарію розвитку інформаційний чинник набуває важливого значення, оскільки він фактично стає зняряддям глобального управління в умовах формування економіки знань.

Поняття "інформаційна взаємодія" у міжнародних економічних відносинах у контексті здійснення зовнішньоекономічної політики країни характеризується такими показниками, як цілеспрямованість, масштабність та комплексність впливу, прийняття організаційно-управлінських рішень щодо використання інформаційних ресурсів згідно з геоекономічною стратегією держави. Основними формами інформаційної взаємодії між країнами на сучасному етапі є: інформаційне партнерство; інформаційне апелювання; інформаційна нейтральність; ієрархічна підпорядкованість; інформаційна війна.

Особливістю інформаційної взаємодії в умовах формування економіки знань є активна участь країн у системі міжнародного регулювання світової економіки, інституціональною основою якої є міжнародні організації (СОТ та інші), інтеграційні угруповання, неформальні угруповання країн, канали ТНК, національні інформаційні ресурси тощо, дії яких спрямовані на забезпечення національних інтересів.

Список використаних джерел

1. Інформаційні чинники формування нової конфігурації світового господарства, Монографія/ В.П.Мазуренко, О.В.Толубко. – К.: Видавничий Дім "Місто Світла", 2012. – 200 с.
2. Тоффлер Э. Третья волна : [Пер з англ.] / Э. Тоффлер. – М. : ООО "Издательство АСТ", 2002. – 776 с.
3. Jin J. C. Can Openness be an Engine of Sustained High Growth Rates and Inflation? Evidence from Japan and Korea / J. C. Jin // International Review of Economics and Finance. – 2006. – Vol. 15(2). – P. 228–240.
4. Global Competitiveness Report 2008-2009. World Economic Forum – 2010. [Електронний ресурс] – Режим доступу : www.weforum.org;
5. The Global Competitiveness Report 2010-2011, 2011-2012, 2012-2013. World Economic Forum – 2011, 2012. [Електронний ресурс] – Режим доступу : www.weforum.org;
6. Рынок "лимонов" : неопределенность качества и рыночный механизм (George A. Akerlof. The Market for "Lemons" : Quality Uncertainty and the Market Mechanism // The Quarterly Journal of Economics, v.84, August 1970, p.488-500. Перевод Е. И. Николаенко) [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://giti.hse.ru/data/413/313/1234/5_1_4Akerlof.pdf

7. Akerlof G. A. Identity Economics: How our identities shape our work, wages, and well-being / George A. Akerlof. – New Jersey, Published by Princeton University Press. – 185 p.

8. Акерлоф Дж., Шиллер П. Spiritus Animalis : или Как человеческая психология управляет экономикой и почему это важно для мирового капитализма / пер. с англ. Д. Прияткина; под научн. ред. А. Суворова; вступ. ст. С. Гуриева. – М. : ООО "Юнайтед Пресс", 2010. – 273 с. (Перевод изд. : Akerlof G. A., Shiller R. J. Animal Spirits. How Human Psychology Drives the Economy, and Why It Matters for Global Capitalism. Princeton and Oxford : Princeton University Press) (2009).

9. Stiglitz J. Whither socialism / J. Stiglitz. – London, The MIT Press Cambridge, 1994. – 338 p.

10. Spence M. Job market signaling / Michael Spence // Quarterly Journal of Economics (The Quarterly Journal of Economics), Vol. 87, No. 3) 87 (3): Harvard University Press, 1973. – P. 355–374.

11. Spence M. Signaling in Retrospect and the Informational Structure of Markets / Michael Spence // American Economic Review. – 2002. – 92 (3): 434–459.

12. Spence M. The Next Convergence: The Future of Economic Growth in a Multispeed World / M. Spence. New York: Farrar, Straus and Giroux, 2011. – 296 p.

13. Connelly, B.L., Certo, S.T., Ireland, R.D., & Reutzel, C. Signaling Theory: A Review and Assessment. Journal of Management. – 2011. – 37(1):39–65.

14. Варакин Л.Е. Цифровой разрыв в Глобальном информационном обществе. Теория и практика измерений / Л.Е.Варакин. – Издание второе, доп. – М. : МАС, 2004. – 272 с.

15. Васильев В.В. Методология и инструментальный мониторинг информатизации и развития информационной экономики / В.В.Васильев. – М. : ИРИАС, 2006.

16. Измерение цифрового разрыва в Информационном обществе // Рекомендация МАС-ГИО А.6 (01/05). – М. : МАС, 2005. – 41 с.

17. International Telecommunication Union Measuring the Information Society 2010 ITU-D. [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://www.itu.int/ITU-D/ict/partnership/index.html>

18. Хелд Д. Глобальные трансформации : Политика, экономика, культура / Хелд Д., Гольдблатт Д., Макгрю Э., Перратон Д. – М. : Практика, 2004. – 576 с.

19. Гальперина Л.П. Вступ України до СОТ в контексті створення інформаційного суспільства / Л.П.Гальперина // Стратегія розвитку України (економіка, соціологія, право). Науковий журнал. – К., 2005. – №3. – С.65 – 71.

20. Бхагвати Дж. В защиту глобализации / Дж.Бхагвати. – М. : Ладомир, 2005. – 448 с.

21. Connolly M. Dynamical Interaction: A North-South Story of Technological Diffusion / Connolly M. // Working Paper. – 1999. – № 99-08 – P. 245-283.

22. Белл Д. Прихід постіндустріального суспільства / Д.Белл // Сучасна зарубіжна соціальна філософія. – К. : Либідь, 1996. – С. 194–251.

23. Голіков В.І. Інформатизація як фактор постіндустріального розвитку / В.І. Голіков // Економіка і прогнозування. – 2003. – № 1. – С. 9–22.

24. Згуровський М.З. Загальні тенденції розвитку інформаційного суспільства у глобальному контексті : трансформація світового устрою // Інформаційне суспільство. Шлях України. – К., 2004. – С. 104–125.

25. Іванова В.В. Роль інформаційного ринку в трансформаційних процесах економіки / В.В.Іванова // Проблеми транспорту. – 2008. – Вип. 5. – С. 176–183.

26. Савинов Ю.А., Абрамова А.В. Влияние информационных технологий на конкурентоспособность стран в мировой экономике / Ю.А.Савинов, А.В.Абрамова // Вопросы статистики. – № 5. – 2006. – С. 8–13.

27. Данилишина К.О. Проблема інформаційних світових потоків та їх вплив на пострадянський простір / К.О. Данилишина // Актуальні проблеми політики. Зб. наук. праць. – Одеса : "Юридична література". – 2003. – Вип. 17. – С.257-263.

Надійшла до редколегії 15.05.13

В. Мазуренко, канд. экон. наук, доц.
КНУ имени Тараса Шевченко, Киев

ОСОБЕННОСТИ ИНФОРМАЦИОННОГО ВЗАИМОДЕЙСТВИЯ МЕЖДУ СТРАНАМИ В УСЛОВИЯХ ФОРМИРОВАНИЯ ЭКОНОМИКИ ЗНАНИЙ

В статье теоретически обобщены и систематизированы методологические основы определения сущностных характеристик информационного взаимодействия в международных экономических отношениях, выделены их особенности в условиях формирования экономики знаний, проанализирована и раскрыта экономическая сущность системообразующих элементов информационного общества и базовых информационных детерминант современного мирового хозяйства, показана зависимость международной конкурентоспособности страны от уровня развития информационного общества.

Ключевые слова: информационное взаимодействие, информационная экономика, информационное общество, экономика знаний, конкурентоспособность страны.

V. Mazurenko, PhD, Associate Professor
Kyiv National Taras Shevchenko University, Kyiv

THE FEATURES OF INFORMATION INTERACTION AMONG COUNTRIES IN THE CONTEXT OF FORMATION OF KNOWLEDGE ECONOMY

Methodological fundamentals of the informational interaction core attributes definition are theoretically generalized and brought to the level of systematization in international economic relations. Their features are distinguished within the economy of knowledge and economic essence of the informational society framework and basic informational determinants of the modern world economy are analyzed and revealed. Dependency of the international competitiveness on the informational society development level is covered.

Keywords: informative cooperation, informative economy, informative society, economy of knowledge, competitiveness of country.

УДК 339.7: 338.124.4

Н. Резнікова, канд. экон. наук, доц.
КНУ імені Тараса Шевченка, Київ,
М. Відякіна, канд. экон. наук, асист.
КНУ імені Тараса Шевченка, Київ

ЕКОНОМІЧНІ БУЛЬБАШКИ ЯК СУТНІСНА ОЗНАКА НЕСТАБІЛЬНОСТІ СВІТОВОГО ГОСПОДАРСТВА

В роботі розкрито концептуальні засади дослідження економічних бульбашок, з'ясовується економічний зміст бульбашкових епізодів. Представлена класифікація економічних бульбашок, визначено причини та наслідки їх виникнення.

Ключові слова: економічні бульбашки, бізнес-цикли, бульбашкові епізоди, фінансова криза.

Постановка проблеми. Деструктивні наслідки фінансової кризи 2007-2011 років для глобальної економіки не обмежились падінням темпів приросту ВВП як для розвинених країн, так і країн, що розвиваються, рестру-

ктуризацією та подекуди списанням боргів, змістивши акценти з ефективного функціонування ринку на його ірраціональну природу. Так звана ринкова раціональність, скорегована певними умовами протікання фінан-

сових процесів – щоразу з новою інтерпретацією вже відомого набору причин і наслідків – здатна трансформувати ламінарне протікання фінансових процесів у турбулентний потік з неминучим кризовим результатом.

Раціональність та ірраціональність, доповнюючи і виключаючи одне одного, знаходять відображення у так званій "бульбашковій" природі фінансового ринку. Виступаючи невід'ємною складовою економічного циклу, вони водночас є проявом біхевіористичного трактування прийняття інвестиційних рішень економічними акторами.

Попри те, що деякі бульбашки є невід'ємною складовою економічного циклу, окремі з них також є наслідком дій інвесторів. Бульбашки зазвичай виникають на фондових ринках, ринках нерухомості унаслідок зміни учасниками ринку способів ведення бізнесу. Бульбашки, що формуються на ринках цінних паперів, як правило, спричиняють переміщення ресурсів у зони швидкого зростання. Із завершенням циклу бульбашки відбувається повернення ресурсів, що спричиняє обвал цін. Таким чином, однією з головних наукових проблем є виявлення причин формування економічних бульбашок.

Ситуація на різних ринках свідчить про неспроможність наявних економічних інструментів а також методів фінансової та грошової політики запобігати колапсу економічних бульбашок. Окремі аналітики [1; 3; 6] пов'язують таку недієздатність з інтересами тих учасників ринку, які отримують прибуток від таких бульбашок. Саме з позицій таких міркувань пояснюється той факт, що банківське фінансування продовжується без достатнього контролю, сприяючи тим самим роздуванню бульбашок.

Аналіз досліджень і публікацій. Дискусії серед економістів стосовно меж зростання, циклів ділової активності та утворення економічних бульбашок – явище не нове так само, як і дослідження природи та наслідків фінансових криз. Концептуалізація економічних бульбашок пов'язана з іменами видатних вчених-економістів, серед яких А. Абель, Ф. Аллен, Дж. Вентура, С. Гірдізюскас, Дж. Ітвел, Р. Кабальєро, П. Кругман, А. Мартін, Г. Менк'ю, Ф. Мишкін, М. Обстфельд, П. Самуельсон, Ж. Тіроль, І. Уайт.

Особливої гостроти набуває наукова дискусія з приводу інтерпретації джерел виникнення бульбашок. Деякі економісти пов'язують факт існування економічних бульбашок з інфляцією [3; 15], інші вважають, що існує певна фундаментальна вартість кожного активу, саме тому бульбашки представляють собою ні що інше, як підвищення цієї вартості [12]. Суттєву роль у відтворенні так званої "бульбашкової економіки", на думку П.С. Єщенко та А.Г. Арсеєнка, відіграв монетаризм, котрий гіпертрофував в економіці роль грошей, фінансових бульбашок, "роздув" обсяги та частку сфери послуг у ВВП розвинених країн [1, С. 20].

Згідно з теоріями хаосу щодо формування бульбашок, останні виникають з деякого критичного стану на ринку, який походить зі зв'язку економічних акторів. Бульбашки одночасно розглядаються і як прояв основного принципу надмірної ефективності ринку у довгостроковій перспективі, так і недостатньої ефективності в перспективі короткострокової [12]. Водночас, попри підвищену увагу науковців до зазначеного явища, наявний доробок характеризується фактично відсутністю єдиного бачення причин та основних детермінант економічних бульбашок, що дозволило б запобігти їхньому активному поширенню у майбутньому.

Мета дослідження. З огляду на економічний зміст економічних бульбашок важливого значення набуває висвітлення причин їх формування, взаємозв'язку та

взаємообумовленості в умовах обмеженості ресурсів, визначення основних характеристик або ознак, що вказують на бульбашку на ранніх стадіях, з метою запобігання її розвитку в подальшому.

Виклад основного матеріалу. Поняття економічної бульбашки як у зарубіжній, так і вітчизняній науковій літературі, часто вживається як синонім "спеклятивної бульбашки", "ринкової бульбашки", "цінової бульбашки", "фінансової бульбашки" та навіть "спекулятивної манії" [5; 9]. Втім, термін "економічна бульбашка" у загальноживаному науковому обороті використовується для позначення економічного циклу, який характеризується швидким зростанням та наступним різким скороченням.

Ринкові бульбашки пов'язують з торгівлею у великих обсягах за цінами, які значно розходяться з реальною вартістю. Саме вартість стає теоретичним розрахунком, який спрямований на відображення справедливої ціни, беручи до уваги умови майбутніх доходів і ризиків.

Основне підґрунтя утворення економічних бульбашок – слабка фінансова політика та надмірна грошова ліквідність у фінансовій системі [13]. Зі зниженням відсоткових ставок, інвестори, зазвичай, переорієнтовують капіталовкладення з інструментів з фіксованою доходністю (депозитів, облігацій тощо), застосовуючи, натомість, леввередж на власний капітал у формі банківських позик і вкладання позикових коштів у фінансові активи, такі як акції та нерухомість.

Свого часу П. Самуельсон і Ж. Тіроль розглядали бульбашки як засіб протидії динамічній неефективності ринку [4]. Їх аргументація заснована на подвійній ролі капіталу як виробничого активу і збереження вартості. З метою задоволення потреби у збереженні вартості, економіки акумулюють такі обсяги капіталу, за яких інвестиції, що необхідні для підтримки капіталу, перевищують дохід, який продукують самі економіки. Такі інвестиції є зазвичай вкрай неефективними й такими, що скорочують ресурси, наявні для споживання. За таких обставин, бульбашки можуть бути корисними як для інвесторів, так і в макроекономічному сенсі. Втім, модель Самуельсона-Тіроля не позбавлена деяких недоліків: по-перше, в ній йдеться про бульбашки, що існують завжди і ніколи не колапсують, що не відповідає ситуації в реальній економіці. По-друге, бульбашки в даній моделі сприяють підвищенню споживання за рахунок скорочення неефективних інвестицій.

Вчені А. Мартін та Дж. Вентура доповнили попередню модель такими показниками, як потрясіння інвесторів та недосконалість фінансових ринків. На їхню думку, бульбашки не лише скорочують неефективні інвестиції, а й ведуть до збільшення обсягу ефективних. В разі, якщо ефективні інвестиції зростають у достатній кількості, бульбашкові епізоди сприяють збільшенню акціонерного капіталу і обсягів виробництва [10].

Розрізняють декілька основних видів економічних бульбашок: бульбашки фондового ринку, ринку цінних паперів, ринку нерухомості і бульбашки інших ринків, включаючи ринки дорогоцінних металів, енергоносіїв та ін. (Рис. 1). Прикметно, що всі ці бульбашки взаємопов'язані і можуть мігрувати з одного ринку на інший.

Втім, на нашу думку, зазначена класифікація може бути розширена у мікро- та макроекономічних вимірах (Табл.1).

Рис. 1. Класифікація економічних бульбашок

Джерело: розроблено авторами

Булбашки фондового ринку пов'язані з підвищенням або збільшенням ціни на акції в конкретній галузі [8]. Так, бульбашка зароджується, коли спекулянти повідомляють про швидке зростання вартості акцій, а вже потім вирішують купувати дані акції у більших обсягах

як наслідок прогнозування подальшого зростання, а не тому, що акції були недооцінені. Цей бум призводить до штучного і невиправданого завищення ціни акцій багатьох компаній та до зростання різниці між ціною акції та її фактичною вартістю.

Таблиця 1. Типологізація економічних бульбашок в контексті мікро- та макроекономічних концепцій

Вид бульбашки	Характеристика бульбашки
Мікроекономічні концепції	
Фінансова бульбашка	безжалісний спосіб сконцентрувати доступні інвестиції у нових технологіях. Крах фінансової бульбашки сприяє переорієнтації інвестицій ще в умовах депресії з фінансових на реальні активи. Як наслідок, розпочинається вихід з депресії, що забезпечується, перш за все, ростом нових галузей
Шумова бульбашка	бульбашка, що виникає як наслідок ірраціональних очікувань економічних агентів при використанні останніми нееконімічних аргументів на кшталт емоцій, чуток, неввіреного трактування поведінки інших інвесторів
Булбашка арбітражерів	виникає як наслідок раціональних очікувань економічних агентів з приводу дохідності цінних паперів
Асиметрична бульбашка	бульбашка, що формується за умови наявності між економічними агентами інформаційної асиметрії
Раціональна бульбашка	реалізовані очікування більш високих цін раціональними інвесторами
Поведінкова бульбашка	бульбашка, що виникає внаслідок так званої поведінки юрби
Технологічна бульбашка	бульбашка як результат відхилення від фундаментальних вартостей котирувань акцій технологічних компаній
Макроекономічні концепції	
Кредитна бульбашка	характеризується відривом цін активів від їхньої фундаментальної вартості
Валютна бульбашка	характеризується відривом цін активів від їхньої фундаментальної вартості
Сировинна бульбашка	характеризується відривом цін активів від їхньої фундаментальної вартості

Джерело: розроблено авторами

Коли бульбашка колапсує, відбувається стрімке падіння ціни акції та пошук її фундаментальної вартості, що може призвести до виходу багатьох компаній з бізнесу. Одна з найбільших бульбашок фондового ринку відбулася під час буму доткомів у кінці 1990-х і початку 2000 року в США.

Булбашка на ринку нерухомості формується за умов стрімкого зростання цін на житло. На звичайному ринку ціни будуть зростати разом з рівнем інфляції або зростанням середнього рівня доходів. Досягнувши

деякого максимуму, бульбашка колапсує, і ціни на житло обвалюються, спричиняючи крах ринку нерухомості.

Цікавою видається інтерпретація механізму формування та колапсу кредитної бульбашки внаслідок існування суттєвого відриву цін активів від їхньої фундаментальної вартості (Рис.2). Це робить її подібною як до валютної, так і сировинної бульбашок, поява яких завдячує надмірній переоцінці (раціональній чи ірраціональній) вихідних активів.

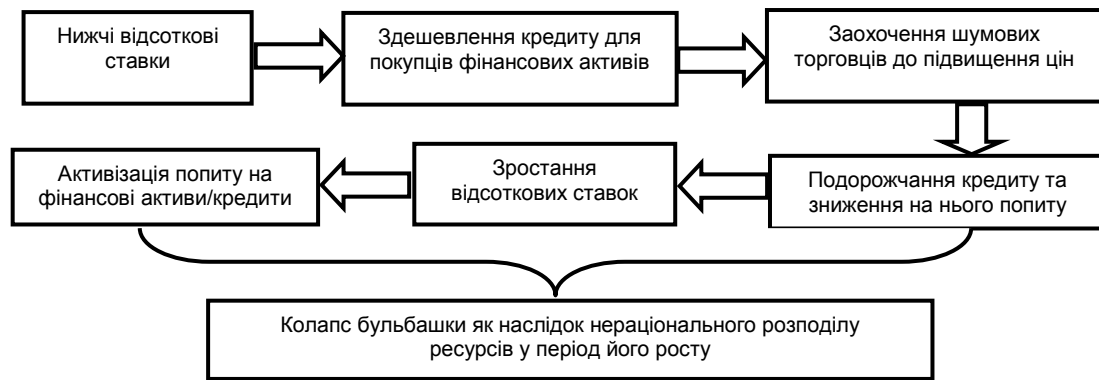

Рис. 2. Механізм кредитної бульбашки

Джерело: розроблено авторами

Попри чітке розуміння причин утворення бульбашок, є підстави вважати, що вони не викликані обмеженою раціональністю чи припущеннями про ірраціональність інших, як це передбачається теорією більшого дурня ("the greater fool theory"). Відомо, що остання зображує бульбашки як такі, що обумовлені поведінкою оптимістичних учасників ринку ("дурнів"), які купують завищені активи в очікуванні продати їх іншим спекулянтам ("більшим дурням") за ще вищою ціною. Втім, бульбашки з'являються і за інших умов, а саме: коли учасники ринку здатні добре оцінити активи; коли спекуляції неможливі або відсутня надмірна переконаність у істинності рішень, що приймаються.

Короткострокові економічні бульбашки (менше 10 років), які повинні розглядатися як помилки або штучні ситуації, як правило, призводять до природних корекцій економічного дисбалансу. Менше відомо про довгострокові бульбашки, які можуть мати набагато більш руйнівні наслідки для економіки. Такі бульбашки можуть виникнути в результаті систематичного невірної уявлення про вартість деяких товарів і послуг, а також довгострокових маніпулювань фінансовою звітністю та кредитування урядами та корпораціями. За таких реалій, замість рецесії та потреби у довгостроковій корекції, бульбашки здатні призвести до тривалої депресії.

Для виявлення особливостей економічних бульбашок з метою їх прогнозування та запобігання, група економістів із Вільнюського університету застосувала логістичну модель зростання [6]. Дослідження ґрунтувалося на припущенні про існування інвестиційних потужностей обмеженого розміру. Логіка науковців полягала в наступному: інвестований капітал зазвичай заповнює лише частину існуючого потенціалу і визначається як інвестиційне охоплення, тоді як залишкова вільна частина потенціалу призначена для приросту капіталу і визначається як ресурси зростання. Звідси ємність інвестицій може дорівнювати потужності всієї економіки. В загальному вигляді зв'язок між змінними логістичної моделі подається так:

$$\text{Інвестиційна ємність} = \text{інвестиційне охоплення} + \text{ресурси зростання} [6].$$

Інвестиційний потенціал обмежений, а тому цілком прогнозовано, що зі збільшенням інвестиційного покриття ресурси зростання зменшуються. Саме тому інвестиційні можливості починають виступати обмежувальним чинником зростання інвестицій. В той момент, коли інвестиції досягають межі своєї потужності, економічні бульбашки починають колапсувати. Це дозволяє не лише припустити, а й стверджувати, що бульбашка утворюється при збільшенні покриття інвестицій в межах фіксованого інвестиційного потенціалу, і, таким чином, ресурси зростання

скорочуються. Означене позначається на різкому зростанню ефективності інвестицій, або логістичної внутрішньої ставки доходності, і саме така поведінка системи призводить до утворення ефекту бульбашки.

Логістична модель управління капіталом демонструє можливості уникнення, або ж пом'якшення негативних наслідків перегрітої економіки. З цією метою необхідно збільшувати потенціал капіталу екстенсивним шляхом (завдяки глобалізації і появі нових ринків), або інтенсивним (через розвиток інноваційних технологій), який є більш перспективним.

До основних показників прогнозування економічних бульбашок, на основі логістичної моделі зростання, відносяться наступні:

- високі темпи зростання економіки (ВВП, фінансові показники компаній);
- низькі відсоткові ставки і збільшення термінів кредитування, що спричиняють формування боргів домогосподарств;
- повне використання чинників зростання (нестача інновацій, відсутність технічного прогресу), застій фінансової експансії;
- психологічний тиск на попит та обмежена пропозиція.

Ці ознаки, що застосовуються до загальної економіки, окремих ринків і компаній, дозволяють розрізняти ефективне функціонування економіки, сектору/фірми від можливого утворення бульбашок.

Цікаво, що застосування окресленої моделі можливе і до сучасних реалій економічного розвитку периферійних країн Європейського Союзу. Спостерігаючи постійне скорочення темпів зростання ВВП в ЄС, можна припустити, що відбувається це саме за логістичним законом. Насправді: інвестиційне покриття сягає межі, а ресурси зростання вичерпуються. Спроби активізувати економіку ЄС за допомогою Лісабонської стратегії не принесли очікуваних результатів. Натомість було реалізовано пов'язаний з глобалізацією екстенсивний шлях (власне європейської інтеграції) і, таким чином, свідомо збільшено інвестиційну ємність європейського ринку. Подібний механізм адаптувався і в США, де розширення інвестиційного потенціалу відбувалось не лише за рахунок розвитку інноваційної галузі, а й шляхом розширення ринків.

Висновки. Економічні бульбашки мають не лише регіональний, але й глобальний вплив. Вивчення економічних процесів свідчить про схильність грошових потоків утворювати бульбашки. Останні формуються при збільшенні покриття інвестицій у фіксованому об'єкті інвестування і, таким чином, зменшують ресурси росту при одночасному різкому збільшенню ефективно-

сті інвестицій. Запобігання утворенню бульбашок полягає у збільшенні інвестиційного потенціалу, чого можна досягнути двома способами: відкриттям нових ринків або створенням нових технологій. Попри те, що в довгостроковій перспективі будь-який новий ринок або технологія призводять до утворення чергової бульбашки, альтернативних шляхів розвитку економіки не існує через циклічність її характеру. Втім, своєчасне прогнозування формування бульбашок дозволить запобігти їх непрогнозованому колапсу і вкрай негативним наслідкам для економіки.

Список використаних джерел

1. Єщенко П. С. Подолання ринкового романтизму і фундаменталізму – економічний імператив сучасності / П.С. Єщенко, А.Г. Арсенко // Економіка і прогнозування. – 2010. – № 2. – С. 7-25.
2. Caballero R. Bubbles and capital flow volatility: causes and risk management / R. Caballero, A. Krishnamurthy // Journal of Monetary Economics. – 2006. – Vol. 53(1). – P. 33-53.
3. Eatwell J. Useful bubbles / J. Eatwell // Contributions to Political Economy. – 2004. – Vol. 23 (1). – P. 35-47.
4. Farhi E. Bubbly liquidity [Electronic resource] / E. Farhi, J. Tirole // Mode of access: <http://ideas.repec.org/p/tse/wpaper/21965.html>.
5. Garber P. M. Famous first bubbles / P. M. Garber // The Journal of Economic Perspectives. – 1990. – Vol. 4 (2). – P. 35-54.
6. Girdzijauskas S. Formation of economic bubbles: causes and possible preventions / S. Girdzijauskas, D. Štreimikienė, J. Čepinskis,

V. Moskaliova, E. Jurkonytė, R. Mackevičius // Technological and Economic Development of Economy. – 2009. – Vol. 15(2). – P. 267-280.

7. Hommes C. Coordination of expectations in asset pricing experiments / C. Hommes, J. Sonnemans, J. Tuinstra, H. van de Velden // Review of Financial Studies. – 2005. – Vol. 18 (3). – P. 955-980.

8. Lei V. Non-speculative bubbles in experimental asset markets: lack of common knowledge of rationality vs. actual irrationality / V. Lei, Ch. N. Noussair, Ch. R. Plott // Econometrica. – 2001. – Vol. 69 (4). – P. 831-859.

9. Levine Sh. The institutional nature of price bubbles [Electronic resource] / Sh. Levine, E. J. Zajac // Mode of access: <http://ssrn.com/abstract=960178>.

10. Martin A. Economic growth with bubbles [Electronic resource] / A. Martin, J. Ventura // NBER Working Paper No. 15870. – 2010. – Mode of access: <http://www.nber.org/papers/w15870>.

11. Olivier J. Growth-enhancing bubbles / J. Olivier // International Economic Review. – 2000. – Vol. 41 (1). – P. 133-151.

12. Smith V. L. Bubbles, crashes, and endogenous expectations in experimental spot asset markets / V. L. Smith, G. L. Suchanek, A. W. Williams // Econometrica. – 1988. – Vol. 56 (5). – P. 1119-1151.

13. Topol R. Bubbles and volatility of stock prices: effect of mimetic contagion / R. Topol // The Economic Journal. – 1991. – 101 (407). – P. 786-800.

14. Ventura J. A Global view of economic growth / J. Ventura // [in eds. Aghion P., Durlauf S.]. Handbook of Economic Growth. – Amsterdam: North-Holland Elsevier Publishers, 2005. – P. 1419-1497.

15. White E. N. Bubbles and busts: the 1990s in the mirror of the 1920s [Electronic resource] / E. N. White // NBER Working Paper No. 12138. – 2006. – Mode of access: <http://www.nber.org/papers/w12138>.

Надійшла до редколегії 12.04.13

Н. Резникова, канд. экон. наук
КНУ имени Тараса Шевченко, Киев,
М. Видякина, канд. экон. наук, ассист.
КНУ имени Тараса Шевченко, Киев

ЕКОНОМІЧЕСКІЕ ПУЗЫРИ КАК СУЩНОСТНЫЙ ПРИЗНАК НЕСТАБИЛЬНОСТИ МИРОВОГО ХОЗЯЙСТВА

В работе исследуются концептуальные основы изучения экономических пузырей, раскрывается экономическое содержание пузырьковых эпизодов. Представлена классификация экономических пузырей, определены причины и следствия их возникновения.

Ключевые слова: экономические пузыри, бизнес-циклы, пузырьковые эпизоды, финансовый кризис.

N. Reznikova, Ph.D. in Economic, Associate Professor
Kyiv National Taras Shevchenko University, Kiev,
M. Vidyakina, PhD in Economics, Assistant Professor
Kyiv National Taras Shevchenko University, Kiev

ECONOMIC BUBBLES AS THE ESSENTIAL FEATURE OF A VOLATILE WORLD ECONOMY

The paper reveals conceptual fundamentals of economic bubbles research, examines economic nature of bubbly episodes. The article includes a classification of economic bubbles, defines their root causes and burst after-effects.

Keywords: economic bubbles, business cycles, bubbly episodes, financial crisis.

УДК 339.9:330.34

Р. Стаканов, канд. экон. наук, ассист.
КНУ имени Тараса Шевченка, Київ

ІНВЕСТИЦІЙНА РОЛЬ ГРОШОВИХ ПЕРЕКАЗІВ В КРАЇНАХ, ЩО РОЗВИВАЮТЬСЯ: ТЕОРІЯ І ПРАКТИКА

Стаття присвячена дослідженню ролі грошових переказів трудових мігрантів в економічному зростанні країн, що розвиваються. В статті розглядаються як теоретичні погляди науковців на дане питання, так і практичні аспекти впливу грошових переказів на економічний стан країн отримувачів грошових переказів та різні категорії населення в цих державах.

Ключові слова: трудова міграція, грошові перекази, інвестиції, країни, що розвиваються.

Актуальність теми дослідження. Грошові перекази в 21 ст. відіграють все більшу роль в економічному розвитку приймаючих країн, серед яких переважають країни, що розвиваються. Для багатьох країн міграційні кошти відіграють важливу роль при формуванні позитивного сальдо платіжного балансу, забезпечують можливість безінфляційного фінансування зростання та підтримання більш високого рівня споживання в національних економіках. Водночас, багатьма дослідниками ставиться під сумнів саме роль грошових переказів як джерела інвестицій, а не лише підвищення добробуту родин мігрантів.

Аналіз останніх публікацій. Трудова міграція та пов'язані з нею рух грошових переказів та ефективність

їхнього подальшого використання вивчається тривалий час рядом українських та зарубіжних науковців, таких як Дж. Борхас, Г. Вурсел, С. Дрінквотер, І. Івахнюк, С. Метельов, Р. Раян, О. Старк, А. Гайдуцький, Е. Лібанова, О. Малиновська, Д. Раса, А. Румянцев, А. Філіпенко, Дж. Флорес, Р. Чамі та інші дослідники.

Постановка задачі. Дослідити з теоретичної та практичної точки зору ефективність використання грошових переказів мігрантів в країнах, що розвиваються в якості джерела інвестицій.

Результати дослідження автора. Поступальний розвиток світової економіки передбачає постійне зростання кількісних показників руху чинників виробництва.

© Стаканов Р., 2013

Це, однак, не завжди означає реальне зростання цього фактора по відношенню до середніх показників розвитку світової економіки, або його відносного значення до світового ВВП. Так, показники трудової міграції світі є досить стабільними і складають близько 3% від світового населення. Таким чином, можна стверджувати хоча і про стабільну, але не надто динамічну роль переміщення робітників для світової економіки з точки зору суто кількісних параметрів. Дещо по іншому виглядає ситуація з грошовими переказами. Їхні абсолютні показники та темпи приросту зростають високими темпами, про що йтиметься далі в даному дослідженні. Найбільші країни-отримувачі грошових переказів наведені в Таблиці 1.

Досить логічним є те, що в цьому переліку переважають країни з найбільшою кількістю мігрантів закордоном, переважно це країни, що розвиваються, хоча в першій десятці країн-реципієнтів є також і країни ЄС, такі як Франція, Німеччина, Іспанія, Бельгія. Водночас, темпи приросту обсягу міграційних надходжень не має в країнах ЄС такої стрімкої тенденції до зростання, як в країнах, що розвиваються. Наприклад, за період 2005-2010 рр. обсяг грошових переказів в Індії зріс на 90%, в Китаї – на 83%, натомість для Франції даний показник складав 20%, для Німеччини – 50%. Отже, очевидним є те, що частка країн, що розвивається, яка зараз складає $\frac{3}{4}$ у загальній сукупності грошових переказів, і надалі зростатиме.

Грошові перекази, які іноземні робітники відправляють до себе на батьківщину, виростають не лише в кількісному виразі, але також зростає і їхнє значення для країн, що розвиваються. Наприклад, в 1970 р. індекс притоку грошових переказів мігрантів складався з країн з найтривалішими наявними даними щодо грошових переказів. В цьому році показник грошових переказів складав 23,6 млрд. дол. США. Цей параметр збільшився майже втричі до 63,7 млрд. дол. в 2003 р. Таким чином, грошові перекази стали важливим джерелом іноземної валюти для багатьох країн, що розвиваються.

Частка грошових переказів у ВВП впала з оціночних 1970 4,01% від ВВП до менш ніж 1% в 2003 р. В 2011 р. обсяг грошових переказів складав 483 млрд. дол., з них

351 млрд. надійшло в країни, що розвиваються, що на 8% більше ніж в 2010 р. При цьому, загальний показник переказів і надалі залишався на рівні менше 1% світового ВВП. Водночас, для таких країн як Домініканська Республіка, Ель Сальвадор, Йорданія, Капе Верде, Ємен і Ямайка грошові перекази складають понад 10% від ВВП впродовж багатьох років (Таблиця 2). Незважаючи на глобальну економічну нестабільність, перекази мігрантів будуть і надалі зростати, за оцінками до 593 млрд. дол. в 2014 р., з них 441 млрд. в країни, що розвиваються [5].

Рух грошових переказів мігрантів знаходиться на перетині двох форм міжнародних економічних відносин – трудової міграції та руху капіталу, саме тому вивчення причин та методів зростання абсолютних та відносних показників грошових переказів має важливе значення для розуміння цього аспекту МЄВ. Також важливим є дослідження впливу грошових переказів зміну частки заощаджень, споживання, інвестицій, та зростанні ВВП загалом.

Традиційним фактом, який підтверджується рядом досліджень є те, що притік грошових переказів в країну не збільшує суттєво заощадження та інвестиції, а лише призводять до зростання споживання. Досить незначна кількість досліджень присвячена важливості грошових переказів в якості інструмента економічного розвитку країни походження мігрантів. Окремі дослідники, серед яких О.Старк, Дж.Е.Тейлор, зробили значні кроки в аналізі того як мігранти використовують свої фінансові ресурси в країнах походження, а також відмінності міграції з сільських та урбанізованих регіонів. Варто також відзначити важливу роль рівня доходів та освіти. Навіть незначна їхня відмінність в рамках одного регіону може призвести до великих відмінностей в обсягах міграції. Зокрема, це було доведено в дослідженні О.Старка, Дж.Е.Тейлора та Ш.Ітджакі [8], де було зібрано інформацію щодо еміграції в двох сусідніх селах в Мексиці, в яких були відмінності в рівнях освіти та доходів, а знаходились вони при цьому в декількох кілометрах одне від одного. Показники еміграції до США в цих селах відрізнялись в рази.

Таблиця 1. Країни, які отримують грошові перекази мігрантів, млрд. дол. США [6]

№	Країна	2006 р.	2007 р.	2008 р.	2009 р.	2010 р.
1	Індія	28,333	37,216	49,977	49,468	54,034
2	Китай	27,954	38,791	48,523	48,729	51,300
3	Мексика	26,542	26,870	26,035	22,014	22,047
4	Філіппіни	15,251	16,302	18,642	19,765	21,423
5	Франція	13,031	14,444	16,596	15,866	15,629
6	Німеччина	7,567	9,893	10,884	11,209	11,337
7	Бангладеш	5,427	6,562	8,940	10,520	10,851
8	Іспанія	8,889	10,739	11,835	10,370	10,506
9	Бельгія	7,487	8,993	10,285	10,522	10,178
10	Нігерія	5,435	9,221	9,980	9,584	10,045
11	Пакистан	5,121	5,998	7,039	8,717	9,690
12	Південна Корея	6,179	6,811	10,732	8,912	8,707
13	В'єтнам	4,800	5,500	7,200	6,840	8,000
14	Єгипет	5,329	7,655	8,694	7,149	7,725
15	Польща	8,496	10,496	10,447	8,126	7,614
16	Сполучене Королівство	6,753	7,883	7,862	7,251	7,531
17	Індонезія	5,722	6,174	6,794	6,792	6,916
18	Італія	2,623	3,163	5,554	5,220	6,803
19	Марокко	5,451	6,730	6,895	6,269	6,422
20	Україна	0,829	4,503	5,769	5,073	5,607

Дослідження, які базуються на емпіричному аналізі грошових переказів мігрантів мають тенденцію фокусуватися на двох типах теорій:

1) тих, які пояснюють сутність грошових переказів як ендогенний результат міграції, прикладом чого може служити міграції одного з членів родини з подальшим

переказів грошових переказів по альтруїстичним причинам своїй родині, або ж з причин власного економічного інтересу. Можна вважати, що МВФ;

2) теорії, які намагаються пояснити грошові перекази в якості бажання мігрантів інвестувати в свою країну походження, свого роду портфельних інвестицій.

Таким чином, підходи "ендогенної міграції" пояснюють грошові перекази на своєму рівня як результат ряду економічних змінних, що передбачають наявність в рівнях зайнятості в залучених країнах, кількість членів родини, загальну кількість мігрантів з певної країни. В своєму дослідженні міграційної ситуації в Сальвадорі [3] служба МВФ намагалась змоделювати основні причини грошових переказів в Сальвадор. Використовуючи інформацію щодо сальвадорських робітників закордоном, величину тижневого заробітку робітників в секторі будівництва та секторі послуг США, тривалість перебування цих робітників в США. Модель показала значне зростання грошових переказів в Сальвадор в кінці 1980-х-90-х рр. оскільки понад 500 тис. сальвадорців емігрували в США, які переказували свої заробітки родинам на батьківщину. Результати регресійного аналізу показали результат R^2 на рівні 0,965, що вказує на практично лінійну залежність між зростанням кількості мігрантів та обсягом грошових переказів. Ще одним важливим висновком з цього дослідження МВФ є те, що грошові перекази в Сальвадор зменшаться, коли певна кількість робітників в приймаючій країні вже не матимуть потреби переказувати гроші у свою країну походження. Прямим результатом такого висновку є те, що за умов подальшої еміграції з

Сальвадору до США грошові перекази скорочуватимуться, а їхній вплив на економічне зростання батьківщини мігрантів залишатиметься незначним.

Однак, грошові перекази в Сальвадор не лише збільшилися з 1998 р., але досягли майже 2 млрд. дол. в 2003 р., що складало 14% від ВВП, тобто на 4% більше ніж в 1998 р. Стійка тенденція до зростання грошових переказів спостерігалась і в наступні роки. В 2010 р. даний показник вже складав 3,648 млрд. дол. при загальній кількості мігрантів 1,269 млн. осіб, або ж 20,5% від загальної кількості населення [6, р. 110] або ж понад 16% від ВВП країни.

Традиційними є уявлення про те, що серед традиційних позитивних наслідків трудової міграції, окрім зростання грошових переказів, а отже і більш ефективного використання капіталу, спостерігається аналогічна ситуація з робочою силою. Переміщуючись через кордон з країн походження з надлишковою робочою силою, вона спричинює скорочення браку робочої сили в країні призначення, з одночасним зменшенням безробіття в країнах експортерів. І як наслідок цього більш високий рівень залучення трудових ресурсів країни до виробничої діяльності. Однак практичні дослідження не завжди знаходили підтвердження цієї теорії.

Таблиця 2. Країни-отримувачі грошових переказів з найбільшою їх відносною часткою у ВВП, 2010 р. [6]

№	Країна	Частка грошових переказів у ВВП
1	Таджикистан	35
2	Тонга	28
3	Лесото	25
4	Молдова	23
5	Непал	23
6	Ліван	22
7	Самоа	22
8	Гондурас	19
9	Гайана	17
10	Сальвадор	16
11	Йорданія	16
12	Киргизія	15
13	Гаїті	15
14	Ямайка	14
15	Боснія і Герцеговина	13
16	Сербія	13
17	Бангладеш	12
18	Філіппіни	12
19	Албанія	11
20	Того	10

На думку вчених Р. Чамі, К. Фулленкампа та С. Джажа [2] грошові перекази не впливають довготермінове економічне зростання в країнах, що розвиваються, крім того, грошові перекази можуть зменшити рівень зайнятості в країнах-еміграції. Поясненням цього факту може бути те, що ті робітники, хто залишилися на батьківщині в країні-походження не прикладають достатньої кількості зусиль для пошуку роботи, оскільки вони не очікують значного обсягу і подальшого зростання рівня заробітної плати. Дослідниками доводиться, що якщо грошові перекази негативно впливають на економічне зростання в країні-експортері робочої сили, то еміграція скоріше негативно впливає на ту робочу силу, яка і далі перебуває в країні, жодним чином не сприяючи ні розвитку ринку праці, а ні створюють економічних стимулів для розвитку. На думку цих вчених міграційні перекази також в першу чергу ідуть на підтримку сімей, є "альтруїстичними" і спрямовуються переважно на споживчі потреби.

Нездатність більшості досліджень обчислити таке зростання грошових переказів в багатьох країнах незважаючи на зовні структурну логічність моделей та наявність коректної статистичної інформації спричини-

ли намагання інших дослідників зробити спробу вивчити не лише альтруїстичну мотивацію переказів, але й "патріотичне" бажання про інвестувати економіку власної держави. Так Ж. Буга-Гагбе у своєму дослідженні [A4] висунув припущення, що рівень переказів робітників з Марокко пов'язаний не лише з їхнім рівнем альтруїзму (наприклад, наявності батьків на батьківщині), але також прив'язаністю до Марокко. Дослідником було запропоновано модель в якій робітники намагаються оптимізувати корисність свого перебування в еміграції. Робітники інвестують частину своїх заощаджень у фінансові та не фінансові активи. Ж. Буга-Гагбе розглядав зростання будівельної промисловості в Марокко в якості показника нефінансових інвестицій в Марокко марокканцями, що проживають за кордоном. В його дослідженні доводилось, що моделювання фінансової диверсифікації через зміну відсоткової ставки не може бути емпірично доведеною в Марокко.

Ж. Буга-Гагбе включив диференціацію відсоткової ставки для практичної перевірки другого блоку теорії ("портфельного підходу"), які стверджують, що мігрант робить вибір на користь інвестування зароблених кош-

тів в економіку своєї країни-походження як і будь-який інший інвестор. Тобто співставляючи різницю у можливих доходах завдяки більш високій відсотковій ставці у себе на батьківщині і інвестиційній ризику, які супроводжують таке капіталовкладення. Модель Буга-Гагбе добре пояснює причини грошових переказів в Марокко і розглядає їх як джерело іноземної валюти, яка може бути використаною для прискореного економічного розвитку країни-експортера робочої сили.

Модель Буга-Гагбе та Чамі була використана в якості бази для теорії М. Флореса [4]. В цій моделі був запропонований інший погляд на вплив грошових переказів на країни, що розвиваються. Грошові перекази розглядалися в довгостроковій перспективі як джерело інвестицій в освіту, покращення рівня життя, покращення інфраструктури і комунікацій. Ефективність інвестицій в усі ці сектори економіки не може бути оцінена в короткостроковій перспективі, вони не є повністю пов'язаними з циклами економічного розвитку.

Позитивним в дослідженні М. Флореса було те, що він спробував розробити економетричну модель яка б була наближеною до реальної дійсності, при цьому не була б вузько направленою лише на одну країну еміграції. Результати моделювання показали, що вплив грошових переказів загалом є позитивним і досить важливим, особливо в якості стимулу інвестиційної поведінки домогосподарств. Роль грошових переказів в економічному зростанні і нерівності розподілу доходів не є значимою, однак, певну позитивну роль грошові перекази все ж відіграють. Зокрема збільшуючи пропозицію грошей економіці (агрегату M2), банківську ліквідність.

Не зважаючи на ряд суперечностей і недостатню емпіричну підтвердженість вагомому прямого впливу грошових переказів на економічний розвиток, загальний позитивний ефект, в тому числі й опосередкований, від міграційних коштів є очевидним. Грошові перекази створюють значні переваги для країн еміграції. На макrorівні грошові перекази є більш стабільними ніж інші джерела іноземної валюти, їхні зміни є досить часто контр циклічними, що допомагає втримати на сталому рівні споживання та інвестиції впродовж економічних криз, прикладом чому може слугувати світова економічна криза, яка розпочалась в 2008 р. На мікрорівні грошові перекази скорочують бідність. Вони також стимулюють збільшення витрат на охорону здоров'я, освіту, як результат більш високих доходів сімей мігрантів, а також більш високій частці, яку займають дані види витрат у доходах мігрантів у порівнянні з іншими видами доходів. І, зрештою, грошові перекази страхуються від економічної стабільності диверсифікуючи джерела доходів домогосподарств. Наприклад, недавні дослідження [7] показали, що домогосподарства Ефіопії, які отримують грошові перекази від мігрантів меншою мірою ніж інші домогосподарства схильні продавати свої продуктивні активи, такі як домашня худоба, для того, щоб прогодувати сім'ю у випадку браку їжі.

Значний притік міграційного капіталу може стати макроекономічним викликом, внаслідок ревальвації національної валюти, яка може відбутись внаслідок значного притоку міграційного капіталу у вигляді іноземної валюти. При проведенні економічної політики уряду країни, яка отримує значні обсяги грошових переказів, необхідно звертати увагу на обмінний курс, особливо якщо обмеження пропозиції є суттєвою перешкодою для розвитку сектору економіки, який може заміщувати імпорт на внутрішньому ринку. За таких умов, необхідно чітко притримуватись плаваючого обмінного курсу валют, а також враховувати реальний обсяг притоку грошових переказів встановлюючи норми резервів та величину

пропозиції грошей. При цьому держава може зберегти за собою можливість мікроекономічних інтервенцій, спрямованих на покращення ситуації на внутрішньому ринку праці, проведення реформ заради підвищення конкурентоспроможності національної економіки, що обмежить потенційний негативний вплив від укріплення національної валюти. Значні обсяги грошових переказів можуть також зменшити економічне зростання по причині скорочення пропозиції робочої сили, хоча дане твердження і не є абсолютним.

Еміграція кваліфікованих працівників може створити стабільні переваги для країн їхнього походження завдяки грошовим переказам, контактам з іноземними ринками, трансфером технологій, підвищення кваліфікації робітників, що повертаються на батьківщину, а також, ймовірно, підвищення попиту на освітні послуги в країні походження мігрантів. Однак, висококваліфікована еміграція може також стримувати розвиток, зменшуючи пропозицію важливих для функціонування економіки послуг, що призводить до зменшенню позитивного впливу продуктивності зовнішніх ефектів від діяльності як низькотак і висококваліфікованої робочої сили на національному ринку праці. До негативних наслідків висококваліфікованої еміграції можна також віднести зменшення потенціалу інноваційної діяльності, яка за умов сучасного інформаційного суспільства є основою для довготермінового економічного зростання. Зрештою, це може призвести і до скорочення фінансування закладів охорони здоров'я, освіти, ряду державних інституцій.

Втрата робітників, які здобули освіту за рахунок коштів держави походження може створити до погіршення бюджетного балансу в країні. Так, багато мігрантів з Африки з вищою освітою, які не змогли отримати роботу в країні призначення за здобутою на батьківщині спеціальністю, є втратою для людського капіталу як країни походження, так і для світової економіки, в цілому. Прикладом цього може служити недавнє дослідження ринку праці США [7], згідно якого лише 40% висококваліфікованих іммігрантів з 7 з 15 досліджених країн Африки працювали в США за отриманою ними на батьківщині спеціальністю.

Притік грошових переказів може покращити національну кредитоспроможність, збільшити внутрішній попит без погіршення стану платіжного балансу країни, навіть за умов, якщо підвищення попиту буде спрямоване виключно на імпорту складову національного ринку. Також грошові перекази допомагають стабілізувати стан поточного рахунку платіжного балансу країни за умов нестабільності на світовому ринку капіталу, що є особливо актуальним для світового фінансового ринку весь період часу, починаючи з 2008 р. Країни, що розвиваються можуть потенційно використовувати очікувані в майбутньому грошові перекази (як і інші доходи майбутніх періодів) в якості додаткового забезпечення при отриманні фінансування з боку міжнародного ринку капіталу для фінансування проектів розвитку. Банки в деяких країнах, що розвиваються, включно з Бразилією, Єгиптом, Сальвадором, Казахстаном, Мексикою, а також Туреччиною змогли отримати більш дешево довготермінове фінансування (на рівні 15 млрд. дол. США, починаю з 2000 р.) на міжнародних ринках капіталу [7, р. 78] секьюритизуючи майбутній притік міграційного капіталу.

Висновки. Грошові перекази стабільно зростають в абсолютному та відносному виразі в світі, поступово набираючи все більшої ваги, однак в рамках світової економіки вони і надалі не мають ключового значення. Три чверті всіх міграційних коштів надходять в країни, що розвиваються. Серед лідерів за цим показником виступають Індія, Китай, Мексика та Філіппіни. Незважаючи на

це, в якості частки від ВВП грошові перекази мають більше значення для невеликих країн з низьким рівнем доходу, таких як Таджикистан, Лесото, Непал, Самоа і Тонга. Грошові перекази, які відправляються мігрантами на батьківщину втричі переважають показники Офіційної допомоги розвитку і є одним з ключових джерел існування для значної кількості населення цих країн.

Список використаних джерел

1. Bouhga-Hagbe J. A Theory of Worker's Remittances with an Application to Morocco / J. Bouhga-Hagbe // IMF Working Paper No. 04/194 Washington, D.C.: International Monetary Fund, 2004.
2. Chami R., Fullenkamp C., Jahjah S. Are Immigrant Remittance Flows a Source of Capital for Development? / R. Chami, C. Fullenkamp, S. Jahjah // Washington, D.C.: International Monetary Fund, 2003.

3. El Salvador: Recent Economic Developments / IMF Staff Country Report No. 98/32 // Washington, D.C.: International Monetary Fund, 1998.

4. Flores J.J.-M. Remittance, investment, and inequality in developing countries / J.J.-M. Flores // New York, 2005. – 27 p.

5. Migration and Remittances [Electronic resource]. – Mode of access: <http://web.worldbank.org/WBSITE/EXTERNAL/NEWS/0,,contentMDK:20648762~pagePK:64257043~piPK:437376~theSitePK:4607,00.html>

6. Migration and remittances Factbook 2011. The International Bank for Reconstruction and Development / The World Bank. Washington DC. World Population Prospects, 2011, 2nd Edition.

7. Ratha D. Leveraging Migration for Africa: Remittances, Skills, and Investments / [Electronic resource] / D. Ratha. – Mode of access: <http://siteresources.worldbank.org/EXTDECPROSPPECTS/Resources/476882-1157133580628/AfricaStudyEntireBook.pdf>

8. Stark O., Taylor J. E., Yitzaki S. Remittances and Inequality / O. Stark, J. E. Taylor, S. Yitzaki // The Economic Journal, 1986. – Vol. 96, No. 383, pp. 722-740.

Надійшла до редколегії 20.05.13

Р. Стаканов, канд. екон. наук, ассист.
КНУ імені Тараса Шевченка, Київ

ИНВЕСТИЦИОННАЯ РОЛЬ ДЕНЕЖНЫХ ПЕРЕВОДОВ В РАЗВИВАЮЩИХСЯ СТРАНАХ: ТЕОРИЯ И ПРАКТИКА

Статья посвящена исследованию роли денежных переводов трудовых мигрантов в экономическом росте развивающихся стран. В статье рассматриваются как теоретические взгляды ученых на данный вопрос, так и практические аспекты влияния денежных переводов на экономическое положение стран получателей денежных переводов и различные категории населения в этих государствах.

Ключевые слова: трудовая миграция, денежные переводы, инвестиции, развивающиеся страны.

R. Stakanov, PhD, Assistant
Kiev National Taras Shevchenko University, Kiev

INVESTMENT ROLE OF REMITTANCES IN DEVELOPING COUNTRIES: THEORY AND PRACTICE

Article is devoted to the role of remittances in the economic growth of developing countries. The article deals with both theoretical views of scholars on this issue, and practical aspects of the remittances impact on the economic situation of recipients of remittances and diverse population in these states.

Keywords: migration, remittances, investment, developing countries.

УДК 339.923.061.1 ЄС: 330.341.1

М. Хмара, канд. екон. наук, наук. співроб.
КНУ імені Тараса Шевченка, Київ

КЛАСТЕРНИЙ ПІДХІД У СТРАТЕГІЇ ІННОВАЦІЙНОГО РОЗВИТКУ ЗАРУБІЖНИХ КРАЇН

Впровадження стратегій місцевого економічного розвитку з використанням кластерної моделі – це діяльність, спрямована безпосередньо на розбудову економічної конкурентоспроможності регіону задля поліпшення його економічного становища. Кластерна модель – це інструмент, який посилює здатність громад поліпшувати свій рівень життя.

Ключові слова: кластеризація, кластерні угруповання, кластерна політика, високотехнологічні кластери, кластери.

Сценарій довгострокового розвитку вітчизняної економіки передбачає зростання її конкурентоспроможності як у традиційних, так і нових наукоємних секторах, прорив у підвищенні якості людського капіталу і динаміки продуктивності праці, впереведженні розвитку високотехнологічних виробництв і перетворенні інноваційних чинників в основне джерело економічного зростання. Рішення всіх цих завдань зажадає створення чіткої взаємодії держави, бізнесу, науки й освіти з урахуванням використання ефективних інструментів інноваційного розвитку, серед яких важливу роль має відігравати кластерний підхід.

Ідея підвищення конкурентоздатності національної економіки з урахуванням реалізації кластерних стратегій не нова. На етапі виходу з кризи, коли традиційні методи диверсифікації не можуть дати належної віддачі, використання кластерної моделі організації бізнесу, як адекватного інструмента модернізації економіки немає альтернативи. Взаємозв'язок між процесами кластеризації, посилення конкурентоспроможності та прискорення інноваційної діяльності – це новий економічний феномен, що дозволяє протистояти тискові глобальній конкуренції і належним чином відповідати вимогам національного та регіонального розвитку.

Відповідні кроки робляться в країнах Європейського союзу, де кластерні стратегії розглядаються як найважливіший інструмент інноваційного розвитку цього регіону. "Ми потребуємо в ЄС більшої кількості кластерів світового рівня, – зазначив віце-президент Європейської комісії Гюнтер Верхуджен, відповідальний за підприємницьку і промислову політику. – Вони життєво необхідні в інноваційному розвитку наших фірм, у створенні нових робочих місць" [2].

Кластерний підхід – це передусім нова управлінська технологія, що дозволяє підвищити конкурентоздатність як окремого регіону чи галузі, так і держави.

В економічній літературі поняття "кластер" було запроваджено Майклом Портером (1990 р.), за яким кластер – це сконцентровані за ознакою групи взаємозалежних компаній, спеціалізованих постачальників, постачальників послуг, фірм у галузях, і навіть пов'язані з їх діяльністю організацій (наприклад, університетів, агентств по стандартизації, і навіть торгових об'єднань) у певних областях, конкуруючих, але з тим здійснюючих спільну роботу [3].

Світова практика свідчить, що останні дві десятиліття процес створення кластерів відбувався досить активно. У цілому нині, за оцінкою експертів, на сьо-

годні кластеризацією охоплено близько 50% економік країнах світу:

У межах кластерів працює більш як половини підприємств, а частка ВВП, виробленого у них, перевищила 60%. У країнах ЄС налічується понад 2 тис. кластерів, у яких зайнято 38% робочої сили [3].

Повністю охоплені кластеризацією датська, фінська, норвезька і шведська промисловість. Так, Фінляндія, чия економічна політика виходить з кластеризації, протягом 2000-х років перебуває на перших місцях у світових рейтингах конкурентоспроможності за рахунок кластерів, ця країна, маючи всього 0,5% світових лісових ресурсів, забезпечує 10% світового експорту продукції деревопереробки і 25% – бумага. На телекомунікаційному ринку вона забезпечує 30% світового експорту устаткування мобільного зв'язку й 40% – мобільних телефонів 1 [4, с. 24].

На промислові кластери Італії доводиться 43% чистельності зайнятих у галузі та понад 34% обсягу національного експорту. Успішно функціонують кластерні структури у Німеччині (хімія машинобудування), у Франції (виробництво продуктів, косметики).

Активно триває формування кластерів й у Південно-Східній Азії й Китаї, зокрема, у Сінгапурі (у сфері нафтохімії), у Японії (автомобілебудування) та інших країнах. У Китаї сьогодні існує більш 60 особливих зон – кластерів, у яких перебуває близько тридцяти тис. фірм з чисельністю співробітників 3,5 млн. чол. і рівень продажів у сумі приблизно 200 млрд. дол. на рік.

Підвищення конкурентоспроможності у вигляді кластерних ініціатив стає базовим елементом стратегій розвитку основної маси країн. Аналіз більш 500 кластерних ініціатив, реалізованих протягом останніх 10 років у 20-ти країнах, показує, що висока конкурентоспроможність цих країн полягає в сильних позиціях окремих кластерів – локомотивах конкурентоспроможності. Так, конкурентоспроможність Швеції в целюлозно-паперовому секторі поширюється на наукомістке устаткування в деревообробній галузі і виробництві паперу. Данія розробила специфічні інноваційні технології для агробізнесу і харчової промисловості. У Італії склалися галузеві комбінації: металообробки – ріжучий інструмент; мода – дизайн; шкіра – взуття; деревообробка – меблі. Китаю знадобилися майже 15 років і величезні зовнішні інвестиції для створення конкурентоспроможних кластерів навколо текстильної промисловості, фабрик спортоварів, одягу, іграшок, посуду та інших.

Про значущість розвитку виробничих кластерів для європейської економіки свідчить те, що ще в 90-ті роки минулого століття Організація Об'єднаних Націй по промисловому розвитку (UNIDO) за допомогою Відді-

лення із розвитку приватного сектора підготувала набір рекомендацій, аби допомогти взаємодії урядам європейських і європейського приватного бізнесу у розробці й впровадженні програм розвитку кластерів та мереж підприємств. У 2006 р. ЄС було схвалено і прийнято "Маніфест кластеризації у ЄС", а у грудні 2007 р. схвалена і подана рекомендація щодо утвердженню "Європейського кластерного Меморандуму", який був остаточно затверджений 21 січня 2008 р. в Стокгольмі на Європейської президентській конференції з інновацій і кластеризації. Підтримку процесам кластеризації країн Європи із перехідною економікою продемонстрував саміт ЄС "Східне партнерство", який відбувся у Празі 7-10 травня 2009 р. Основна мета прийнятих документів – збільшити "критичну масу" кластерів, що зможе уплинути на підвищення конкурентоспроможності ЄС.

З розвитком кластерного підходу суть кластерних об'єднань змінювалася і збагачувалася. Так в огляді Європейської економічної комісії ООН (ЄЕК ООН) 2008 р. "Підвищення інноваційного рівня фірм: вибір політики і практичних інструментів", як основні характеристики кластерів виділено:

- географічна концентрація (близько розташовані фірми приваблюють змогу заощаджувати на швидкої виробничій взаємодії, обміні соціальним капіталом і процесах навчання);
- спеціалізація (кластери концентруються навколо певної сфери діяльності, до котрої всі учасники причетні);
- множинність економічних агентів (діяльність кластерів охоплює як фірми, що входять до них, так й громадські організації, академії, фінансових посередників, інститути);
- конкуренція та співпраця (як основні види взаємодії між фірмами – членами кластера);
- досягнення необхідної "критичної маси" у вигляді кластера (щоб одержати ефект внутрішньої динаміки та розвитку);
- життєздатність кластерів (розраховані на довгострокову перспективу);
- втягнутість в інноваційний процес (фірми й українські підприємства, що входять до складу кластера, зазвичай включені у процеси технологічних продуктивних, ринкових чи організаційних інновацій)[5].

На межі ХХІ ст. почали з'являтися промислові кластери нової генерації, які займаються інформатикою, дизайном, екологією, логістикою, виробництвом біомедичних препаратів тощо. Інноваційна орієнтованість кластерів поступово зростала, і вона є важливою характеристикою, визначаючи конкурентоспроможність кластерних утворень [6, с. 160].

Таблиця 1. Основні галузеві напрями кластеризації економіки країн

Галузеві напрями	Країна
Електронні технології і зв'язок, інформатика	Швейцарія, Фінляндія
Біотехнології і біоресурси	Нідерланди, Франція, Німеччина, Великобританія, Норвегія
Фармацевтика і косметика	Данія, Швеція, Франція, Італія, Німеччина
Агровиробництво і харчове виробництво	Фінляндія, Бельгія, Франція, Італія, Нідерланди
Нафтогазовий комплекс і хімія	Швейцарія, Німеччина, Бельгія
Машинобудування, електроніка	Нідерланди, Італія, Німеччина, Норвегія, Ірландія, Швейцарії
Охорона здоров'я	Швеція, Данія, Швейцарія, Нідерланди
Комунікації і транспорт	Нідерланди, Норвегія, Ірландія, Данія, Фінляндія, Бельгія
Енергетика	Норвегія, Фінляндія
Будівництво й девелопмент	Фінляндія, Бельгія, Нідерланди
Легка промисловість	Швейцарія, Австрія, Італія, Швеція, Данія, Фінляндія
Паперовий комплекс	Фінляндія

Справді, вважається, що кластери мають більшу здатність до нововведень внаслідок наступних причин:

- фірми – учасники кластера здатні більш адекватно і швидше реагувати під потребу покупців;

- учасникам кластера полегшується доступом до нових технологій, що використовуються в різних напрямах господарської діяльності;

- в інноваційний процес включаються постачальники і споживачі навіть інших галузей;
- внаслідок між фірмовою кооперацією зменшуються витрати на НДДКР;
- фірми в кластері перебувають під інтенсивним конкурентним тиском [7].

На відміну від традиційних промислових кластерів, інноваційні кластери є система тісних взаємозв'язків як між фірмами, їх постачальниками і клієнтами, так й інститутами знань, серед яких дослідницькі наукові центри й університети, які є генераторами нових знань і інновацій та забезпечують високий освітній рівень регіону. З'являється можливість координації зусиль і коштів для створення нового продукту і технологій. За суттю, у межах кластера стає можливим існування замкнутого технологічного ланцюжка – від створення продукту до його виробництва та виведення на ринок.

Слід зазначити ще одна розбіжність інноваційних кластерів від традиційних промислових, визначається створенням у їх рамках переважно експортоорієнтованої продукції і технологій, тобто внутрішньокластерні конкурентні переваги виявляються значимими в міжнародному масштабі.

Слід особливо зупинитись на ролі держави у формуванні кластерних стратегій. Якщо спочатку кластери утворювалися лише завдяки "невидимій руці ринку", передусім при модернізації ТНК, то останнім часом уряди багатьох країн стали "виروضувати" їх за власною ініціативою в рамках державного та приватного партнерства, надаючи цьому процесу істотне матеріальне й моральне сприяння.

Сучасна державна політика у сфері підтримки кластерів, визначається багатьма національними особливостями. Вона може бути різноманітною та виступати у вигляді:

- конкретної політики країни з чітко визначеною стратегією і виділеним бюджетом, що охоплює ряд промислових секторів й різні аспекти розвитку кластерів;
- політика, як елемент інших стратегій економічного розвитку;

Розмаїття проведеної політики визначає і розмаїття напрямів і форм державних інноваційних кластерів, серед яких:

- пряма фінансова підтримка специфічних проектів;
- забезпечення виконання адміністративних процедур;
- надання знань чи інших складових інфраструктури;
- зниження податків на дослідницькі та інноваційні витрати;
- зниження податків та інших витрат, які пов'язані з дослідженнями і розробками, інноваціями;
- організація публічних заходів (ярмарки, торгові місії тощо.).

Кластерні структури успішно функціонують у багатьох країнах світу і, особливо, в тих, які прагнуть до безперервного удосконалення своєї економічної системи (Великобританія, США, Данія, Німеччина, Італія, Франція, Фінляндія тощо); в країнах, які розвиваються (Індія, Аргентина, Бразилія, Корея тощо); в країнах арабського світу (Йорданія, Ліван, Марокко та ін.). Це свідчить про значні масштаби кластеризації економік країн світу. Найбільша кількість кластерних структур (168 кластерів або 19,9% від загальної їх кількості) функціонує у Великобританії. У США, Франції, Італії, Данії та Німеччині, відповідно, 152, 106, 72, 34 та 32 кластери. В Індії ідентифіковано 96 кластерних структур [2]. В умовах все жорсткішої конкурентної боротьби країн на глобальному ринку значення кластерів буде збільшуватись, тому що кластери є "районами" або терито-

ріями розвитку і ефективнішими порівняно з окремими підприємствами, навіть такими, які мають значний виробничо-технічний потенціал. Про це свідчить тенденція створення транскордонних кластерних структур в європейських країнах, а саме: в Австрії, Німеччині (Баварія) та Чехії (Богемія) – кластер з виробництва скла; в Німеччині та Нідерландах (прикордонні території) кластер з виробництва пластмасових виробів, кластер біотехнологій та кластер металооброби; в Бельгії та Нідерландах (прикордонні території) – кластер високих технологій "Dommel-Valley" тощо. В європейських країнах відбувається активний процес створення наукомістких кластерів. За даними партнерської мережі ENSR, такі кластери створені в Австрії – кластер у Відні "Біотехнологія й молекулярна медична наука"; Бельгії – кластер "Мультимедійна Долина Фландрії"; Великобританії – кластер "Кембріджшир" (високі технології); Німеччині – кластер хімічної промисловості (Північна Рурська область), кластер корпоративної інформаційної системи (Нижня Саксонія); Ірландії – Дублінський кластер програмного забезпечення; Іспанії – кластер верстатобудування (Басконія) [3]. Оцінювати стійкість кожного кластера потрібно передусім в аспекті його ресурсного потенціалу, та вона має ґрунтуватися на логічному виборі конкретних показників, які визначають потенціал стійкості та економічного зростання цієї організаційної структури. До цих показників зарахуємо такі: наявність або можливість залучення достатніх обсягів інвестицій в основний капітал, наявність або можливість залучення інновацій та наявність людського капіталу.

Внутрішня логіка процесу життєдіяльності кластерів дає можливість виділити найбільш загальні і характерні стадії життєвого циклу їх розвитку, навіть з урахуванням того, що точна форма й напрямок будуть залежати від певних обставин. Кожна з цих стадій відповідає певному рівню консолідації підприємств-членів кластера. Відображаючи динаміку відносин переваг, кластери проходять типовий життєвий цикл, щоб досягти своєї максимальної конкурентоспроможності після деякого періоду дозрівання, щоб потім деградувати й занепасти. Більшість дослідників виділяють такі типові стадії життєвого циклу кластерів, як агломерація, виникнення, розвиток, зрілість та трансформація. Головними організаційними заходами на цих стадіях виступають: побудова структури кластера та формування стратегії його подальшого розвитку, вибір якої повинен враховувати стан, у якому перебуває кластер.

Основною умовою формування і ефективного розвитку інноваційних науково-виробничих кластерних структур є достатнє їхнє фінансування. Це питання потребує вирішення на державному рівні. З країн ЄС великі кошти в кластеризацію економіки країни вкладено в Данії (в 1989–1990 рр.). На підготовку проекту кластеризації держава впродовж трьох років виділила 25 млн. дол. США. За цей період були визначені перспективні мережеві структури, підготовлені фахівці з виконання програми формування кластерів. Основою розвитку економік багатьох країн світу стають також інноваційні процеси. Без наявності інноваційного потенціалу будь-яка кластерна структура не може бути стійкою. Тому поряд з наявністю достатніх обсягів фінансових ресурсів для формування і забезпечення ефективної діяльності кластерних структур важливе значення має інноваційна складова в аналітичній послідовності логічних процедур, обґрунтування стійкості кожної кластерної структури.

Наявність інновацій (нових продуктів, технологій, способів комерційного використання товару, освоєних нових ринків збуту, використання нових джерел сировини і інших якісних перетворень) забезпечує переду-

мови для економічного прориву і активно впливає на посилення конкурентних переваг кластерної структури. Наприклад, стратегічними напрямками розвитку економіки Харківської області може бути формування інноваційних науково-виробничих кластерних структур в авіабудуванні, енергомашинобудуванні, виробництві медичного устаткування і лікарських препаратів, оптичного скла тощо. Це – високотехнологічні сфери, інноваційні процеси в яких розглядаються сьогодні як засіб послідовного здійснення якісних змін, що забезпечать вихід продукції провідних підприємств регіону у складі кластерних структур на світовий ринок.

Список використаних джерел

1. Офіційний сайт Кабінету Міністрів України – www.kmu.gov.ua.
2. Волкова Н.Н., Сахно Т.В. Промышленные кластеры. – Полтава: АСМИ, 2005. – 282 с.
3. Державна регіональна політика України: особливості та стратегічні пріоритети: Монографія / За ред. З.С. Варналія. Нац. ін-т стратег. дослідж. – К.: НІСД, 2007. – 768 с.
4. Портер М. Конкуренция: Пер. с англ. – М.: ИД "Вильямс", 2000. – 496 с.
5. Swann, G.M.P. and Prevezer, M. (1996) "A Comparison of the Dynamics of Industrial Clustering in Computing and Biotechnology", Research Policy 25, pp. 1139-1157.
6. Rosenfeld, S.A. (1997) "Bringing Business Clusters into the Mainstream of Economic Development", European Planning Studies, 5, 1, pp. 3-23.
7. Elsner, W. (1998) "An industrial policy agenda 2000 and beyond: Experience, Theory and Policy." Bremen Contributions to Institutional and Social-Economics (Eds.) Biesecker, A./ Elsner, W./ Grenzdorffer, K., No 34.
8. Roelandt, T. and den Hertog, P. (1999) "Cluster Analysis and Cluster-Based Policy "Boosting Innovation: The Cluster Approach", Paris: OECD, pp. 9-23. Making in OECD Countries: An Introduction to the Theme", Ch 1 in OECD (1999).
9. Egan, T. (2000) "Toronto Competes: An Assessment of Toronto's Global Competitiveness", Economic Development Office, Toronto.

М. Хмара, канд. екон. наук, науч. сотр.
КНУ імені Тараса Шевченка, Київ

КЛАСТЕРНЫЙ ПОДХОД В СТРАТЕГИИ ИННОВАЦИОННОГО РАЗВИТИЯ ЗАРУБЕЖНЫХ СТРАН

Внедрение стратегий местного экономического развития с использованием кластерной модели – это деятельность, направленная непосредственно на развитие экономической конкурентоспособности региона для улучшения его экономического положения. Кластерная модель – это инструмент, который усиливает способность общин улучшать свой уровень жизни.

Ключевые слова: кластеризация, кластерные группировки, кластерная политика, высокотехнологичные кластеры, кластеры.

M. Khmara, Phd in Economics, research fellow
Kyiv National Taras Shevchenko University, Kyiv

CLUSTER APPROACH OF STRATEGY INNOVATION DEVELOPMENT FOR FOREIGN COUNTRIES

Implementation of strategies for local economic development with the use of the cluster model – that is an activity aimed directly to the development of the economic competitiveness of the region to improve its economic situation. The cluster model – is a tool that enhances the ability of communities to improve their standard of living.

Keywords: clustering, cluster grouping, cluster policy, high-tech clusters, clusters.

УДК 338.22.01

Ю. Корнєєва, канд. екон. наук, молод. наук. співроб.
КНУ імені Тараса Шевченка, Київ

ВПЛИВ ГНУЧКОГО ВАЛЮТНОГО РЕЖИМУ НА ЕФЕКТИВНІСТЬ МОНЕТАРНОГО ТРАНСМІСІЙНОГО МЕХАНІЗМУ У ПОЛЬЩІ В УМОВАХ КРИЗИ

Ефективне функціонування ринкової економічної системи передбачає запровадження відповідної монетарної та валютної політики, які значною мірою впливають на всі економічні процеси у країні. Правильно обраний валютний режим у поєднанні з вдало розробленою монетарною стратегією створюють необхідні передумови для трансформаційних перетворень на шляху побудови ринкової економіки. У цій статті аналізується ефективність монетарного трансмісійного механізму в Польщі у контексті інтеграційних процесів та під дією світової фінансової кризи. Для даного дослідження використовувалося економетричне моделювання, де головними детермінантами були показники грошової маси, валютних резервів, рівень процентної ставки та валютного курсу.

Ключові слова: валютна політика, монетарний трансмісійний механізм, режим фіксованого валютного курсу, режим плаваючого валютного курсу, механізм взаємодії монетарної та валютної політики.

Проблеми, які виникли під час кризи на світових ринках, значно похитнули короткостроковий баланс, проте незалежна монетарна та валютна політика дає змогу реагувати на створені виклики та досягати стабілізації у

10. Van den Berg, L., Braun, E. and van Winden, W. (2001) "Growth Clusters in European Cities: An Integral Approach", Urban Studies, 38, 1, pp. 186-206.

11. OECD (2001), Issues paper. World Congress on Local Clusters: Local Networks of Enterprises in the World Economy. Paris, 23-24 January 2001.

12. OECD (2002), "Regional Clusters in Europe", Observatory of European SMEs, 2002, No. 3.

13. Соколенко С.И. Производственные системы глобализации: Сети. Альянсы. Партнерства. Кластеры: Укр. контекст. – К.: Логос, 2002. – 646 с.

14. Соколенко С. Кластеры в глобальной экономике. – К.: Логос, 2004. – 848 с.

15. Дудкіна К.А. Кластеры как форма рыночной централизации в условиях современных светогосподарских отношений // Автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. екон. наук – Інститут світової економіки і міжнародних відносин НАН України. – Київ, 2004. – 15 с.

16. Ярошук М. Кластерна модель як ефективний інструмент розвитку приватного підприємництва // В сб. науч. тр.: Проблемы повышения эффективности функционирования предприятий различных форм собственности / НАН Украины. Ин-т экономики пром-сти; Редкол.: Булеев И.П. (отв. ред.) и др. – Донецк, 2004. – С.70-77.

17. Шпак И.А. Кластеры как форма повышения конкурентоспособности перерабатывающих предприятий АПК Украины // В сб. науч. тр.: Управление экономикой переходного периода / НАН Украины. Ин-т экономики пром-сти; Редкол.: Чумаченко Н.Г. (отв. ред.) и др. – Донецк, 2004. – С.260-271.

18. Четирбок М Кластерна політика як метод активізації інноваційних процесів в регіонах. В зб.: Науково-інноваційна політика в регіонах Білорусі: Матеріали республіканської науково-практичної конференції (Гродно, 19-20 жовтня 2005 р.). – Мн.: ДУ "БелІСА", 2005. – 100 с.

19. Мигранян А.А. Теоретические аспекты формирования конкурентоспособных кластеров в странах с переходной экономикой // Вестник КРСУ. – 2002. – №3. – Интернет-ресурс: –http:// www.krsu.edu.kg/vestnikN3/a15.html.

20. Пономаренко В.С., Кривцов А.С. Методика выбора стратегии социально-экономического развития регионов страны // Бизнес Информ. – 2004. – №34. – С.47–57.

Надійшла до редколегії 15.06.13

строковій перспективі неефективна через виникнення значного макроекономічного розбалансування. Гнучкий валютний режим у поєднанні з монетарною стратегією таргетування інфляції дозволяє нейтралізувати негативний вплив зовнішніх шоків, так би мовити абсорбувати їх, а це сприяє високому рівневі довіри населення щодо роботи монетарних інституцій та утриманню інфляції на низькому рівні протягом тривалого періоду часу. Таке поєднання монетарної та валютної політики дозволяє країнам успішно долати наслідки світової фінансової кризи.

Серед українських вчених ключові аспекти ролі монетарної політики у макроекономічному регулюванні досліджували такі вчені: Ю. Біленко, О. Василик, А. Гальчинський, А. Гриценко, Т. Кричевська, А. Мельник, С. Ніколайчук, О. Петрик, А. Стасишин, В. Стельмах, Н. Тушницький, С. Циганов, В. Ющенко та ін. Методологічні основи аналізу валютно-кредитних відносин у монетарному середовищі закладені в доробках таких вітчизняних вчених: Ю. Бездітко, Я. Белінська, С. Боринець, А. Кияк, Б. Лапчук, З. Луцишин, М. Максименцев, О. Рогач, О. Сльозко, І. Співак, В. Степаненко, А. Філіпенко, А. Шаповалов, В. Шевчук та ін.

У даному дослідженні велика увага була приділена саме Польщі у зв'язку з тим, що, незважаючи на приєднання до ЄС, країна спромоглася залишити високий ступінь незалежності монетарної та валютної політики. Це дозволило країні успішно долати наслідки останньої світової фінансової кризи, порівняно з іншими членами ЄС. У Польщі, як і в інших перехідних економіках, на початкових етапах трансформації були значні макроекономічні проблеми. Серед них однією з найсерйозніших стала проблема, пов'язана з гіперінфляцією (пік припав на середину 1989 р.). Причина була аналогічна з іншими перехідними економіками, а саме: дотації та субсидії збитковим державним підприємствам, фінансування дефіциту державного бюджету за рахунок нової емісійної хвилі, значний розмір зовнішнього боргу, відсутність необхідної кількості валютних резервів. На початкових етапах трансформації на ринкові засади уряд Польщі намагався обрати оптимальні режими для ефективної роботи валютної та монетарної політики. Спочатку у 1990-му р. використовувався монетарний режим таргетування обмінного курсу у поєднанні з режимом фіксованого валютного курсу з прив'язкою до дол. США (з 1 січня 1990 р.). Проте через досить значну девальвацію, коли менш ніж за півроку злотий девальвував з 9,5 PLN/USD до 11,103 PLN/USD, уряд обрав іншу політику [1]. Фіксований курс замінюють повзучою прив'язкою, а згодом, коли макроекономічна ситуація значно покращується, впроваджують гнучкий режим курсоутворення у 1998 р. Цього ж року неефективну політику таргетування обмінного курсу замінюють на дівішу стратегію таргетування інфляції.

У 2000 р. уряд Польщі запровадив жорсткішу монетарну політику, яка мала на меті призупинити інфляцію та економічний спад, проте, результат був дещо іншим. Висока вартість інвестиційних кредитів гальмувала інвестиції та розвиток підприємств; завищений курс злого послаблював конкурентоспроможність польських товарів; високі податки та часті зміни податкового законодавства не сприяли покращенню ситуації. Ф. Девіс робить висновок, що "...перенесення інструментів монетарної політики, які з великим успіхом застосовувала, наприклад, Маргарет Тетчер в Англії, на посткомуністичні економіки, де не ділять ринкові механізми, це доказ слабого розуміння лібералізму..." [2].

На думку Б. Гурського бюджетна криза Польщі, поганий стан державних фінансів була не причиною, а наслідком слабкості економіки, віддзеркаленням її про-

блем. А в основі кризи і слабкості польської економіки лежить не економічний спад чи кон'юнктурні явища, а давня й історично сформована проблема: слабкість вітчизняних підприємств, низька якість їхньої продукції та мала її конкурентоспроможність. Це слабка пропозиція польських продуктів, низький рівень їх продажів, низькі доходи і рентабельність, наслідком чого є слабкий потік доходів від податків, безробіття й дефіцит зовнішньої торгівлі. Б. Гурський зазначає, що "...варто пам'ятати, що економіка посткомуністичних країн – це сфера слабких структур пропозиції і неконкурентоспроможного виробництва. А отже, попит є, проте немає національних виробників, здатних його цілком задовольнити, а отже, споживаються імпортовані товари, що значною мірою впливає на стан торговельного балансу країни" [3].

Враховуючи початковий досвід трансформаційних процесів, Польща обрала поступове пристосування процесів лібералізації до макроекономічного розвитку країни в контексті інтеграції до ЄС. Основною передумовою для такого кроку була наявність значних обсягів заборгованостей, що робило економіку Польщі більш вразливою до впливу зовнішніх шоків. Тож значний зовнішній борг та дуже високий рівень інфляції потребували проведення поступової та виваженої політики лібералізації. У своєму дослідженні Е. Садовська – Цеслак доводить, що процес поступової лібералізації ринків капіталу в Польщі був узгоджений з макроекономічним розвитком країни, а монетарна та валютна політика не суперечили одна одній, прагнучи на досягнення однієї мети, що й допомогло економіці Польщі уникнути валютної та фінансової кризи під час вступу до ЄС [4].

Важливість дослідження каналу зовнішніх капітальних надходжень зумовлена тим фактом, що наприкінці 1990-х років обсяги припливів капіталу до Польщі були одними з найбільших серед інших країн регіону (за період з 1995 по 2003 рр. чисті припливи капіталів до Польщі становили 77,7 млрд дол. США), а зумовлені вони були процентною політикою: відсоткові ставки утримувалися на досить високому рівні протягом тривалого періоду часу. Саме диференціал відсоткових ставок і спричинив значний притік іноземного капіталу [1]. Причиною такої процентної політики є невдала спроба уряду побороти інфляцію аж до 2002 р. Також на високий рівень припливів капіталів до Польщі у цей період впливали приватизаційні процеси, що відбувалися в країні протягом другої половини 1990-х років. І лише після запровадження жорсткої монетарної політики рівень інвестування у польську економіку значно знизився у 2000-2003 рр. Останнім часом рівень інфляції у Польщі є одним з найнижчих серед країн Європи. Зокрема, у 2007 р. рівень інфляції у Польщі становив 2,38%, і навіть під час впливу світової фінансової кризи рівень інфляції залишався на досить низькому рівні, 2008 р. – 4,35%, 2009 – 3,82% [1].

Разом з приєднанням до ЄС до Польщі почали надходити іноземні капітали. Для того, щоб процеси лібералізації ринку капіталу не призвели до виникнення макроекономічного розбалансованості, було запроваджено механізм регулювання капітальних надходжень. З метою впровадження ефективної політики щодо нейтралізації негативних наслідків від припливу капіталу у Польщі було прийнято законопроект під назвою Recommendation T, який встановлював граничну норму допустимого рівня кредитування для комерційних банків, що зробило більш жорсткішими умови кредитування в секторі нерухомості. Цей документ було створено Комітетом з питань фінансової стабільності (KNF), до складу якого входять Міністр Фінансів Польщі, Голова національного банку та інші високопосадові особи [5, с. 46].

На рис. 1. показано динаміку припливу іноземного капіталу до Польщі протягом 1994-2009 рр. Аналізуючи графік, можна зробити висновок, що дії, які застосовував центральний банк Польщі щодо призупинення надмірних припливів капіталу, виявилися ефективними. З 2004 р. простежується значне зниження капітальних надходжень, і лише з 2007 р. розпочинається стрімке зростання показника. Для протидії негативним наслідкам від припливу капіталу під час так званого кредитного буму серед країн ЦСЄ у Польщі було запроваджено

норми регулювання щодо іпотек в іноземній валюті, оскільки ринок нерухомості акумулював значну частку капіталів. Тож низький рівень припливу капіталу у цей період також частково пояснюється незначними обсягами кредитування в країні. Це дало змогу призупинити потоки капіталів, проте останнім часом Польща випередила інші країни регіону щодо капітальних надходжень. Польща була єдиною країною серед нових членів ЄС, де протягом 2009 р. було зафіксовано зростання рівня інвестування.

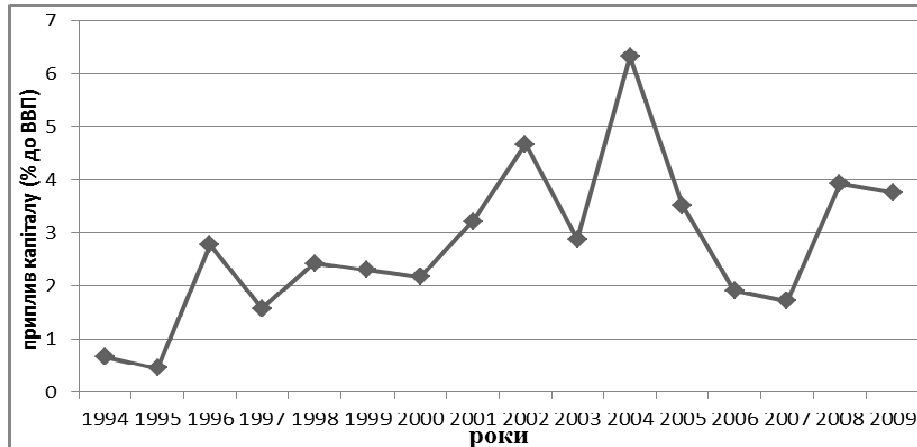

Рис. 1. Динаміка припливу іноземного капіталу до Польщі за 1994-2009 рр. (для розрахунку використовувалися статистичні дані СБ [6])

Дослідженням інструментів монетарної та валютної політики, які застосовували у Польщі для протидії негативним наслідкам від надмірної пропозиції іноземного капіталу, займалися Н. Епштейн, Е. Нієр, Д. Велкулеску та М. Горетті. Автори розглядали можливість застосування для нейтралізації негативних наслідків від надмірного притоку капіталу стратегію, яку використовували в Ізраїлі у 2008 р. Приклад Ізраїлю довів, що систематична та прозора валютна стратегія може пом'якшити надмірне поцінування валютного курсу національної грошової одиниці, дозволить накопичити резерви та втримати інфляцію на досить низькому рівні. Проте в умовах спаду економічної активності така політика буде неефективна, оскільки валютні інтервенції не допоможуть нейтралізувати інфляційний тиск від припливів капіталів. Інтервенції на валютному ринку є одним з інструментів монетарної політики, але варто пам'ятати, що коливання валютного курсу значно впливають на макроекономічну та фінансову стабільність, яка, своєю

чергою, створює загрозу щодо недотримання інфляційної цілі монетарної політики. Результати досліджень засвідчують, що така політика ефективна лише на початкових етапах, валютні інтервенції дозволяють нейтралізувати негативний вплив від припливів капіталів лише у короткостроковому періоді [7, с. 19].

На рис. 2. показано динаміку зростання обсягів кредитування та рівня зовнішньої заборгованості у Польщі за період часу 1992 – 2009 рр. Аналізуючи графік, можна простежити, що протягом кредитного буму, який охопив країни ЦСЄ у 2004-2006 рр., обсяги кредитування зросли не більше як на 10%. Це дозволяє стверджувати, що дії уряду та центрального банку щодо недопущення надмірного зростання рівня внутрішнього кредитування в цей період були ефективні. Дослідження динаміки зовнішньої заборгованості країни свідчить про те, що уряду вдалося втримати зростання показника та не перевищити встановленої межі у 60% ВВП, що могло б створити загрозу для економічної безпеки країни.

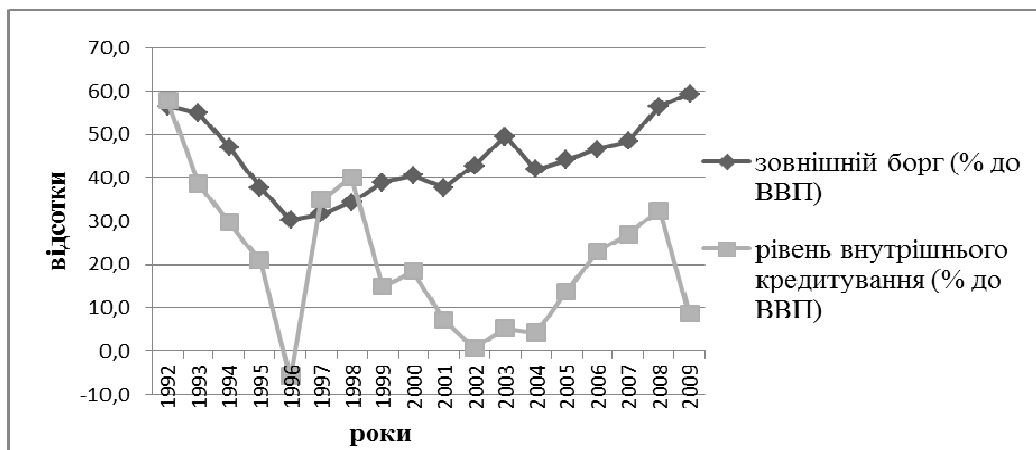

Рис. 2. Динаміка зростання рівня внутрішнього кредитування та зовнішнього боргу Польщі за 1992-2009 рр. (статистичні дані ЄБРР [1-2])

Часткове пояснення причин незначного зростання обсягів кредитування порівняно з іншими країнами ЦСЄ було знайдено у тому, що, крім встановлених обмежень, на рівень кредитування значно впливав високий показник ліквідності у корпоративному секторі, що дозволило національним компаніям залучати для розвитку власні ресурси [8, с. 27].

З метою дослідження впливу монетарних шоків на валютний курс, для аналізу наслідків від надмірного припливу капіталу на ефективність роботи монетарної та валютної політики, для дослідження ефективності основних трансмісійних каналів використовується векторна авторегресія, яка ефективна навіть для малої кількості даних, що є характерною особливістю для країн з перехідною економікою. Згідно з неокласичним підходом щодо нейтральності грошей у довгостроковому періоді, вплив монетарної політики розглянуто у середньостроковому періоді. Для аналізу використовувалися квартальні дані щодо рівня облікової процентної ставки центральних банків країн, рівня інфляції (ІЦ),

грошової маси (M2), валютного курсу (номінальний валютний курс) та рахунку операцій з капіталом за період часу з 1997-2012 рр., оскільки на початкових етапах трансформації на ринкові засади ринку грошей фактично не існувало, реальні відсоткові ставки через значне розбалансування економіки деколи були від'ємними. Для того, щоб порівняти, чи справді валютний режим має такий значний вплив на ефективність механізму взаємодії монетарної та валютної політики, спочатку проаналізуємо більш стабільний період 2000-2012 рр., коли у країні вже було запроваджено гнучкий валютний режим та діяла стратегія таргетування інфляції. Нижче наведено рис. 3, який зображає вплив, що його чинять на коливання номінального валютного курсу такі показники, як облікова процентна ставка центрального банку Польщі (Repo rate), рівень інфляції (inflation), грошової маси (M2), також проаналізовано вплив, який чинить приплив іноземного капіталу на валютний курс (CA-Capital Account) за 2000-2012 рр.

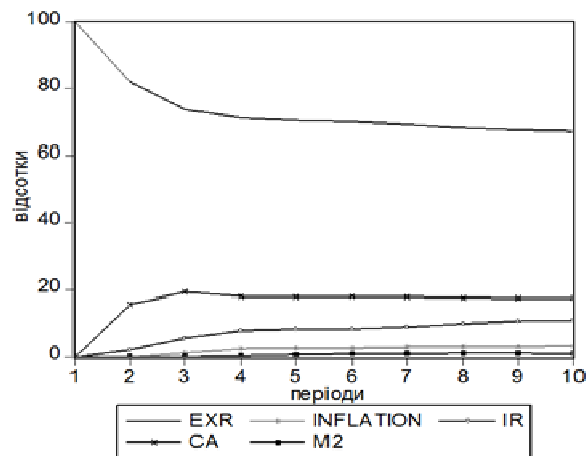

Рис. 3. Результати VAR-аналізу впливу макроекономічних показників на валютний курс у Польщі в період 2000-2012 рр.

З графіка видно, що зміна рахунку операцій з капіталом пояснює близько 20% коливань валютного курсу, тобто простежується суттєвий вплив на зміну валютного курсу у Польщі іноземних капітальних надходжень. Менше впливає на коливання курсу процентна політика національного банку, лише близько 10% коливань валютного курсу пояснюються зміною облікової ставки. Зміна грошової маси та інфляція майже не впливають на зміну номінального валютного курсу, тобто у Польщі працює

інструмент процентної ставки у механізмі взаємодії монетарної та валютної політики, на відміну від попередніх досліджень, коли фіксовані валютні режими не дозволяли проводити ефективну монетарну політику.

Також на ефективність монетарної політики вплинули інтеграційні процеси, оскільки разом з приєднанням до ЄС, Польща втратила певну свободу у проведенні незалежної монетарної політики. На рис. 4 наведено аналогічний аналіз, проте за період часу 1997-2012 рр.

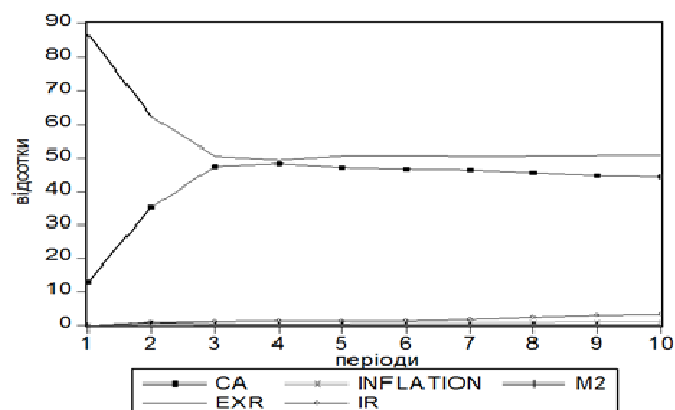

Рис. 4. Результати VAR аналізу впливу макроекономічних показників на валютний курс в Польщі в період 1997-2012 рр.

Ситуація до встановлення у 1998 р. гнучкого валютного курсу дещо відрізняється. Аналізуючи рис. 3, для якого використовувалися квартальні показники починаючи з 1997 р., можна зробити висновок про значно більше розбалансування економіки, визначальний вплив на коливання номінального валютного курсу чинили саме припливи капіталу (близько 50% коливань валютного курсу пояснювалися змінами у рахунку операцій з капіталом), тоді як облікова ставка національного банку, рівень грошової маси фактично не впливали на курсові коливання. Проведене дослідження дозволяє

стверджувати, що такий інструмент монетарної політики, як процентна ставка, в той період часу не відігравав важливої ролі у макроекономічному регулюванні.

Аналіз чинників впливу на валютний курс у Польщі засвідчив, що головним визначником валютного курсу були саме припливи капіталу, а вже потім процентна ставка. Це свідчить про те, що уряд країни недооцінив негативні наслідки від надмірного притоку капіталів. На рис. 5 показано вплив на грошову масу (M2) інфляції, процентної ставки, валютного курсу та змін у рахунку операцій з капіталом.

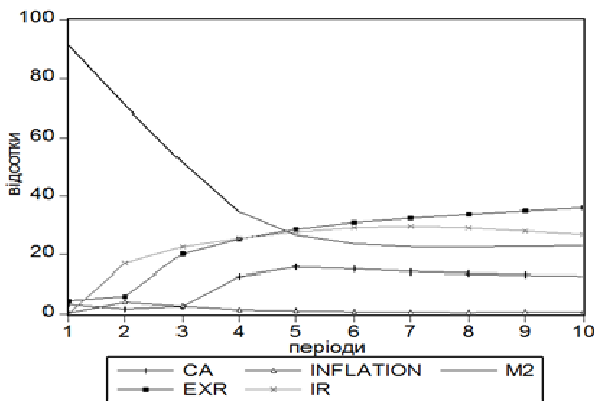

Рис. 5. Результати VAR-аналізу впливу макроекономічних показників на грошову масу в Польщі в період 2000-2012 рр.

Вплив процентної ставки національного банку коливається у межах 20-30%, приблизно такий самий вплив чинить і валютний курс, тобто процентний та валютний механізми регулювання працюють рівнозначно, на зовнішні фінансові надходження припадає близько 15% коливань грошової маси. Валютний курс досить відчутно впливає на рівень грошової маси в країні, проте, як бачимо на рис. 2, зворотного взаємозв'язку немає. Як-

що порівнювати ситуацію з більш раннім періодом, коли у країні ще діяв фіксований валютний режим та монетарна стратегія таргетування валютного курсу, то, як це бачимо на рис. 6, вплив валютного курсу пояснював більше 40% коливань грошової маси, капітальні надходження близько 20%, процентна ставка – менше 10% коливань, тобто інструмент процентної ставки працював значно слабше порівняно з валютним курсом.

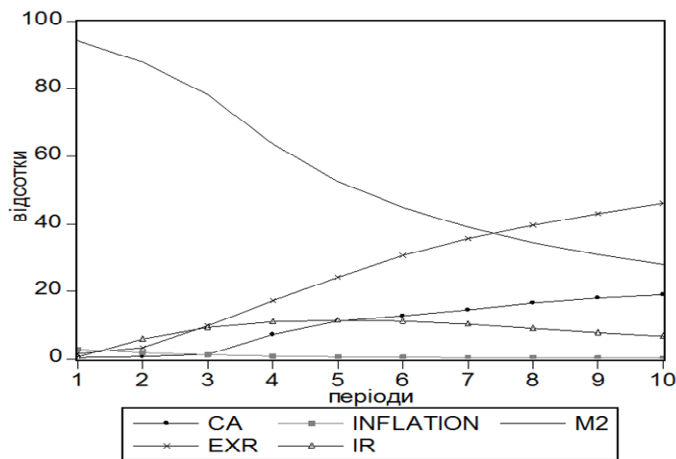

Рис. 6. Результати VAR аналізу впливу макроекономічних показників на грошову масу у Польщі в період з 1997-2012 рр.

Під час інтеграційних процесів та лібералізації ринків капіталів до Польщі почали надходити іноземні капітали, проте не в таких обсягах, як до інших країн нових членів ЄС, тож це не створило значної макроекономічної розбалансованості. Після приєднання до ЄС економіка Польщі вступила у фазу значного піднесення, зростав рівень заробітної платні. Незважаючи на те, що економіка була у стані буму, дефіцит рахунку поточних операцій був відносно невисоким. Можна погодитись з досліджен-

нями П. Томсена, М. Горетті та Н. Епштейна, що зовнішні позиції країни в цей період є досить стабільні, а реальний валютний курс загалом перебуває у стані рівноваги [5, с. 4]. Це свідчить про відсутність макроекономічної розбалансованості у країні після приєднання до ЄС.

Проаналізувавши статистичні дані можна дійти висновку, що економіка Польщі розвивалася досить стало та без потрясінь. Система гнучкого курсоутворення створювала можливості для проведення незалежної

монетарної політики, що дозволяло ефективно регулювати потоки капітальних надходжень до країни. Це не спричинило роздмухування дефіциту рахунку поточних операцій та не призвело до перегріву економіки, тобто не були створені передумови для внутрішньої розбалансованості в цілому.

Реальне зростання ВВП у четвертому кварталі 2007 р. становило близько 10%, а у першому кварталі 2008 р. – вже близько 5%, що свідчить про те, що уповільнення темпів економічного зростання у Польщі почалося ще до початку негативного впливу кризи на економіку. Криза зумовила значне зниження експорту (лише у першому кварталі 2009 р. на 30%), проте через незначну залежність польської економіки від експорту (згідно з дослідженнями М. Белки та А. Хьюсана), це також не призвело до значної макроекономічної розбалансованості [9]. Зрозуміло, що Польща також переживала значні труднощі, спричинені кризою, так, дефіцит бюджету зріс з 2% від ВВП у 2007 р. до 7% у 2009 р. Проте економісти МВФ вважають таку ситуацію цілком виправданою, зважаючи на світову фінансову кризу [1].

Польща – єдина серед країн ЄС спромоглася уникнути рецесії у 2009 р. Згідно з останніми дослідженнями це було можливо завдяки високому рівню капіталізації і прибутковості банківської системи (80% загальних банківських активів Польщі належать іноземним фінансовим установам, що автоматично передбачає значні фінансові впливання у банківську систему в скрутні часи) [7, с. 5]. Натомість проведені дослідження дозволяють робити висновок, що країна легше долає кризу, оскільки не мала значної зовнішньої та внутрішньої розбалансованості у передкризові роки. І не останню роль у цьому процесі відігравав саме ефективна система макроекономічного регулювання економіки, забезпечена гнучким валютним режимом. Зростання реального ВВП за 1998-2008 рр. сягало в середньому 4% на рік, інфляція з 2002 р. по 2008 р. становила близько 2,5%, що є одним з найкращих показників серед регіону [1].

Значні обсяги внутрішнього ринку та стабільний рівень приватного споживання дозволяють Польщі знизити рівень залежності від експорту, гнучкий валютний режим дозволяє вчасно реагувати на зовнішні шоки завдяки пристосуванню реального валютного курсу, проводити ефективну монетарну політику. Наприклад, у першій половині 2009 р. Рада з питань регулювання монетарної політики Польщі (MPC – Monetary Policy Council) запровадила м'якшу монетарну політику, процентну ставку було знижено до 3,5%, також було зменшено резервні вимоги на депозити на 0,5% до 3% для покращення ліквідності банківського сектора, протидії світовій кризі та підтримки відновлення економіки [1]. Унаслідок кризи зупинка фінансових потоків призвела до того, що злотий девальював з 2,96 PLN/USD у четвертому кварталі 2008 р. до 3,54 PLN/USD у першому кварталі 2009 р, проте станом на кінець 2010 р. курс стабілізувався (2,96 PLN/USD). Саме гнучкий валютний режим дає змогу вчасно реагувати на виклики, не створюючи макроекономічної розбалансованості. В сучас-

них умовах уряду Польщі варто проводити м'якшу монетарну політику для врегулювання фіскальної політики, проте дуже обережно, оскільки зниження процентної ставки може спричинити послаблення позицій злота.

Тоді, коли більшість країн ЦЄ були у глибокій рецесії, економіка Польщі продовжувала розвиватися. Безперечно, що світова фінансова криза дуже похитнула фінансові ринки у Польщі, паралізувала міжбанківський ринок, викликала крах кредитування, значно послабила злотий, проте інструменти монетарної та валютної політики дозволили швидко нормалізувати ситуацію. Фіксовані валютні режими обмежують незалежність монетарної політики, це створює передумови для припливу капіталу та не дозволяє протистояти зовнішнім шокам, що призводить до значного макроекономічного розбалансування та перегріву економіки, а отже, створює умови для подальшого поглиблення кризового стану. З одного боку, приплив іноземного капіталу нейтралізував негативне сальдо рахунку поточних операцій, проте ці надходження були переважно у формі кредитів, а не інвестицій у розвиток реального сектора економіки, що спричинить значні проблеми у майбутньому. Країни (Польща, Чеська Республіка, Словенія), які запровадили ефективнішу систему макроекономічного регулювання, що ґрунтується на використанні гнучкої системи курсоутворення та монетарній стратегії таргування інфляції, виявилися більш успішними перед зовнішніми викликами, такими як регулювання надмірних надходжень іноземного капіталу чи протистояння світовій фінансовій кризі, через відсутність значної внутрішньої розбалансованості економік.

Список використаних джерел

1. Статистичні дані Міжнародного валютного фонду [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.imf.statistics.org>.
2. Белінська Я. В. Стабільний валютний курс як передумова стабільності економіки / Яніна Василівна Белінська // Фондовий ринок. – 2008. – № 23. – С. 16–20.
3. Гурський Б. Економіка Польщі: урок для України [Електронний ресурс] / Богдан Гурський // Критика. – 2002. – № 3(12). – Режим доступу : <http://krytyka.kiev.ua/comments/Hurskyj.html>.
4. Sadowska-Cieslak E. Capital Account Liberalization in Poland / E. Sadowska-Cieslak // Capital Liberalization in Transition Countries: Lessons from the Past and for the Future / A. Bekker, B. Chapple. – Massachusetts : Edward Elgar, 2003. – P. 225–243.
5. Chuvakul M. Republic of Poland: Arrangement Under the Flexible Credit Line [Електронний ресурс] / Mali Chivakul, Natan Epstein, Manuela Goretti, Alexander Hoffmaister, Poul M. Thomsen // IMF Country Report. – 2009. – № 09/138. – 47 p. – Режим доступу : <http://www.imf.org>.
6. Статистичні дані Світового Банку [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://data.worldbank.org>.
7. Epstein N. Republic of Poland: Selected Issues Paper [Електронний ресурс] / Natan Epstein, Delia Velculescu, Manuela Goretti, Erlend Nier // IMF Country Report. – 2010. – №10/119. – 40 p. – Режим доступу : <http://www.imf.org>.
8. Allard C. Republic of Poland: Selected Issues [Електронний ресурс] / Celine Allard, Engin Dalgin, Christoph Klingens, Natalia Tamirisa // IMF Country Report. – 2012. – № 06/392. – 85 p. – Режим доступу : <http://www.imf.org>.
9. Belka M. Republic of Poland : Staff Report for the 2009 Article IV Consultation [Електронний ресурс] / Marek Belka, Aasim Husain // IMF Country Report. – 2009. – № 09/266. – 60 p. – Режим доступу : <http://www.imf.org>.

Надійшла до редколегії 10.06.13

Ю. Корнеева, канд. екон. наук, млад. науч. сотр.,
КНУ імені Тараса Шевченка, Київ

ВЛИЯНИЕ ГИБКОГО ВАЛЮТНОГО РЕЖИМА НА ЭФФЕКТИВНОСТЬ МОНЕТАРНОГО ТРАНСМИССИОННОГО МЕХАНИЗМА В ПОЛЬШЕ В УСЛОВИЯХ КРИЗИСА

Эффективное функционирование рыночной экономической системы предусматривает введение соответствующей монетарной и валютной политики, которые в значительной степени влияют на все экономические процессы в стране. Правильно выбранный валютный режим в сочетании с удачно разработанной монетарной стратегией создают необходимые предпосылки для трансформационных преобразований на пути построения рыночной экономики. В этой статье анализируется эффективность монетарного трансмиссионного механизма в Польше в контексте интеграционных процессов и под воздействием мирового финансового кризиса. Для данного исследования использовалось эконометрическое моделирование, где главными детерминантами были показатели денежной массы, валютных резервов, уровень процентной ставки и валютного курса.

Ключевые слова: валютная политика, монетарный трансмиссионный механизм, режим фиксированного валютного курса, режим плавающего валютного курса, механизм взаимодействия монетарной и валютной политики.

Y. Korneeva, PhD. In Economics, Research fellow,
Taras Shevchenko National University of Kyiv, Kyiv

IMPACT OF THE FLEXIBLE EXCHANGE RATE REGIME ON THE EFFECTIVENESS OF THE MONETARY TRANSMISSION MECHANISM IN POLAND DURING THE CRISIS

The effective functioning of a market economic system envisages the introduction of an appropriate monetary and exchange rate policies that have a significant impact on all economic processes in the country. The correct choice of the exchange rate regime coupled with well-designed monetary strategy are creating the necessary conditions for transformational changes on the way to a market economy. This article examines the effectiveness of the monetary transmission mechanism in Poland in the context of the integration process and influenced by the world financial crisis. For this study econometric modeling was used; the main determinants were the money supply, foreign exchange reserves, interest rate and exchange rate.

Keywords: monetary policy, monetary transmission mechanism, fixed exchange rate regime, floating exchange rate regime, mechanism of the interaction of monetary and exchange rate policies.

СУЧАСНА СИСТЕМА МІЖНАРОДНОГО ПРАВА

УДК: 347.736

О. Бірюков, д-р юрид. наук, проф.
КНУ імені Тараса Шевченка, Київ

БАНКРУТСТВО ФІЗИЧНИХ ОСІБ: РОЗРОБКА МІЖНАРОДНИХ СТАНДАРТІВ

Стаття присвячена одній із найновіших концепцій у сучасному приватному праві – банкрутствам фізичних осіб. Автор статті звертається до процесу уніфікації норм права у цій новій сфері регулювання суспільних відносин. У статті дається огляд діяльності Світового банку у сфері вивчення існуючих у світі систем банкрутства фізичних осіб та розробки рекомендацій для законодавців країн, які мають намір впровадити юридичні процедури банкрутства фізичних осіб чи удосконалити існуючі системи регулювання цих правовідносин.

Ключові слова: банкрутство фізичних осіб, Кодекс США про банкрутство, неспроможність, Світовий банк, уніфікація норм права.

Процедури банкрутства традиційно пов'язують з підприємництвом. Тому банкрутство визнавалося, та й зараз визнається у більшості країн світу, частиною комерційного (приватного, цивільного, торговельного, підприємницького тощо) законодавства [1, с. 77]. Багатовікова історія розвитку цього інституту приватного права підтверджує це – практично в усі часи процедури банкрутства спрямовувалися на розв'язання заборгованості учасників економічної діяльності. Разом з тим в історії розвитку цієї сфери законодавства окремих країн світу існували приклади поширення дії відомих юридичних механізмів й на осіб, не пов'язаних з підприємницькою діяльністю. Наприклад, в Російській імперії у XVIII столітті розрізнялися так звана торгівельна і неторговельна неспроможність [2, с. 107].

Сьогодні ідея надання громадянам права звертатися до законодавства про банкрутство для розв'язання своїх майнових проблем набуває поширення. Досить часто цю нову сферу законодавства у багатьох країнах світу називають споживче банкрутство (*consumer bankruptcy*), оскільки вона тісно пов'язана зі споживчим кредитуванням.

У багатьох країнах світу сьогодні триває процес впровадження у національне законодавство юридичних засобів розв'язання проблем заборгованості громадян шляхом визнання боржників неспроможними з наступним відкриттям передбачених, як правило, в окремому законі юридичних процедур. В останні кілька років у країнах Європейського континенту пройшла хвиля прийняття спеціальних законів або введення відповідних положень у закони про неспроможність (банкрутство).

Відомо, що перше системне впровадження комплексу юридичних засобів щодо банкрутства фізичних осіб відбулося у США, коли в 1984 р. у результаті найбільшої в країні реформи відповідного законодавства Кодекс про банкрутство було доповнено окремим розділом. Сьогодні Розділ 13 Кодексу США про банкрутство "Врегулювання заборгованості осіб з постійними доходами" став прикладом для більшості країн світу [3, с. 291].

Банкрутство фізичних осіб – підприємців стає однією з найактуальніших тем наукових дискусій у світі.

Дебати навколо доцільності впровадження чи, як іноді говорять, перенесення так званого корпоративного банкрутства на фізичних осіб – підприємців, тривають й в Україні. До досліджень на цю тему вітчизняні учені тільки починають звертатися, а окремі публікації носять скоріше ознайомчий характер з цими достатньо нетрадиційними для некомерційної сфери правового регулювання суспільних відносин способами розв'язання проблем заборгованості [4, с. 11]. Тільки кілька наукових публікацій на цю тематику можна знайти в Україні [5].

Звернення не тільки практиків, а й науковців до ідеї впровадження механізмів банкрутства громадян в Україні зумовлена кількома причинами. У 2009 році був розроблений законопроект про банкрутство фізичних осіб – підприємців: проект Закону України "Про внесення змін до деяких законів України (щодо банкрутства фізичної особи)", зареєстрований у Верховній Раді України 27 березня 2009 р. за номером № 4273. На круглому столі, на якому було представлено цей законопроект, зазначені законодавчі пропозиції були розкритиковані [6].

Аналіз підходів щодо впровадження зазначених правових механізмів у країнах світу свідчить про те, що у кожній окремій країні створюється свій унікальний набір юридичних засобів розв'язання проблем економічного характеру фізичних осіб [7, с. 23]. Цьому є достатньо зрозуміле пояснення: ці досить специфічні юридичні способи розв'язання проблем заборгованості базуються на місцевих культурних, релігійних, правових, економічних і, навіть, мовних традиціях, що склалися у кожній країні. Необхідно зазначити, що такі відмінності є іноді надзвичайно суттєвими, а це практично унеможлиблює в таких умовах розробку узгоджених міжнародних правил регулювання цих правовідносин.

Враховуючи зазначене та те, що ця сфера є важливою як для ринкових економік, так й для створення єдиного міжнародного фінансового порядку, виникла необхідність вивчення досвіду впровадження таких механізмів у світі, а на основі здійсненого аналізу розробити рекомендації для країн, які розглядають можливість впровадження таких юридичних процедур чи мають

намір вдосконалювати існуючі. Світовий банк виступив ініціатором вивчення стану регулювання цих відносин у країнах світу і розробки таких рекомендацій.

Світовий банк розглянув таку пропозицію 11 січня 2011 року на засіданні Цільової групи експертів з питань банкрутства, яка займається розробкою і вдосконаленням міжнародних стандартів регулювання відносин неспроможності у сфері комерційної діяльності та систем захисту прав кредиторів⁷. На цьому міжнародному форумі були присутні представники ЮНСІТРАЛ, МВФ, ЄБРР, ІНСОЛ, Асоціації незалежних банків, Міжнародної асоціації юристів та представники спеціалізованих національних організацій, зокрема, керівники Американського інституту банкрутства, Американської асоціації юристів та низки Європейських та інших регіональних організацій. На цьому засіданні за підтримки представників міжнародних організацій, які проводять дослідження з уніфікації норм права у сфері торгівлі, Світовий банк отримав мандат на проведення дослідження з практики впровадження процедур банкрутства щодо фізичних осіб у країнах світу і підготовку порівняльного аналізу. Для цього була створена спеціальна робоча група, в яку увійшли найвідоміші фахівці у сфері банкрутства: судді, учені, практикуючі юристи, представники національних регуляторів і розробники політики у країнах світу.

Останні два з половиною роки Робоча група працювала в режимі постійного обміну ідеями, думками, обговорення проектів документу та врахування пропозицій з використанням електронних засобів зв'язку. Крім того, було проведено два засідання членів Робочої групи.

Перше дослідження [8], підготовлене групою дослідників під керівництвом експерта з питань банкрутства Світового банку Адольфо Руїона (*Adolfo Rouillon*), було оприлюднене на першому засіданні Робочої групи у 2011 році. На цьому засіданні був наданий загальний порівняльний огляд підходів до процедурних особливостей визнання фізичних осіб неспроможними. Цю секцію вів старший експерт з питань неспроможності Світового банку Адольфо Руїон (*Adolfo Rouillon*), а Джейсон Кілборн (*Jason Kilborn*), США; Олександр Бірюков, Україна; П. Р. Чінієн (*P. R. Chinien*), Маврикій; Казухіро Янахіра (*Kazuhiro Yanahira*), Японія та Луїс Фернандо Валенте де Пайва (*Luiz Fernando Valente de Paiva*), Бразилія виступили з доповідями.

На засіданні Робочої групи, що було проведено у м. Вашингтоні, США 12-13 грудня 2012 року, автори проекту Порівняльного аналізу у складі голови групи Джейсона Дж. Кілборна (*Jason J. Kilborn*), керівника секретаріату від Світового банку Хосе М. Гаррідо (*José M. Garrido*) та членів комісії Чарльза Д. Бута (*Charles D. Booth*), Йохани Ніємі, (*Johanna Niemi*), Ієна Д. С. Рамсея (*Iain D. C. Ramsay*) представили фінальний проект звіту, виконаного у форматі порівняльного аналізу з пропозиціями для законодавців.

В результаті тривалої роботи членів Робочої групи і фахівців з усього світу, які у різних формах брали участь у розробці спільного документу з'явився Порівняльний аналіз систем банкрутства фізичних осіб. У зазначеному документі наведені результати аналізу законодавства про банкрутство фізичних осіб, що діє у 59 країнах світу, 25 з яких – країни з високим рівнем доходу, а 34 – з середнім та низьким. Населення цих країн складає 67%

⁷ Автор цієї статті був учасником цього заходу, де виступив з доповіддю. Див.: Best Practices in the Insolvency of Natural Persons, Task Force Meetings: Rapporteur's Synopsis // Susan Block-Lieb, Fordham Law School. – The World Bank, Insolvency and Creditor/Debtor Regimes Task Force, 2011. Документ можна знайти в мережі Інтернет за адресою: http://siteresources.worldbank.org/EXTGILD/Resources/WB_TF_2011_Consumer_Insolvency.pdf.

всього населення землі. Текст остаточного документу розміщено в мережі Інтернет у травні 2013 року [9].

Хоча кінцевий документ й отримав назву звіт, але за змістом він є результатом порівняльного дослідження основних систем регулювання відносин із неможливості фізичних осіб – не підприємців виконати свої майнові зобов'язання. Разом з тим, документ містить рекомендації законодавцям країн світу, які розглядають можливість увести у національне законодавство процедури банкрутства фізичних осіб. Певною мірою, їх можна назвати міжнародними стандартами, оскільки на сьогодні Порівняльний аналіз Світового банку є єдиним у світі документом, в якому міститься бачення ефективної системи регулювання відносин неспроможності фізичних осіб – не підприємців.

Аналіз існуючих у світі систем банкрутства фізичних осіб, що міститься у зазначеному документі, має стати зразком для конструювання ефективної системи регулювання цих правовідносин, а розроблений документ повною мірою може слугувати орієнтиром для законодавців у реалізації їх намірів побудувати працюючу систему розв'язання проблем заборгованості шляхом застосування відомих у світі юридичних процедур.

Крім того, розроблені фахівцями Світового банку рекомендації мають підтримувати світову фінансову систему через уніфікацію підходів у правовому регулюванні важливих суспільних відносин, а в кінцевому рахунку надати країнам світу дієвий механізм протидії фінансовим кризам.

Оскільки Україна взяла за себе зобов'язання перед Міжнародним валютним фондом почати розробляти систему правового регулювання відносин неспроможності фізичних осіб, впевнені рекомендації Світового банку можуть стати відправною точкою у моделюванні в країні нової сфери законодавства з регулювання суспільних відносин. Впевнені, це є важливим як для держави, яка може продемонструвати, що вона здатна виконувати свої міжнародні зобов'язання, так й для громадян, які отримують зрозумілі, прозорі та ефективні юридичні способи розв'язання проблем заборгованості та захисту своїх майнових інтересів у складних для них ситуаціях, пов'язаних з критичною заборгованістю.

Список використаних джерел

1. Коммерческое право / Под ред. В. Ф. Попондопуло. – М.: Юристъ, 2003. – 661 с.
2. Шершеневич Г. Ф. Конкурсный процесс. – М.: "Статут", 2000. – 477 с.
3. Bankruptcy Code and Rules. – N.Y.: Matthew Bender & Co. Inc., 2000. – 685 p.
4. Бірюков О.М. Споживчі банкрутства: іноземний досвід / О.М. Бірюков // Правовий тиждень. – 2009. – № 49(175). – 8 грудня. – С. 11.
5. Див., наприклад, статті О.М. Бірюкова, в яких надаються як переваги введення процедур банкрутства фізичних осіб у чинне законодавство, так й застереження про необхідність це робити обережно: Бірюков О.М. Банкрутство громадян: за і проти / О.М. Бірюков // Бюлетень Міністерства юстиції України. – 2011. – № 11. – С. 60-65; Бірюков О.М. Доктрина "свіжий старт" у законодавстві країн Європейського Союзу / О.М. Бірюков // Право України. – 2012. – № 6. – С. 152-156.
6. Див. Матеріали круглого столу: Круглый стол "Банкрутство в Україні – механізм ухода от кредитов или цивилизованное средство прекращения бизнеса" [Електронний ресурс] // Финансы и банки. – 2009, 19 червня. – Режим доступу: <http://www.press-release.com.ua/announces/view/15694/>.
7. Kilborn J. J. Comparative Consumer Bankruptcy / Jason J. Kilborn. – Durham, NC: Carolina Academic Press, 2007. – 128 p.
8. Див.: Survey of Consumer Insolvency [Електронний ресурс] // Цільова група Світового банку експертів з питань банкрутства. – USA, Washington, 2011. – 11-12 January. – Режим доступу: <http://siteresources.worldbank.org/EXTGILD/Resources/Jan11-CI-Rouillon.pdf>.
9. Див.: Звіт Світового банку до регулювання банкрутства фізичних осіб [Електронний ресурс] // Робоча група Світового банку з регулювання банкрутства фізичних осіб. – USA, Washington: The World Bank, 2012. – Режим доступу: <http://web.worldbank.org/WBSITE/EXTERNAL/TOPICS/EXTLAWJUSTICE/EXTGILD/0,,contentMDK:23346097~menuPK:9022962~pagePK:4789622~piPK:64873779~theSitePK:5807555,00.html>.

А. Бирюков, д-р юрид. наук, проф.
КНУ імені Тараса Шевченка, Київ

БАНКРОТСТВО ФИЗИЧЕСКИХ ЛИЦ: РАЗРАБОТКА МЕЖДУНАРОДНЫХ СТАНДАРТОВ

Статья посвящена одной из самых новых концепций в современном частном праве – банкротствам физических лиц. Автор статьи обращается к процессу унификации норм права в этой новой сфере регулирования общественных отношений. В статье дается обзор деятельности Всемирного банка в сфере исследования существующих систем банкротства физических лиц и разработки рекомендаций для законодателей стран, которые имеют намерение ввести юридические процедуры банкротства физических лиц или усовершенствовать существующие системы регулирования этих правоотношений.

Ключевые слова: банкротство физических лиц, Всемирный банк, Кодекс США о банкротстве, несостоятельность, унификация норм права.

A. Biryukov, Doctor of Law, Professor,
Taras Shevchenko National University of Kyiv, Kyiv

NATURAL PERSONS' BANKRUPTCY : DEVELOPMENT OF INTERNATIONAL STANDARDS

This article is devoted to one of the newest concepts of the private law – bankruptcy of natural persons. The author refers to the process of unification in this new sphere of regulation. The article provides for a review of the World Bank's activity in the sphere of analyzing of existing systems of natural persons' bankruptcy and development of recommendations for law-makers of the states where they intend to introduce legal procedures of natural persons' bankruptcy or improve existing systems.

Keywords: bankruptcy of natural persons, insolvency, the World Bank, unification, US Bankruptcy Code.

УДК: 341.232:004

І. Забара, канд. юрид. наук, доц.
КНУ імені Тараса Шевченка, Київ

СТАНОВЛЕННЯ І РОЗВИТОК МІЖНАРОДНО-ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ ОБМІНУ ІНФОРМАЦІЄЮ

У статті досліджуються питання, пов'язані із становленням і розвитком міжнародно-правового регулювання обміну інформацією. Автор аналізує тенденції у формуванні міжнародно-правових основ обміну інформацією, що склалися на межі 70-80 років ХХ сторіччя, а також сучасне міжнародно-правове регулювання обміну інформацією між суб'єктами міжнародного права.

Ключові слова: інформація, міжнародний обмін інформацією, міжнародно-правове регулювання обміну інформацією.

Важливим аспектом міжнародної інформаційної діяльності суб'єктів міжнародного права, є участь у міжнародному інформаційному обміні. Характерні для початкового періоду розвитку спорадичність і епізодичність, з часом були змінені на стійкі і тривалі відносини і виокремили обмін інформацією в самостійну область соціальних і міжнародних відносин. Це мало наслідком формування спеціальних норм, покликаних регулювати ці відносини. Забезпечення можливості розширення міжнародних обмінів інформацією, заснованих на дотриманні основних принципів міжнародного права, постало першочерговою задачею.

З часом, зміна бачення, місця і ролі інформації викликали зміни в міжнародних інформаційних відносинах. І одною з перших, кого торкнулися ці зміни, стала діяльність суб'єктів міжнародного права з міжнародного обміну інформацією. Саме тому особливої актуальності набуває розгляд питань, пов'язаних із міжнародно-правовим регулюванням обмінів інформацією, зокрема з позицій як формування міжнародно-правових основ обміну інформацією, так і сучасного бачення розвитку міжнародно-правового регулювання. На увагу заслуговує не тільки розгляд джерел, але й поглядів вчених на концептуальні засади правового регулювання обміну інформацією.

Перші доктринальні дослідження, пов'язані із міжнародно-правовим регулюванням обміну інформацією було розпочато у сімдесяті роки двадцятого сторіччя. Переважно вони торкалися питань міжнародно-правового регулювання міждержавних обмінів масовою інформацією і мали фрагментарний характер.

З часом, поява нових концепцій розвитку міжнародних інформаційних відносин викликала увагу до міжнародно-правового регулювання обміну інформацією як з практичної, так і теоретичної точок зору. Питання обміну інформацією стали дедалі частіше розглядатися з позицій вирішення окремих практичних питань в рамках

міжнародних організацій і у міждержавних відносинах. Особливу увагу проблемі міжнародно-правового регулювання обміну інформацією почали приділяти і представники доктрини – Ю.М. Колосов, О.М. Овсюк, І.І. Мисик, О.В. Собакина, О.В. Єрмішина, І.Н. Грязін, О.Г. Дніпровський, В.П. Талімончик, В.В. Єрмакова [1-11] та інші. Окремі положення міжнародного обміну інформацією досліджували Ю.Б. Кашлев, Г.М. Вачнадзе, В. Нелепін, М. Усубян [12-14] та інші.

Серед розглянутих авторами були питання щодо формування міжнародно-правових норм міжнародного обміну масовою інформацією, міжнародно-правових проблем обміну масовою інформацією та обміну інформацією, регулювання участі транснаціональних корпорацій у міжнародному обміні масовою інформацією. Певною мірою були досліджені питання ролі ООН у формуванні норм міжнародного обміну інформацією, та участі міжнародних організацій у регулюванні міжнародного обміну інформацією.

Проте залишаються недослідженими питання щодо міжнародно-правового регулювання обміну інформацією між суб'єктами міжнародного права, зокрема щодо об'єкту, порядку, умов обміну, правового режиму інформації.

Метою статті є дослідження міжнародно-правового регулювання інституту обміну інформацією. У зв'язку з цим вартим розгляду постають питання щодо становлення і розвитку міжнародно-правових обмінів інформацією, його умов, тенденцій розвитку.

Відомо, що обмін інформацією між суб'єктами міжнародного права відбувається досить тривалий час. Проте, дослідження інституту міжнародного обміну інформацією, протягом останніх десятиліть, на відміну від інших видів інформаційної діяльності мали вибірковий характер.

Для цього періоду характерним було те, що предметом дослідження завжди були питання міжнародно-правового регулювання масової інформації. В той же

час, не можна не звернути увагу на той парадоксальний факт, що переважна кількість міжнародних угод, які уклалися з часу створення ООН, містила положення щодо обміну різноманітною інформацією, проте не були предметом досліджень [15]. Такі положення про обмін інформацією між суб'єктами міжнародного права включалися до тексту міжнародних угод (іноді досить ґрунтовно визначаючи питання щодо обміну інформацією). Як правило, їх включали до текстів універсальних, регіональних і двосторонніх угод. Крім того, положення щодо обміну інформацією посіли значне місце і в угодах між міжнародними організаціями.

Варто звернути увагу і на те, що для цього періоду єдине розуміння поняття "міжнародний обмін інформацією" було відсутнім. Досить тривалий час у радянській доктрині міжнародного права термін "обмін інформацією" ("міжнародний обмін інформацією", "інформаційний обмін", "міжнародний інформаційний обмін", "трансграничний інформаційний обмін") розглядався в загальному контексті як поширення масової інформації за кордони держави. Виокремлення категорії саме *масової інформації* для розгляду з позицій міжнародно-правового регулювання обміну інформацією було характерним для періоду 70-80 років 20 сторіччя.

Характерною для того часу була позиція, висловлена Ю.М. Колосовим і В.І. Цеповим, які розглядаючи питання правового регулювання міжнародного обміну інформацією, зазначали, що він представляє собою "поширення за допомогою відповідних технічних засобів ідей та уявлень, пануючих у одних державах, серед населення інших" [16]. Аналогічний погляд висловила і О.В. Єрмішина, зазначивши, що міжнародний обмін інформацією представляє собою "передачу масової інформації через національні кордони" [17]. Така позиція, висловлена представниками радянської доктрини міжнародного права, продовжувала бачення міжнародного обміну інформацією, закріпленого ще у *Південно-американській угоді про радіозв'язок 1935 року та Міжнародній конвенції про використання радіомовлення в інтересах миру 1936 року* і не вносила суттєвих змін у питання правового регулювання міжнародного обміну інформацією. Це пояснюється стійкими намаганнями провідних держав впливати одна на одну, серед іншого, і у ідеологічній сфері, використовуючи для цього засоби масової інформації і не переймаючись питаннями їхнього правового регулювання.

Разом з тим, окремі дослідники почали розглядати міжнародний обмін інформацією виключно як поширення інформації. Такий підхід із самого початку виглядав дискусійним, оскільки ототожнював два види міжнародної інформаційної діяльності – обмін інформацією і поширення інформації, і не знайшов належної підтримки.

На противагу, західна доктрина міжнародного права у питанні міжнародного обміну інформацією зосередилася на правовому регулюванні технічних умов передачі інформації. Поштовх цьому дав розвиток космічної техніки, за допомогою якої стала можливою трансляція радіо та телевізійних передач на цілі регіони.

З часом, радянська доктрина більш чітко висловила позицію з питань міжнародного обміну інформацією, зробивши акцент саме на питаннях правового регулювання масової інформації [18]. Зокрема зазначалось, що міжнародно-правове регулювання масової інформації "здійснюється шляхом застосування принципів і норм, що визначають права і обов'язки суб'єктів міжнародного права в області поширення ідей і відомостей серед населення іноземних держав [19, с. 152]". У доктрині міжнародного права навіть висловлювалася думка про те, що міжнародно-правове регулювання засобів

масової інформації представляє собою окрему галузь загального міжнародного права [19, с. 152]. Таке бачення міжнародно-правового регулювання обміну інформацією було характерним в часи розвитку концепції нового міжнародного інформаційного порядку.

Цей підхід не передбачав міжнародно-правового регулювання обміну (взаємної передачі) інформації у міждержавних відносинах; за змістом діяльності він відповідав більше односторонньому поширенню інформації, що здійснювалася державами на свій розсуд; інформація, що поширювалася, за змістом обмежувалася тільки категорією масової інформації.

Навіть у наступних наукових дослідженнях зазначалось, що "процес нормотворення в області міжнародної інформації і комунікації носить фрагментарний характер, зосереджений навколо кількох напрямків міжнародного обміну інформацією" [20, с. 132].

Разом з тим, нове бачення міжнародного обміну інформацією та його міжнародно-правового регулювання було висловлено О.В. Собакиною. Автор зазначивши, що для міжнародних інформаційних обмінів характерним є обмін масовою інформацією, повідомленнями, які мають політико-ідеологічний аспект [21, с. 77], звернула увагу на те, що міжнародний обмін інформацією цим не може обмежуватися. На думку автора, зміни у розумінні соціальної ролі інформації у світовому розвитку призвели до нової оцінки як інформації, так і засобів її використання, і викликали дослідження питань їх міжнародного обміну [22, с. 77]. При цьому вона зазначала, що "створення міжнародних банків даних, розгортання широкої мережі передачі науково-технічної і економічної інформації створюють умови для багатогранного співробітництва у сфері спеціалізованої інформації" [23, с. 77].

Цікавий погляд висловила В.П. Талімончик. Характеризуючи міжнародно-правове регулювання відносин інформаційного обміну, автор запропонувала розглянути весь спектр питань з точки зору концепції глобального інформаційного суспільства [24]. Проте, на нашу думку, є дискусійною позиція автора щодо включення до відносин інформаційного обміну усіх питань, які або належать до інших видів інформаційної діяльності, або безпосередньо з ним не пов'язані.

На нашу думку, міжнародний обмін інформацією характеризується низкою особливостей, які відрізняють його від інших видів міжнародної інформаційної діяльності, що здійснюється суб'єктами міжнародного права. Вони полягають в наступному.

1) Міжнародний обмін інформацією передбачає взаємну передачу суб'єктами міжнародного права інформації (даних, відомостей, повідомлень) на добровільній, паритетній, погодженій основі. Міжнародні двосторонні та багатосторонні угоди є підставою для здійснення обміну інформацією, що може відбуватися як одноразово, так і багаторазово, періодично або постійно.

Зазначимо, що одностороннє поширення суб'єктом міжнародного права інформації (одноразово або багаторазово) не може розглядатися в якості міжнародного обміну інформацією. Також не може розглядатися як обмін і одностороннє отримання (збір) інформації.

2) Зазвичай, положення міжнародних угод щодо обміну інформацією можуть передбачати мету, об'єкт, порядок, умови обміну і правовий режим інформації.

Метою міжнародного обміну інформацією є взаємне ознайомлення сторін, узгодження спільної політики і діяльності суб'єктів міжнародного права.

Об'єктом міжнародного інформаційного обміну вступають документована інформація, інформаційні ресурси, інформаційні продукти та інформаційні послуги.

Порядок обміну інформацією передбачає послідовність дій суб'єктів міжнародного права щодо взаємного надання інформації (наприклад, порядок обміну може передбачати надання інформації з одного або кількох питань не на регулярній основі; надання на регулярній або періодичній основі інформацію з визначеного кола питань певному органу міжнародної організації тощо).

Умови міжнародного обміну інформацією передбачають обов'язки суб'єктів щодо взаємної передачі суб'єктами міжнародного права інформації даних, відомостей, повідомлень (наприклад, умови обміну інформацією між міжнародними організаціями, зазвичай передбачають взаємне надання інформації про поточну та перспективну діяльність організацій для наступної розробки, погодження і реалізації загальної політики у відповідності із задачами, визначеними статутами організацій).

Правовий режим інформації визначає умови доступу і поширення інформації, отриманої шляхом міжнародного обміну інформацією у відношенні до третіх осіб. Інформація, отримана шляхом міжнародного обміну між суб'єктами міжнародного права, може мати різний міжнародно-правовий режим (обмежена для використання (таємна, конфіденційна), призначена для вільного обігу тощо).

3) У міжнародному інформаційному праві склалося дві групи угод між суб'єктами міжнародного права щодо обміну інформацією.

До першої групи входить значна кількість міжнародних угод, у яких крім інших, містяться і умови щодо обміну інформацією. Як правило, в цих договорах визначаються тільки загальні положення щодо обміну відповідною інформацією між договірними сторонами (наприклад, в міждержавних угодах про правову допомогу; в угодах між міжнародними організаціями про основи взаємовідносин і співробітництво, в угодах між державами і міжнародними організаціями з приводу діяльності в рамках організації тощо).

До другої групи входять угоди, що укладаються суб'єктами міжнародного права виключно з питань обміну інформації одного виду. До таких можна віднести угоди про обмін будь-якою інформацією, з приводу якої сторони дійшли згоди про обмін. Останнім часом у відносинах між ними спостерігається тенденція до укладання угод з обміну окремими видами інформації – правової [25], економічної [26], екологічної [27], науково-технічної [28], освітньої [29], військової [30], щодо надзвичайних ситуацій [31] тощо.

4) Договірній практиці у сфері міжнародного інформаційного права відомі міждержавні угоди, угоди міжнародних організацій між собою, а також з державами. Аналіз положень свідчить про те, що вони мають різні мету, об'єкт, порядок, умови обміну і правовий режим інформації.

5) Обмін інформацією між суб'єктами міжнародного права може відбуватися на підставі укладених угод, за допомогою будь-яких носіїв; інформаційних баз даних (наприклад, баз даних міжнародних організацій – ООН, МАГАТЕ, ІНТЕРПОЛ); засобів міжнародного інформаційного обміну (наприклад, за допомогою інформаційних систем (Глобальної системи телев'язку Всесвітньої служби погоди Всесвітньої метеорологічної організації; інформаційної системи Всесвітньої метеорологічної організації тощо).

Крім особливостей, які відрізняють міжнародний обмін інформацією від інших видів міжнародної інформаційної діяльності, важливим є питання щодо принципів міжнародного інформаційного обміну. Їхньому розгляду присвячено кілька монографічних робіт [32-36], проте загальне теоретичне бачення цієї проблеми відсутнє.

Разом з тим, беззаперечним є те, що міжнародно-правове регулювання обміну інформацією між суб'єк-

тами міжнародного права повинно здійснюватися при дотриманні договірними сторонами таких принципів сучасного міжнародного права, як принцип взаємної поваги державного суверенітету, суверенної рівності (рівноправ'я) держав, незастосування сили або погрози силою, територіальної цілісності, невтручання у внутрішні справи, мирного врегулювання міжнародних спорів, співробітництва держав, добросовісного виконання міжнародних зобов'язань.

Так, повний і виключний суверенітет над об'єктами інформаційно-комунікаційної інфраструктури (спільними базами даних, спільними інформаційними мережами тощо) належить державам-учасникам і тільки вони вправі спільно встановлювати міжнародно-правовий режим інформації і використання інформаційної інфраструктури. Проте, кожна держава може на свій розсуд використовувати належну їй інформацію і інформаційну інфраструктуру за умов не заподіяння шкоди суверенітету інших держав, їхнім правам і інтересам.

3 принципу суверенної рівності впливає рівноправ'я держав при визначенні порядку, умов і міжнародно-правового режиму інформації.

Нав'язування державі тих чи інших умов використання інформації шляхом тиску або примусу є неприпустимим, оскільки протирічить принципу незастосування сили або погрози силою.

3 принципу недоторканості і цілісності державної території впливає обов'язок кожної держави використовувати таким чином належну їй інформацію і об'єкти інформаційної інфраструктури, щоб це не заподіяло шкоди іншим державам.

В той же час кожна держава є вільною у межах договірного режиму використовувати інформацію на свій розсуд, оскільки це не заподіє шкоди суверенітету і територіальній недоторканості інших держав. Тому, будь-які претензії з приводу правомірності використання державами інформації є неприпустимими, оскільки складають втручання в її внутрішні справи.

Відповідно, будь-які спори між державами з приводу обміну інформацією повинні вирішуватися ними взаємно погодженими мирними засобами.

Особливе значення при міжнародно-правовому регулюванні обміну інформацією має принцип співробітництва. Держави, відповідно до цього принципу, зобов'язані добросовісно співробітничати між собою у цілях досягнення взаємоприйняттого, такого що враховує їхні взаємні права, інтереси і загальнолюдські цінності врегулювання проблем використання інформації.

Разом з тим, основні принципи міжнародного права, що є керівними початками при регулюванні міжнародного обміну інформацією, не тільки не виключають, але й припускають договірну конкретизацію на основі взаємного співробітництва держав.

Варто відмітити, що спеціальні принципи міжнародного обміну інформацією містяться в міжнародних актах, зокрема прийнятій ЮНЕСКО Декларації про основні принципи, що стосуються внеску засобів масової інформації у зміцнення миру та міжнародного взаєморозуміння, в розв'язок прав людини і у боротьбу проти расизму і апартеїду і підбурення до війни 1978 року, прийнятій ООН і ЮНЕСКО Декларації принципів "Побудова інформаційного суспільства – глобальна задача нового тисячоліття" 2003 року, Прийнятій Радою Європи Декларації про свободу обміну інформацією в Інтернеті 2003 року. Фактично, на нашу думку, не усі положення зазначені в деклараціях можна розглядати в якості принципів міжнародного інформаційного обміну.

Реальністю сучасного часу стало те, що розвиток міжнародних інформаційних відносин почав набагато

випереджати їхнє міжнародно-правове регулювання. Поява нових відносин, їх ускладнення і трансформація викликають необхідність дослідження нових умов, за яких здійснюватиметься міжнародно-правове регулювання обміну інформацією.

Таким чином, розглянувши питання, пов'язані із становленням і розвитком міжнародно-правового регулювання обміну інформацією, можна зазначити наступне:

- формування міжнародно-правових основ обміну інформацією відбулося на межі 70-80 років ХХ сторіччя;
- доктринальні дослідження цього періоду були зосереджені переважно на питаннях міжнародно-правового регулювання використання масової інформації та визначенні технічних умов її поширення;
- міжнародний обмін інформацією в сучасних умовах передбачає взаємну передачу суб'єктами міжнародного права інформації на добровільній, паритетній, погодженій основі;
- положеннями міжнародних угод можуть передбачати мету, об'єкт, порядок, умови обміну інформацією та її правовий режим;
- спостерігається тенденція до укладання суб'єктами міжнародного права угод з обміну окремими видами інформації;
- обмін інформацією між суб'єктами міжнародного права може відбуватися за допомогою будь-яких носіїв, інформаційних баз даних, засобів міжнародного інформаційного обміну.

Крім того, актуальними і перспективними, на нашу думку, можуть бути подальші дослідження умов і особливостей міжнародно-правового регулювання обміну інформацією у міждержавних угодах, угодах міжнародних організацій між собою, а також з державами.

Список використаних джерел

1. Колосов Ю.М. Массовая информация и международное право / Ю.М. Колосов – М., "Международ. отношения", 1974. – 168 с.
2. Овсюк О. Міжнародно-правові проблеми регулювання поширення інформації та обміну нею / О. Овсюк // Радянське право. – Київ, 1983. – №5 – С. 64–67.
3. Мысык И.И. Международно-правовое регулирование отношений информационного обмена СССР с зарубежными странами: автореф. дис. ... канд. юрид. наук / И.И. Мысык; АН УССР. Ин-т государства и права. Киев, 1987. – 19 с.
4. Мысык И.И. Некоторые проблемы международно-правового регулирования обмена информацией / И.И. Мысык // Вест. Киев. ун-та. Междунар. отношения и междунар. право. – 1987. – Вып. 24. – С.74–78.
5. Собакина Е.В. Международно-правовые проблемы международных обменов информатикой / Е.В. Собакина // Сов. государство и право. – 1987. – №4. – С. 77–81.
6. Собакина Е.В. Роль ООН в формировании международно-правовых норм международного обмена информацией / Е.В. Собакина // 40-летие ООН: актуальные проблемы развития международного права и международных отношений. – М., 1988. – С. 26–37.
7. Ермишина Е.В. Международный обмен информацией: правовые аспекты. / Е.В. Ермишина – М.: Междунар. отношения, 1988. – 144 с.
8. Грязин И.Н. О правовом режиме передачи машиночитаемой информации по международным сетям электросвязи / И.Н. Грязин // Учен. зап. Тарт. ун-та. – 1988. – Вып. 801. – С. 57–68.
9. Днепровский А.Г. Правовые проблемы нового международного информационного порядка / А.Г. Днепровский – М.: Наука, 1989. – 142 с.
10. Талимончик В.П. Международно-правовое регулирование отношений информационного обмена / В.П. Талимончик. – Спб.: Издательство "Юридический центр-Пресс", 2011. – 382 с.
11. Ермакова В.В. Проблемы правового регулирования межгосударственного информационного обмена в СНГ / В.В. Ермакова // Информационное право. – 2011. – №4 (27). – С. 21-25.
12. Вачнадзе Г.Н., Кашлев Ю.Б. Международный обмен информацией: Его сторонники и противники / Г.Н. Вачнадзе, Ю.Б. Кашлев. – 2-е изд., доп. – Тбилиси: Сабчота Сакартвело, 1980. – 387 с.

И. Забара, канд. юрид. наук, доц.
КНУ имени Тараса Шевченко, Киев

СТАНОВЛЕНИЕ И РАЗВИТИЕ МЕЖДУНАРОДНО-ПРАВОВОГО РЕГУЛИРОВАНИЯ ОБМЕНА ИНФОРМАЦИЕЙ

В статье исследуются вопросы, связанные со становлением и развитием международно-правового регулирования обмена информацией. Автор анализирует тенденции в формировании международно-правовых основ обмена информацией, сложившийся на рубеже 70-80 годов XX столетия, а также современное международно-правовое регулирование обмена информацией между субъектами международного права.

Ключевые слова: информация, международный обмен информацией, международно-правовое регулирование обмена информацией.

13. Нелепин В. К вопросу о правовой охране информационного обмена [Электронный ресурс] / В. Нелепин. – Режим доступа: <http://www.russianlaw.net/law/netlaw/articles/paper07.htm>.

14. Усубян М. Правовая охрана персональных данных и свобода трансграничных информационных обменов [Электронный ресурс] / – Режим доступа: http://www.russianlaw.net/law/civil_rights/pd/paper09/.

15. Положения щодо обміну інформацією зустрічаються і у окремих міжнародних договорах із різноманітних питань з незапам'ятних часів. Проте, з утворенням ООН, включення положень щодо обміну інформацією у міжнародні договори набуло систематичного характеру.

16. Колосов Ю.М., Цепов Б.А. Новый международный информационный порядок и проблема поддержания мира / Ю.М. Колосов, Б.А. Цепов. – М., 1983. – С. 15.

17. Ермишина Е.В. Международный обмен информацией: правовые аспекты. / Е.В. Ермишина – М.: Междунар. отношения, 1988. – 144 с.;

18. До засобів масової інформації відноситься радіомовлення, телевізійне мовлення, поширення тиражованої друкованої візуальної та звукової продукції.

19. Словарь международного права / Бацанов С.Б., Ефимов Г.К., Кузнецов В.И. и др. – 2-е изд., перераб. и доп. – М.: Междунар. отношения, 1986. – с.152;

20. Ермишина Е.В. Международный обмен информацией: правовые аспекты. / Е.В. Ермишина – М.: Междунар. отношения, 1988. – 144 с.;

21. Собакина Е.В. Международно-правовые проблемы международных обменов информатикой / Е.В. Собакина // Советское государство и право. 1987. №4. С. 77–81.

22. Там само, с. 77 (для характеристики автор використовує термін "інформатика", притаманий для тогочасних відносин, зазначивши, що "інформатика – поняття, що означає наукову інформацію, а також засоби її збирання, пошуку, переробки, перетворення, поширення і використання у різних областях людської діяльності". Фактично, у сучасному розумінні, автор наголошувала на міжнародному обміні інформацією та інформаційно-комунікативними технологіями.

23. Собакина Е.В. Международно-правовые проблемы международных обменов информатикой / Е.В. Собакина // Советское государство и право. 1987. №4. С. 77–81.

24. Талимончик В.П. Международно-правовое регулирование отношений информационного обмена / В.П. Талимончик. – Спб.: Издательство "Юридический центр-Пресс", 2011. – 382 с.

25. Конвенция о международном обмене информацией в отношении гражданского состояния от 4 сентября 1958 г.; Конвенция об обмене информацией относительно приобретения гражданства от 10 сентября 1964 г.; Европейская конвенция об информации относительно иностранного законодательства от 7 июня 1968 г.; Европейская конвенция о получении за рубежом информации и свидетельств по административным вопросам от 15 марта 1978 г.; Соглашение об обмене правовой информацией 21 октября 1994 г.

26. Соглашение об обмене экономической информацией от 26 июня 1992 г.

27. Соглашение об информационном сотрудничестве в области экологии и охраны окружающей среды от 11 сентября 1998 г.

28. Соглашение между Евратомом и США об обмене научно-технической информацией в области ядерных исследований 1975 г.; Соглашение о межгосударственном обмене научно-технической информацией 26 июня 1992 года; Соглашение о свободном доступе и порядке обмена открытой научно-технической информацией государств-участников СНГ от 11 сентября 1998 г.

29. Соглашение об обмене информацией в сфере образования государств-участников Содружества Независимых Государств от 31 мая 2001 г.

30. Соглашение об организации информационного взаимодействия в объединенных вооруженных силах Содружества Независимых Государств и вооруженных силах государств-участников соглашения 13 ноября 1992 г.

31. Соглашение об обмене информацией о чрезвычайных ситуациях природного и техногенного характера, об информационном взаимодействии при ликвидации их последствий и оказании помощи пострадавшему населению от 18 сентября 2003 г.

32. Колосов Ю.М., Цепов Б.А. Новый международный информационный порядок и проблема поддержания мира / Ю.М. Колосов, Б.А. Цепов. – М., 1983. – С. 15.

33. Колосов Ю.М. Массовая информация и международное право / Ю.М. Колосов – М., "Международ. отношения", 1974. – 168 с.

34. Ермишина Е.В. Международный обмен информацией: правовые аспекты. / Е.В. Ермишина – М.: Междунар. отношения, 1988. – 144 с.

35. Днепровский А.Г. Правовые проблемы нового международного информационного порядка / А.Г. Днепровский – М.: Наука, 1989. – 142 с.

36. Талимончик В.П. Международно-правовое регулирование отношений информационного обмена / В.П. Талимончик. – Спб.: Издательство "Юридический центр-Пресс", 2011/ – 382 с.

Надійшла до редколегії 21.05.13

I. Zabara, PhD in Law, associate professor
Kiev National University of Taras Shevchenko, Kiev

FORMATION AND DEVELOPMENT OF INTERNATIONAL LEGAL REGULATION OF INFORMATION EXCHANGE

This article investigates issues related to the formation and development of international legal regulation of information exchange. The author analyses the trends in the formation of an international legal framework for the exchange of information, developed at the turn of the twentieth century, 70-80 years, as well as contemporary international legal regulation of information exchange between subjects of international law.

Key words: information, international exchange of information, international legal regulation of exchange of information.

УДК 341.22:349.6

М. Медведєва, канд. юрид. наук, доц.
КНУ імені Тараса Шевченка, Київ

ОСОБЛИВОСТІ СТВОРЕННЯ ТА ЗАСТОСУВАННЯ МІЖНАРОДНО-ПРАВОВИХ ЗВИЧАЄВИХ ТА ДОГОВІРНИХ НОРМ У ГАЛУЗІ ОХОРОНИ НАВКОЛИШНЬОГО СЕРЕДОВИЩА

В статті аналізуються характерні риси створення та застосування норм міжнародного права навколишнього середовища, порівнюються переваги та недоліки звичаєвої та договірної форм правотворчості, а також надаються рекомендації з приводу удосконалення та правореалізації у природоохоронній сфері.

Ключові слова: міжнародне право навколишнього середовища, міжнародно-правові норми, міжнародний договір, міжнародний звичай.

Розуміння та врахування особливостей створення і застосування міжнародно-правових норм у галузі охорони навколишнього середовища (далі – МПНС) є передумовою ефективної їх реалізації. Питання визначення ролі норм міжнародного звичаю та міжнародного договору в процесі формування та функціонування міжнародного права навколишнього середовища важливе та актуальне з огляду на такі фактори: ця галузь є динамічною, вона стрімко розвивається і на сьогоднішній день нараховує більше 500 багатосторонніх природоохоронних угод, активно розробляються нові норми в рамках міжнародних органів та організацій у формі актів "м'якого права", однак рівень їх впровадження в життя залишається на досить низькому рівні, про що свідчать невіршені глобальні екологічні проблеми, погіршення якості довкілля та поява нових загроз для об'єктів живої природи і життя людини. Саме тому процес нормотворення в цій сфері має враховувати певні фактори, які б сприяли більш ефективній реалізації природоохоронних норм і принципів на універсальному, регіональному, локальному та національному рівнях. Загальними питаннями співвідношення звичаєвих та договірних норм в процесі правотворення та правореалізації займалися відомі вчені-теоретики: В.Г. Буткевич, В.А. Василенко, Г.М. Даниленко, Д.Б. Левін, І.І. Лукашук, В.Я. Суворова, О.І. Тунов, І.Г. Тункін, М.О. Ушаков; проблема формування звичаєвих та договірних норм у сфері охорони навколишнього середовища стала предметом досліджень лише деяких вітчизняних вчених (О.С. Колбасов, О.С. Тимошенко) і переважно – зарубіжних (П. Бірні, А. Бойль, О. Кісс, Ф. Сендс, М. Фіцморіс, Д. Шелтон). Враховуючи те, що Україна є ученицею цілої низки багатосторонніх природоохоронних угод, а також те, що стосовно неї було порушено декілька справ у зв'язку з недотриманням положень деяких екологічних конвенцій, дослідження цієї теми є вкрай важливим саме для науки і практики українського права, зокрема екологічного.

Як вірно стверджував Г.М. Даниленко, у зв'язку із нечіткістю нормативного змісту звичаю його застосування на практиці породжує низку проблем, пов'язаних із визначенням сфери дії цих норм, та їх обов'язковості для тих чи інших держав [1, с. 31-32]. Зрештою, виявлення постійної, одноманітної, загальної, тривалої практики держав у сфері охорони навколишнього середовища є складним завданням. У зв'язку з цим М. Фіцморіс стверджує, що міжнародний звичай не відіграє

головної ролі у правовому режимі охорони довкілля, оскільки міжнародне право навколишнього середовища, з огляду на історично сформовані обставини і нагальні потреби в охороні природи, розвивалося стрімко, на відміну від класичного міжнародного звичаєвого права, для формування або зміни якого в більшості випадків необхідна значна кількість часу і практика держав [2, с. 107, 113-114]. Часто позиції держав, недержавних акторів, доктринальні думки вчених є різко протилежними з приводу існування тієї чи іншої звичаєвої норми у природоохоронній сфері, що позначається на процесі реалізації норм МПНС. Наприклад, така невизначена ситуація склалася навколо принципів перестороги, "забруднювач платить", сталого розвитку, спільної, але диференційованої відповідальності тощо. З одного боку, відмінність у підходах держав не сприяє уніфікованому розумінню та застосуванню тих чи інших принципів і норм міжнародного права, з іншого, визнання існування звичаю в рішеннях міжнародних судів значно полегшує подальший процес його застосування у міжнародних відносинах. Єдиним прикладом звичаєвої норми в МПНС, щодо якої дослідники єдині в думці, є принцип заборони заподіювати шкоду території іншої держави або держав чи районів за межами національної юрисдикції. Зазначений звичаєвий принцип знайшов своє застосування в одному з останніх рішень МС ООН – у рішенні по справі про целюлозні заводи на річці Уругвай 2010 р., де він був означений у п. 101 як принцип попередження [3]. Проте, як зазначає О. Скетер, "твердження про те, що жодна держава не має права спричиняти шкоду навколишньому середовищу іншої держави, видається донкіхотським з огляду на велике різноманіття транскордонної екологічної шкоди, яка стається щодня" [4, с. 463]. У цьому вислові підкреслюється та різюча різниця і невідповідність, які існують між визнанням за певною нормою характеру звичаєвої норми та фактичною поведінкою держав, які надто часто її порушують, нехай навіть несвідомо чи непрямо. Більше того, в низці випадків злочинна недбалість, яка спричинила значну транскордонну шкоду, наприклад, аварія на Чорнобильській АЕС, залишається непокараною відповідно до норм права міжнародної відповідальності. Це свідчить про те, що у звичаєвих нормах МПНС держави намагаються втілювати і вбачати не стільки правило поведінки, скільки ідеальний стандарт такої поведінки, досягти і проконтролювати виконання якого на практиці буває важко. Лише шляхом втілення

цих стандартів у норми міжнародного договору з'являються реальні механізми їх дотримання, виконання, використання і застосування. Можемо стверджувати, що міжнародний звичай стає все більш непридатним для регулювання природоохоронної сфери, яка, з огляду, на погіршення екологічних умов життя, потребує більш чіткої, деталізованої та однозначної правової регламентації, що можна забезпечити лише нормами договору чи подальшими рішеннями його органів, меншою мірою – нормами рекомендацій чи "м'яким правом". Звичайний принцип про контроль держави над небезпечною діяльністю в рамках її юрисдикції та відшкодування за спричинену шкоду не має дієвих механізмів реалізації без визначення чітких критеріїв притягнення до такої відповідальності та сплати відповідної компенсації, що може бути вирішено завдяки договірній формі правотворчості. Тим більше, це стосується випадків, коли шкода настає внаслідок правомірної діяльності. З іншого боку, кодифікація вже діючого звичаєвого права у багатосторонній конвенції має важливі наслідки для подальшого застосування звичаєвих норм: під впливом договірних положень практика держав стає більш послідовною та одноманітною, а застосування і тлумачення цих норм за рамками конвенції значно спрощується [1, с. 152]. Використання договору як доказу існування звичаєвого права полегшує подальший процес застосування останнього. Так, визнання положень Частини XII Конвенції ООН з морського права 1982 р. стосовно охорони морського середовища звичаєвими, задеклароване у преамбулі Конвенції про захист морського середовища Північно-Східної Атлантики 1992 р., дозволило сторонам цього договору сформулювати конкретні зобов'язання та сформувати дієвий механізм контролю за їх виконанням [5]. Незважаючи на деякі недоліки звичаєвого регулювання природоохоронної сфери, значення міжнародного звичаю все ж не слід недооцінювати: саме основоположні принципи міжнародного права, як правило, виражені у формі міжнародного звичаю, було покладено в основу найбільш відомих рішень міжнародних трибуналів з міждержавних спорів, які стосувалися шкоди навколишньому середовищу [6, С. 29], наприклад, справа про плавильний завод у Трейлі 1938-1941 рр. (Канада проти США) та справа про озеро Лану 1957 р. (Іспанія проти Франції).

В доктрині міжнародного права обговорюється питання про два види звичаю: традиційний та сучасний [7, с. 105; 8]. У формуванні сучасного звичаю дещо нівелюється роль практики, натомість основна увага приділяється *opinio juris*, яке виражається у багатосторонніх договорах, деклараціях, резолюціях міжнародних організацій, які можуть проголошувати про існування звичаю, засвідчувати його формування або навіть породжувати новий звичай. Однак такий звичай, як правило, відображає ідеальний, а не фактичний, стандарт поведінки, що робить його застосування проблематичним. До таких стандартів, які перш за все відображають ідеальні моральні стандарти поведінки, належить повага прав людини, заборона використання сили, охорона навколишнього середовища [8]. Ті норми і принципи МПНС, які були проголошені в Стокгольмській декларації принципів з навколишнього для людини середовища 1972 р. та Декларації Ріо-де-Жанейро з навколишнього середовища і розвитку 1992 р., які втілювались пізніше у природоохоронних договорах, національному законодавстві держав, застосовувались у міжнародній та національній судовій практиці, що може стати свідченням визнання їх в якості звичаєвих, тим не менше, залишаються часто лише нормами-цілями, побажаннями, а не конкретними вимогами щодо правил поведінки зацікавлених акторів. Разом з тим, існують приклади звичаю, який уособлює конкретизоване чітке правило поведінки

іще до включення його в текст договору. Так, сформована і підтримана практикою держав звичаєва норма про заборону захоронувати всі радіоактивні відходи у морі (а не лише високорадіоактивні, як те передбачала спочатку Лондонська конвенція про запобігання забрудненню моря скидами відходів та інших матеріалів 1972 р.), втілена у резолюціях Консультативної Ради Сторін Конвенції 1983-85 та 1990 рр., а також в інших міжнародних договорах (Договор про Антарктику 1959 р., Договір Раратонга 1985 р.), має досить конкретний зміст, що виражається в міжнародно-правових зобов'язаннях держав, та механізм реалізації. Прикладом "сучасного" звичаю, сформованого не постійною та одноманітною практикою держав, а в резолюції міжнародного органу, є резолюція ГА ООН 1991 р. про глобальний мораторій на використання пелагічних дрефтерних сіток у відкритому морі, яка була ухвалена консенсусом і широко підтримана багатьма державами, в тому числі шляхом укладання регіональних міжнародних договорів у цій сфері [9, с. 589].

Міжнародний договір на сьогоднішній день виступає головним джерелом МПНС. Ефективність природоохоронної діяльності прямо пропорційна ступеню точності та деталізації міжнародно-правового регулювання. Практика свідчить, що конвенційне закріплення лише основоположних принципів охорони довкілля не є достатнім; їх зміст може бути реалізований лише шляхом ухвалення державами партикулярних договірних норм, які виступають по відношенню до принципів як *lex specialis* [6, с. 32]. Договір з охорони навколишнього середовища є необхідним інструментом регулювання природоохоронних відносин, оскільки деталізація та конкретизація зобов'язань держав у ньому, визначення правомірної та неправомірної поведінки, окреслення принципів відповідальності за останню дає можливість спростити процес реалізації природоохоронних принципів і норм. Такі сфери правової регламентації, як боротьба зі зміною клімату, охорона озонного шару, транскордонне переміщення небезпечних речовин, попередження забруднення морів, міжнародна торгівля видами дикої фауни і флори, відповідальність за правомірну небезпечну діяльність тощо потребують договірної форми правотворчості. Незважаючи на значну кількість ухвалених міжнародних угод з охорони навколишнього середовища, МПНС як галузі можна "поставити в провину", по-перше, те, що часто такі угоди не вступають в силу через передбачену в них вимогу вираження згоди на обов'язковість договору певної кількості держав, відповідальних за конкретну небезпечну діяльність (наприклад, процедура вступу в силу Монреальського протоколу про речовини, що руйнують озонний шар, 1987 р. до Віденської конвенції про охорону озонного шару 1985 р. та Кіотського протоколу 1997 р. до Конвенції про зміну клімату 1992 р.); по-друге, те, що природоохоронні угоди передбачають для держав широку, інколи майже необмежену, можливість робити застереження, вилучаючи таким чином дію ключових положень для себе або передбачають численні винятки із загального правила (наприклад, Конвенція з регулювання китобійного промислу 1946 р., Конвенція про міжнародну торгівлю видами дикої фауни і флори, що знаходяться під загрозою зникнення, 1973 р.); по-третє, рамковий підхід до прийняття міжнародних природоохоронних угод, незважаючи на певні переваги в плані полегшення досягнення консенсусу із суперечливих і складних питань шляхом закріплення в конвенції лише загальних напрямів співпраці, а також гнучкості стосовно можливості внесення необхідних змін до протоколів та додатків з розвитком наукового знання, має значні недоліки: держава може висловити свою згоду на обов'язковість рамкової конвенції, яка не покладає на неї

будь-яких серйозних юридичних зобов'язань, і в той же час – відмовитися робити те ж саме по відношенню до протоколів, які такі зобов'язання передбачають, таким чином нівелюючи досягнутий на міжнародному рівні результат. Через зазначені недоліки норми МПНС інколи не застосовуються взагалі або реалізуються на практиці досить неефективно.

Важливою особливістю природоохоронних угод є регламентація прав і обов'язків учасників, що в принципі є неправомірним з точки зору сучасного міжнародного права без чітко вираженої згоди цих держав. За загальним правилом, міжнародний договір не може створювати зобов'язань або прав для третьої держави без її на те згоди (ст. 34 Віденської конвенції про право міжнародних договорів 1969 р.). Однак в договірній практиці трапляються випадки, коли договір зобов'язує треті держави поважати договори інших держав, наприклад, це договори, які створюють певний об'єктивний режим – режим окремих територій (договори про демілітаризацію та нейтралізацію, Договір про Антарктику 1959 р.). При цьому обов'язок дотримуватись договору з боку учасників передбачає не лише його повагу, але й добросовісне та неуклінне виконання; принцип *pacta sunt servanda* розповсюджується лише на учасників договору, тоді як принцип поваги договорів розповсюджується на всіх держав, незалежно від їх участі в них. Таке зобов'язання витікає не з цих договорів, а з основних принципів міжнародного права [10, с. 75-77]. Наприклад, у Конвенції по запобіганню забрудненню з суден 1973 р. з Протоколом 1978 р. зазначено, що Сторони застосовують вимоги Конвенції також до суден держав, які не є Сторонами Конвенції, оскільки це необхідно, щоб для таких суден не створювалися більш сприятливі умови (ст. 5(4)). Це положення не передбачає жодних зобов'язань для суден третіх країн, а має на увазі використання всіх наявних засобів і можливостей із суворою відповідністю міжнародному праву у держав-учасниць для здійснення впливу на судна третіх країн. Таким чином, це положення закріплює не стільки зобов'язання третіх держав, скільки зобов'язання сторін договору. Однак практиці МПНС відомі і такі випадки, коли договір фактично регламентує права і обов'язки учасників в "обхід" принципу вираження згоди державами на обов'язковість певних природоохоронних норм, що супроводжується настанням небажаних наслідків для цих учасників та практичним порушенням їх свобод. Так, Угода про здійснення положень Конвенції Організації Об'єднаних Націй з морського права від 10 грудня 1982 року, які стосуються збереження транскордонних рибних запасів та запасів далеко мігруючих риб і управління ними, 1995 р. містить низку положень (п. 4 ст. 8, ст. 17, 21), відповідно до яких будь-яка держава-член регіональної організації з рибальства має право здійснювати висадку на борт і огляд рибальських суден, що плавають під прапором держави – учасниці Угоди, незалежно від того, чи є така держава також і членом регіональної організації з рибальства (!). Таким чином, одна із традиційних свобод відкритого моря – свобода рибальства – в Угоді 1995 р. підлягає значному обмеженню, що не раз критикувалось в доктрині міжнародного права. Угода непрямо забезпечує застосування заходів із збереження, встановлених регіональними рибогосподарськими організаціями, до сторін, які не брали на себе жодних міжнародно-правових зобов'язань у цій сфері.

Всі ці характеристики міжнародних конвенцій з охорони довкілля відображають прагнення міжнародного співтовариства винайти такі способи їх здійснення, які б, з одного боку, залучали якомога більше держав до процесу укладання нових угод, враховували можливості відповідних суб'єктів міжнародного права в плані ім-

плементатії, полегшували процес виконання міжнародних зобов'язань, а з другого боку, за рахунок деталізації та конкретизації зобов'язань та інших юридико-технічних прийомів, – змушували б держави все-таки виконувати ці зобов'язання та у необхідних випадках – підлягати заходам дозволеного примусу. Положення міжнародного договору є більш стабільними по відношенню до норм міжнародного звичая [11, с. 275], проте саме міжнародне екологічне право характеризується тим, що договірні природоохоронні норми здатні адаптуватися і змінюватись досить швидко шляхом укладення до рамкових конвенцій додаткових угод, протоколів, технічних додатків, а також створення органів, які стежать за здійсненням та дотриманням цих договорів.

На нашу думку, задля підвищення ефективності реалізації природоохоронних норм і принципів державам та іншим учасникам міжнародних відносин слід вдаватися до таких засобів, як забезпечення універсальної участі в основних екологічних договорах шляхом надання економічних стимулів для тих держав, які ще не приєдналися, у вигляді фінансової та науково-технічної допомоги, передачі технологій, створення потенціалу; удосконалення переговорного процесу за допомогою таких методів, як оцінка національних можливостей на момент проведення переговорів, надання допомоги країнам, що розвиваються, для забезпечення участі їх представників у переговорах, об'єднання держав у блоки "за інтересами"; конкретизація істотних зобов'язань, точне і недвозначне нормативне закріплення змісту понять, які виключають абстрактність та подвійність в тлумаченні; мінімальна допустимість застережень і винятків із загального правила; оптимальне співвідношення конфронтаційних (механізм обміну інформацією, оцінка впливу на навколишнє середовище, повідомлення зачепленої держави, проведення консультацій, надання доповідей, здійснення моніторингу, верифікації та інспекцій, технічна і фінансова допомога, науково-технічне співробітництво, економічні стимули/ринкові механізми, механізми з питань дотримання) і неконфронтаційних засобів реалізації (притягнення до відповідальності, застосування контрзаходів і санкцій, вирішення спорів засобами міжнародної ад'юдикації); скликання конференцій чи створення спеціальних органів для перегляду та оцінки ефективності природоохоронної угоди; підвищення рівня міжнародної і внутрішньодержавної правосвідомості, особливо екологічної; удосконалення інституційної основи МПНС шляхом створення універсальної природоохоронної організації та міжнародного екологічного суду; залучення громадськості на всіх етапах – від правотворчого до правореалізаційного. Особливе значення належить забезпеченню кодифікації природоохоронних принципів в окремому договорі, що підвищило б ефективність реалізації МПНС внаслідок налагодження координаційних зв'язків між цими принципами та подолання можливих неузгодженостей у застосуванні. Негативним моментом функціонування МПНС є відсутність єдиного кодифікаційного акту, який би містив основні принципи галузі, прописував механізми їх імплементації і сприяв би в такий спосіб їх уніфікованому, узгодженому і послідовному тлумаченню та застосуванню. Кодифікаційний акт – це запорака стабільності природоохоронного режиму і правопорядку. Як зазначає О.С. Тимошенко, "кодифікація принципів міжнародного права навколишнього середовища в універсальному договорі надасть їм характеру загальноновизнаних норм, які будуть враховувати всі члени міжнародного співтовариства незалежно від їх участі у конвенції. Такий порядок різко підвищить ефективність міжнародно-правового регулювання природоохоронної сфери на основі одноманітності дій держав по відношенню до навколишнього природного середо-

вища" [6, с. 100]. На нашу думку, кодифікаційний акт у зазначеній галузі необхідний, проте, з огляду на специфічність та різносторонність предмету правового регулювання, відмінність підходів до регламентації природоохоронної діяльності в національних законодавствах різних держав, низький рівень екологічної свідомості державних та недержавних акторів, різноманітні економічні, політичні та соціальні фактори його укладення потребуватиме значних зусиль, взаємних поступок та компромісів, що врешті-решт може призвести до застосування абстрактних і нечітких формулювань та в кінцевому рахунку – до зниження його ефективності.

Список використаних джерел

1. Даниленко Г.М. Обычай в современном международном праве / Г.М. Даниленко; отв. ред. д.ю.н., проф. А.П. Мовчан; Академия наук СССР, Институт государства и права. – М.: Наука, 1988. – 192 с.
2. Fitzmaurice M.A. International protection of the environment / M. A. Fitzmaurice. – The Hague; Boston; London: Martinus Nijhoff Publishers, 2002. – 488 p.
3. Case concerning pulp mills on the River Uruguay (Argentina v. Uruguay), Judgment of the International Court of Justice of 20 April 2010. – Mode of access: <http://www.icj-cij.org/docket/files/135/15877.pdf>

4. Schachter O. Emergence of international environmental law / Oscar Schachter // Journal of International Affairs. – 1991. – Vol.44. – P. 457-493.

5. Simcock A. OSPAR Convention on the protection of the marine environment of the North-East Atlantic / Alan Simcock // Ensuring compliance with multilateral environmental agreements: A dialogue between practitioners and academia / Ed. by Beyerlin U., Stoll P.-T., Wolfrum R. – Leiden/Boston: Martinus Nijhoff Publishers, 2006. – P. 97-113.

6. Тимошенко А.С. Формирование и развитие международного права окружающей среды / Александр Сергеевич Тимошенко; отв. ред. д.ю.н., проф. О.С. Колбасов; Академия наук СССР, Институт государства и права. – М.: "Наука", 1986. – 192 с.

7. Лукашук И.И. Международное право. Общая часть: учеб. для студентов юрид. фак. и вузов / И.И. Лукашук; Рос. акад. наук, Ин-т государственного права, Академ. правовой ун-т. – Изд. 3-е, перераб. и доп. – М.: Волтерс Клувер, 2007. – 432 с.

8. Roberts A. Traditional and modern approaches to customary international law: A reconciliation / Roberts, Anthea Elizabeth // American Journal of International Law. – 2001. – Vol. 95, No. 4. – P. 757-791.

9. Sands Ph. Principles of international environmental law / Phillippe Sands. – Cambridge: Cambridge University Press, 2003. – 2-d ed. – 1248 p.

10. Талалаев А.Н. Право международных договоров: Действие и применение договоров / А.Н. Талалаев. – М.: Междунар. отношения, 1985. – 296 с.

11. Лукашук И.И. Нормы международного права в международной нормативной системе / Игорь Иванович Лукашук. – М.: Изд-во "Спарк", 1997. – 322 с.

Надійшла до редколегії 10.03.13

М. Медведєва, канд. юрид. наук, доц.
КНУ імені Тараса Шевченка

ОСОБЕННОСТИ СОЗДАНИЯ И ПРИМЕНЕНИЯ МЕЖДУНАРОДНО-ПРАВОВЫХ ОБЫЧНЫХ И ДОГОВОРНЫХ НОРМ В ОБЛАСТИ ОХРАНЫ ОКРУЖАЮЩЕЙ СРЕДЫ

В статье анализируются характерные черты создания и применения норм международного права окружающей среды, сравниваются преимущества и недостатки обычно-правовой и договорной форм правотворчества, а также делаются рекомендации по усовершенствованию правотворчества и правореализации в природоохранной сфере.

Ключевые слова: международное право окружающей среды, международно-правовые нормы, международный договор, международный обычай.

M. Medvedieva, PhD in Law, associate professor
Kiev National University of Taras Shevchenko, Kiev

THE PECULIARITIES OF THE MAKING AND IMPLEMENTATION OF INTERNATIONAL ENVIRONMENTAL CUSTOMARY AND TREATY RULES

The article considers the characteristics of formation and enforcement of international environmental rules, compares the benefits and disadvantages of customary and treaty law-making and offers recommendations concerning the improvement of lawmaking and implementation in the environmental realm.

Keywords: international environmental law, rules of international law, international treaty, international custom.

УДК 341.312.5:341.232.1:341.322.6

В. Ржевська, канд. юрид. наук, доц.,
КНУ імені Тараса Шевченка, Київ

МІЖНАРОДНО-ПРАВОВИЙ АСПЕКТ СОЮЗІВ У СФЕРІ БЕЗПЕКИ У НАРОДІВ СТАРОДАВНЬОГО СХОДУ

У статті надається огляд практики та теоретичних поглядів народів Стародавнього Сходу на утворення союзів з метою підтримання своєї безпеки. Встановлюється значення цих ідей та практики для розвитку ідеї колективної безпеки в міжнародному праві.

Ключові слова: міжнародна безпека, міжнародні організації, історія міжнародного права, Стародавній Схід, історія міжнародно-правової думки.

Постановка проблеми. Вивчення міжнародно-правового розвитку ідеї та практики колективної безпеки з необхідністю ставить перед нами завдання узагальнення історичного міжнародно-правового досвіду використання співробітництва суб'єктів міжнародного права заради підтримання своєї безпеки та утворення військових союзів. Незважаючи на те, що оформлення та практичне втілення ідеї колективної безпеки як такої відбулося тільки у ХХ ст., а її найближчий історичний попередник – "Священний Союз" – був утворений і діяв у першій половині ХІХ ст., тривалий історичний досвід по утворенню воєнних союзів та його наукове осмислення можуть стати в пригоді для вивчення як історичного становлення ідеї колективної безпеки в міжнародному праві, так і основних проблем її функціонування.

Вивчення відповідного досвіду народів Стародавнього Сходу окремо цікаве, з одного боку – з огляду на цінні культурні надбання цих народів, в тому числі, в сфері політичної та міжнародно-правової свідомості, а з іншого – тому, що цей матеріал дещо менше приваблює дослідників ніж, наприклад, досвід античного світу.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. В українській науці міжнародного права ґрунтовною працею, присвяченою дослідженню міжнародного права у стародавню епоху, є робота О.В. Буткевич "Міжнародне право Стародавнього Світу". Вона закладає необхідні підвалини для дослідження міжнародно-правового аспекту безпекових союзів у народів Стародавнього Сходу у тому відношенні, що ця робота приділяє належну увагу розвитку міжнародного права на Стародавньому Сході

© Ржевська В., 2013

взагалі, містить цікаві висновки стосовно розвитку права міжнародних договорів та законів і звичаїв війни у стародавній період, включає українські переклади ряду важливих джерел міжнародного права вказаного регіону.

Однак все ще залишається потреба у спеціальному дослідженні міжнародно-правових відносин народів Стародавнього Світу саме в сфері утворення союзів з метою підтримання безпеки, а також розвитку міжнародної правосвідомості цих народів у цій же сфері.

Мета статті. Метою статті є огляд практики та теорії, вироблених народами Стародавнього Сходу в сфері утворення союзів заради підтримання безпеки. Це наукове узагальнення має сприяти вивченню розвитку ідеї колективної безпеки в науці й практиці міжнародного права та виявленню тих проблем у сфері колективної безпеки, які були відомі і сформульовані вже у стародавні часи історії міжнародного права.

Виклад основного матеріалу дослідження. Історія народів Стародавнього Світу сповнена прикладів племінних союзів або військових союзів держав, що дозволяє нам аналізувати характер відповідних зобов'язань та відомі у ті часи форми союзів у сфері безпеки. Час від часу союзницькі відносини використовувалися для підкорення союзників лідером і для утворення більшої держави. Цінний доробок політико-правової та міжнародно-правової думки цих часів складають твори, де містяться у рівному обсязі рекомендації та узагальнення щодо принципів союзницьких відносин.

За укладеним наприкінці III тисячоліття до н.е. договором правителів двох держав стародавнього Межиріччя, царя Аккаду Нарам-Сіну та царя Еламу – можливо Хіти, правитель Еламу приймає на себе наступне зобов'язання: "Ворог Нарам-Сіна – мій ворог, друг Нарам-Сіна – мій друг [бо] дарунки його прийняті. Заради його дарунків нехай піддані Еламу захищають союзників Нарам-Сіна" [1, с. 596]. Оскільки у договорі йдеться лише про одностороннє зобов'язання царя Еламу, а велика кількість повторів наближає його до священних текстів (до того ж, цар Еламу зобов'язується, серед іншого, зробити статую Нарам-Сіна), можна твердити, що цей договір нерівноправний і являє собою присягу царя Еламу цареві Аккаду [4, с.18-19].

Одне з промовистих свідчень розуміння важливості союзницьких відносин для держав стародавнього Межиріччя надає висловлювання одного з чиновників Зі-мрі-Ліма, царя Марі: "Немає царя, який був би сильнішим сам по собі. За Хаммурапі, правителем Вавілону, йдуть 10-15 царів, за Рім-Сином, правителем Ларси, стільки ж, за Ібалпіелем, правителем Ішнуни, стільки ж, за Амутпіелем, правителем Катни, стільки ж, [а] за Ярим-Лімом, правителем Ямхада, йдуть 20 царів" [4, с. 22]. Зі-мрі-Лім був вигнаний з Марі, але одержав допомогу для його відвоювання від правителя Ямхада (нині – Халеб у Сирії), з дочкою якого уклав шлюб [4, с. 21].

Відомо, що Стародавній Єгипет, підкорюючи собі міста Передньої Азії, залишав без змін компетенцію їх правителів щодо внутрішньої політики, але позбавляв їх права на самостійну зовнішню політику. До їх обов'язків перед фараоном Єгипту включався захист міст, якими вони управляли, та захист єгипетського намісника "рабі-цу", а також здійснювати необхідне забезпечення військ фараона під час воєнних походів [4, с. 45]. Правителі залежних міст мали складати присягу на вірність фараонові при своєму вступі на посаду та при зміні влади у Єгипті. При цьому фараон здійснював ритуал їх помазання маслом, що зафіксовано як у письмових пам'ятках, так і у зображеннях [4, с.55]. Таким чином, Єгипет та підлеглі йому держави утворювали спільний простір безпеки, в якому відносини між фараоном та правителями залежних держав не були рівноправними.

Близкучий приклад зобов'язань, які ми розглядаємо як елементи колективної безпеки, містить широко відомий договір фараона Єгипту Рамзеса II з царем хетів Хаттусілісом III (1292 або 1276 р. до н.е.): він передбачає взаємні гарантії ненападу і воєнний союз як проти зовнішніх, так і проти внутрішніх ворогів [1, с. 512-519]. Сторони договору обіцяють перебувати у мирі і братерстві навіки. При цьому підставою до надання допомоги має бути заклик іншої сторони: "Прийди до мене і допоможи мені проти нього" [1, с.514], – що нагадує нам відповідну умову надання допомоги в порядку колективної самооборони за сучасним нам міжнародним правом.

У пам'ятках релігійної, політичної, філософської думки Стародавньої Індії ми знаходимо погляди щодо принципів організації союзницьких відносин.

У санскритській збірці байок "Хітопадеша" – "Добрі поради" (складена орієнтовно у XIV–IX ст.ст. до н.е., автор – Нараяна) в ході курсу навчання для молодих принців піднімаються також питання: як потрібно вести війну та укласти мир. В рамках цих тем викладаються та для кращого розуміння ілюструються притчами наступні тези:

"Неможна визначити сили супротивника, не знаючи, чи діє він один чи у спілці з ким-небудь." [5, с. 76].

"Союзу треба шукати не тільки з сильним, але і зі слабким: результат бою завжди сумнівний, а тому мир кращий за війну" [5, с. 137].

"Із супротивником, рівним по силі, розумніше не воювати, а укласти спілку" [5, с.137].

"Коли на слабого нападає сильний і у нього немає іншого виходу, він має укласти мир, щоб виграти час. Те ж саме слід робити, коли обидві сторони переслідують одну й ту ж саму мету, коли обидві сторони хочуть миру й дружби. Справжній же союз може ґрунтуватись тільки на дружбі та взаємній допомозі" [5, с. 156].

"Хітопадеша" містить також поради щодо того, з ким слід і з ким не слід укладати союз, вмотивовані, виходячи з характеристики особистих якостей людини.

"Укладай союз із правдивим, шляхетним, справедливим, міцним, з тим, у кого багато друзів, з тим, хто був переможцем у багатьох битвах, а також із людиною простого роду. Ці семеро будуть гідними союзниками.

Правдивий тебе не обдурить, якщо укладеш із ним союз. Шляхетний тебе не продасть і не вчинить негідного вчинку навіть під загрозою смерті. Справедливий буде надійною опорою, бо всі стануть на його захист, якщо на нього нападуть: той, хто бореться за справедливу справу, – нездоланий. З могутнім краще дружити, ніж сваритися: неможна воювати із тим, хто сильніший за тебе, – адже хмари не йдуть проти вітру. Людину, в якій багато друзів, неможна зламати, як не звалити бамбуку, обвитого колючками: вони не дадуть до нього підійти. Слава того, хто був непереможним у багатьох битвах, підкорює всіх, і якщо ти будеш його союзником, то і твої вороги виявляться переможеними. А з людиною простого роду також слід триматися дружби, бо деколи без неї обійтись неможна.

Союз неможна укладати з парубчиськом, зі старим, із боягузом, із одноплемінником боягузів, із жадібним, із сином жадібних батьків, із невдахою, із голодним, із людиною забарною.

Парубчисько не розуміє, які наслідки несе війна. На стару, слабку й хвору людину не розраховують навіть рідні. Боягуз біжить з поля бою, а одноплемінник боягузів залишається на полі бою сам, бо боягузи його лишають. Жадібний не піде до бою, якщо не одержить нагороди, а син жадібних загине про поділі здобичі, бо його рідним здається, що він обділив їх. Невдаха, покладаючись на долю, не дасть собі ніякого клопоту. Голодний впаде від

голоду. Забарний буде переможений на війні так, як Воро-на була переможена Согою у місячну ніч" [5, с. 140-141].

Відповідно до Законів Ману (II ст. до н.е. – II ст. н.е.) союз та пошук допомоги належать до так званих шести форм політики (поряд із війною, походом, очікуванням та розділом війська, з-поміж яких цар мусить обирати **Мингазутдинов Игорь Александрович**, до чого саме йому слід вдатися, по тому, як розгляне стан справ. При цьому Закони Ману розрізняють два роди союзу, укладеного на майбутнє, – такий, що має на увазі спільну дію із союзниками та протилежний – такий, коли союзники діють роздільно, два роди війни – для досягнення власної цілі та через образу, нанесену союзникові, два роди допомоги – заради досягнення успіху для того, кого тіснять вороги, і для того, щоб бути відомим серед добродесних. Цар має вдатися до укладення миру, якщо він впевнено бачить свій майбутній, але ще не дозрілий успіх, а шкода нині є незначною; також цар має дбайливо і поступово умиряти ворога, коли він ослаблений у відношенні транспортних засобів та війська. До покровительства добродесного й могутнього царя, який тримає у покорі своїх віроломних підданих та військо ворога, слід вдатися, коли цар може бути переможений військом ворога. Однак потрібно обов'язково врахувати також і можливі негативні наслідки такого покровительства і починати війну "без коливань", якщо цар бачить, що покровительство шкідливе.

Цар, майстерний політик, має добиватися усіма засобами, щоб союзники, нейтральні державці та вороги не були сильніші за нього. "Треба влаштовувати все так, щоб його не здолали союзники, нейтральні державці та вороги: така сутність політики" [2, с. 180]. Результат походу слід забезпечити від посягань як недруга, так і друга [2, с. 270].

Водночас у Законах Ману вірний союзник дуже високо цінується – він може бути вдалим результатом політики, поряд із здобутими золотом та землею, причому вище, ніж золото й земля цінується вірний союзник – слабкий, але такий, що може у майбутньому стати в пригоді. Рекомендується мати союзника, навіть слабого і такого, що не знає дхарми, але шляхетного, який має задоволення підданих і твердий у справах [2, с. 209].

Відомий політичний трактат "Артхашастра" (легендарний автор – Каутілья, IV ст. до н. е., або, можливо, – I-II ст. до н.е.) також називає шість методів зовнішньої політики, але, на відміну від законів Ману, ототожнює союз та пошук допомоги. Поряд із тим "Артхашастра" приділяє значну увагу рекомендаціям щодо союзницьких відносин, особливо – з метою протистояння сусідові. Згідно "Артхашастри" той, чиї сили незначні, має шукати союзу. Але якщо справа вирішується завдяки допомозі союзника, слід провадити подвійну політику – використання чи то війни, чи то миру, дивлячись за обставинами. Союзник більш сильний, ніж ти сам, розглядається як потенційно небезпечний. Якщо існує вибір, чи то звернутися по допомогу до сильнішого, чи вести подвійну політику, краще обирати подвійну політику. "Бо той, хто веде подвійну політику, має за головну мету (успіх) своєї справи і допомагає сам собі. Той, хто вдається по допомогу до сильнішого, допомагає іншому, але не собі [3, с. 296]. "Велика помилка (або велике лихо) для державців укладати союз із сильнішим у інших випадках, ніж якщо на них напав ворог" [3, с. 296]. Характерними для "Артхашастри" є детальні рекомендації щодо вибору союзників залежно від становища та користі конкретного державця, відносин між його ворогами та потенційними союзниками, а також – детальний аналіз союзницьких відносин, включаючи ставлення до союзників, що відпали, та угоди із союзниками щодо зо-

лота, землі та спільної справи. "Артхашастра" звертає особливу увагу, що союзники у поході, які мають намір перемогти спільними зусиллями, будуть у мирі, доки їх здобич буде рівною, але щойно між ними постане нерівність, виникне війна. На відміну від Законів Ману, у Артхашастрі висловлена позиція, згідно якої з трьох надбань – друга, грошей чи землі – найціннішим вважається саме надбання землі. "Справді, при надбанні землі набуваються також і друзі, і гроші. Із надбанням грошей набуваються також і друзі. Інакше можна вважати те надбання вдалим, що забезпечує одне з інших двох [3, с. 323]. Згідно рекомендацій "Артхашастри" щодо властивостей можливих друзів, кращим вважається менш могутній друг, але такий, якого можна легше спонукати до дії. Постійний друг, хоча б він надавав і незначну допомогу, кращий за непостійного, але навіть непостійний друг, що знаходиться у покорі, кращий за постійного, але незалежного. "Доки він допомагає, доти він і друг. Адже друг визначається допомогою, яку він надає [3, с. 324].

"Артхашастра" яскраво відображає притаманну політичній думці Стародавньої Індії концепцію "мандали", тобто "кола", або ж "кола держав". Згідно з нею досконалий правитель має прагнути все нових і нових завойовань. Він є центром кола. Звідси випливає, що його сусіди є його ворогами, але сусіди його сусідів – союзниками. Втім, кінцевою метою має бути підкорення всіх [4, с. 180-181]. Поняття "мандали" може бути інтерпретоване не тільки як система держав, але і як держава, утворена царем-завойовником, до якої включаються також землі його союзників, і там його здійснюється опосередковано. Таким чином, вимога територіальної цілісності не висувалася до мандали [4, с. 186]. При підкоренні іноземні правителі передавали свої землі цареві, але потім знову одержували їх вже від нього [4, с. 187].

Ми бачимо, що стародавні індійські мислителі визнають важливість союзів у сфері безпеки як засобу впровадження власних військово-політичних цілей. Проте думка про тривалий союз викликає в них занепокоєння, оскільки може бути використаний для втрати державою незалежності. Отже, це засіб, який потрібно використовувати самому, але водночас побоюватись його використання іншим проти себе.

У такому контексті утворення міжнародного об'єднання з метою підтримки сталого міжнародного миру як такого навряд чи сприймалося б повністю позитивно: воно означало б згоду на тривалу залежність.

Широко відома пам'ятка політичної та військово-стратегічної думки Стародавнього Китаю, трактат Сунь-Цзи "Мистецтво війни" (кінець IV – початок V ст. до н.е.) наголошує на важливості воєнних союзів як фактору перемоги: "Найкраща війна – розбити задуми супротивника; на наступному місці – розбити його союзи; на наступному місці – розбити його війська" [6, с. 27]. Разом з тим наголошується і на потенційній небезпеці союзу ("Хто не знає задумів князів, той не може заздалегідь укладати з ними союз" [6, с. 92]), на залежності союзів від стратегічних міркувань ("У місцевості-перехресті укладай угоди із сусідніми князями" [6, с.106]). Звернемо увагу також на те, що "гегемон не женеться за союзами у Піднебесній, не збирає владу у Піднебесній. Він поширює тільки свою власну владу і впливає на супротивників своєю міццю. Тому він і може взяти їх фортеці, може повалити їх держави" [6, с. 205-206].

Формами організації відносин між князем-гегемоном і залежними від нього дрібнішими князівствами у Стародавньому Китаї були воєнні дії, союзні з'їзди та надання дарунків гегемонові. "Коли цзиньський Вень-гун вперше став гегемоном, він встановив, що удільні князі мають раз на три роки приносити йому дари та раз на

п'ять років з'являтися до його двору на аудієнцію. Іноді він скликав удільних князів на з'їзд і змушував їх принести кровну клятву у вірності союзу" [7, с. 132]. Всі ці форми відносин були ще й засобами витягнути данину із підлеглих: жорстока каральна експедиція могла бути результатом не тільки непокори, але й вручення дарунків, які не сподобалися [7, с. 132].

Для так званого періоду Чжаньго (Періоду Царств, що борються, приблизно V-III ст. до н.е.) у історії Стародавнього Китаю були характерні тривалі воєнні конфлікти між державами на території Китаю, а відтак інтенсивне утворення міждержавних союзів. Прикметою цієї епохи є виникнення різних форм міждержавних об'єднань: "союзів дальніх країн проти ближніх", "союзів по вертикалі" (об'єднання царств Півночі і Півдня), "союзів по горизонталі" (об'єднання царств Заходу і Сходу) [4, с. 227-228]. Назву "Школи (союзів) по вертикалі й по горизонталі" мала філософська школа тих часів, що об'єднувала теоретиків і практиків дипломатії, радників правителів [8].

Висновки. Досвід Стародавнього Світу, зокрема – Стародавнього Сходу надає багато прикладів різних форм утворення союзів, у тому числі – у сфері безпеки. Нерівноправні союзницькі договори були формою закріплення залежності слабших держав від сильніших. Союзницькі відносини могли бути використані для обмеження чи повної втрати незалежності союзників та збільшення власної

держави. На Стародавньому Сході розуміли важливість союзів у сфері безпеки як засобу впровадження зовнішньої політики. Значення ідей та практики народів Стародавнього Сходу для розвитку ідеї колективної безпеки в міжнародному праві, на наш погляд, у тому, що на їх основі вже відбувалася розробка теоретичних принципів союзницьких відносин. При цьому приділялося достатньо уваги потенційній небезпеці для держави як результату союзницьких відносин. Утворення тривалих союзів з метою постійного захисту розглядалось як дещо небажане для слабших держав, оскільки могло призвести до втрати слабшими незалежності. Натомість сильніший міг з допомогою союзницьких відносин оформити свою зверхність.

Список використаних джерел

1. Буткевич О.В. Міжнародне право Стародавнього Світу. – К., 2004.
2. Законы Ману / Под ред. С.Д. Эльмановича, Г.И. Ильина, А.К. Шапошникова. – Москва, 2002.
3. Каутилья. Архашастра или Наука политики /Под ред. В.И. Кальянова – Москва-Ленинград, 1959.
4. Межгосударственные отношения и дипломатия на Древнем Востоке /Под ред. И.А. Стучевского. – Москва, 1987.
5. Нараяна. Хитопадеша. – Москва, 1958.
6. Сунь-цзы. Искусство войны. – Ростов-на-Дону, 2003.
7. Фань Вэнь-Лань. Древняя история Китая. – Москва, 1958.
8. Цзунхэн-цзя/ А.Г. Юркевич// Духовная культура Китая: энциклопедия: в 5 т. – Москва, 2006. – Т. 1.

Надійшла до редколегії 14.05.12

В. Ржевская, канд. юрид. наук, доц.,
КНУ имени Тараса Шевченко, Киев

МЕЖДУНАРОДНО-ПРАВОВОЙ АСПЕКТ СОЮЗОВ В СФЕРЕ БЕЗОПАСОСТИ У НАРОДОВ ДРЕВНЕГО ВОСТОКА

Дается обзор практики и теоретических взглядов народов Древнего Востока на создание союзов с целью поддержания своей безопасности. Устанавливается значение этих идей и практики для развития идеи коллективной безопасности в международном праве.

Ключевые слова: международная безопасность, международные организации, история международного права, Древний Восток, история международно-правовой мысли.

V. Rzhetskaya, PhD in Law, associate professor
Kiev National University of Taras Shevchenko, Kiev

INTERNATIONAL LEGAL ASPECT OF THE SECURITY UNIONS MADE IN THE ANCIENT EAST

The article gives an overview of practice and ideas that peoples of the Ancient East had concerning creation of unions with the view to maintain their security. The meaning of those ideas and practice for the development of the concept of collective security in international law is cleared out.

Keywords: international security, international organisations, history of international law, Ancient East, history of scholarly thought in international law.

Наукове видання

ВІСНИК

КИЇВСЬКОГО НАЦІОНАЛЬНОГО УНІВЕРСИТЕТУ ІМЕНІ ТАРАСА ШЕВЧЕНКА

МІЖНАРОДНІ ВІДНОСИНИ

Випуск 1(40)

Друкується за авторською редакцією

Оригінал-макет виготовлено Видавничо-поліграфічним центром "Київський університет"

Автори опублікованих матеріалів несуть повну відповідальність за підбір, точність наведених фактів, цитат, економіко-статистичних даних, власних імен та інших відомостей. Редколегія залишає за собою право скорочувати та редагувати подані матеріали. Рукописи та дискети не повертаються.

Формат 60x84^{1/8}. Ум. друк. арк. 8,5. Наклад 300. Зам. № 213-6717.
Гарнітура Arial. Папір офсетний. Друк офсетний. Вид. № МВ1.
Підписано до друку 23.09.13

Видавець і виготовлювач
Видавничо-поліграфічний центр "Київський університет"
01601, Київ, б-р Т. Шевченка, 14, кімн. 43
☎ (38044) 239 3222; (38044) 239 3172; тел./факс (38044) 239 3128
e-mail: vpc@univ.kiev.ua
[http: vpc.univ.kiev.ua](http://vpc.univ.kiev.ua)

Свідоцтво суб'єкта видавничої справи ДК № 1103 від 31.10.02